



**Towarzystwo Psychoprofilaktyczne**  
**Oddział w Warszawie**

# **Z OPIEKI W DOROSŁOŚĆ**

## **MODEL USAMODZIELNIENIA**

Warszawa 2014



**KAPITAŁ LUDZKI**  
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

**UNIA EUROPEJSKA**  
EUROPEJSKI  
FUNDUSZ SPOŁECZNY



Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej  
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego



## **SPIS TREŚCI**

<i>Anna Orzechowska</i> <b>Potrzeby i problemy dorastających w opiece zastępczej</b>	<b>5</b>
<i>Marek Liciński</i> <b>Opis modelu usamodzielnienia</b>	<b>9</b>
<i>Mirosław Kaczmarek</i> <b>Poradnik dla usamodzielnianych wychowanków i ich opiekunów</b>	<b>33</b>
<i>Mirosław Kaczmarek</i> <b>Pieczą zastępczą – materiały szkoleniowe</b>	<b>55</b>
<i>Mirosław Kaczmarek</i> <b>Materiały szkoleniowe dla osób i instytucji pracujących z dzieckiem i rodziną</b>	<b>89</b>



Anna Orzechowska

## **POTRZEBY I PROBLEMY DORASTAJĄCYCH W OPIECE ZASTĘPCZEJ**

Większość dzieci w Polsce trafia do placówek opiekuńczo-wychowawczych lub rodzin zastępczych z powodu poważnych problemów, uzależnień i bezradności rodziców, konsekwencji biedy oraz niepowodzeń szkolnych. Dzieci zabierane są z domu z powodu negatywnej oceny funkcjonowania rodziny i na pewno przed udzieleniem rodzinie wielostronnej, intensywnej, długotrwałej pomocy. W efekcie los wielu dzieci z rodzin marginalizowanych zależy od poziomu pracy placówek opiekuńczych i resocjalizacyjnych. Do instytucji tych zbyt często dzieci trafiają przed ukończeniem 13 roku życia, kiedy najbardziej potrzebują rodziców i zindywidualizowanej opieki, a do prawidłowego rozwoju niezbędna jest więź emocjonalna. Rodziny dzieci umieszczanych w opiece mają wiele problemów socjalnych, emocjonalnych i zdrowotnych.

### **RODZINY MARGINALIZOWANE**

Pierwszą, być może największą grupę rodzin, którym odbierane są dzieci są rodziny zmarginalizowane, które od pokoleń dziedziczą biedę i destrukcyjne sposoby radzenia sobie z problemami. Wielu rodziców to wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych – słabo przygotowani do pracy, założenia rodziny, wychowywania dzieci. Rodziny takie żyją pod presją wielu codziennych problemów, które w ich ocenie są niemożliwe do rozwiązania. Przede wszystkim brakuje im środków do życia i głównie wokół tego koncentruje się ich uwaga. Przeważnie żyją w trudnych warunkach socjalnych, w małych, ciasnych, przepełnionych, pozbawionych podstawowych wygód domach czy mieszkaniach. Mają problemy zdrowotne, wynikające z wieloletnich zaniedbań. Często w ogóle nie korzystają z opieki służby zdrowia, również dlatego, że nie posiadają niezbędnych dokumentów i zaświadczeń. Wiele spraw urzędowych od lat pozostaje nie załatwionych. Mają małą wiedzę o świecie, nie umieją korzystać z pomocy instytucji i nie znają swoich praw. Łatwo ich oszukać, wprowadzić w błąd, zlekceważyć. Brakuje im wykształcenia, kwalifikacji zawodowych, umiejętności i doświadczeń związanych z pracą zawodową. Zmianę i możliwość nadrobienia deficytów najbardziej utrudniają im jednak problemy emocjonalne. Przede wszystkim bezradność, niedojrzałość, poczucie krzywdy, nieufność, brak wiary w siebie, niskie poczucie sprawczości, brak konstruktywnych wzorców, nieumiejętność systematycznego działania. Uciekają od trudnej do zaakceptowania rzeczywistości w fantazje, uzależnienia lub po prostu wielogodzinne oglądanie telewizji. Nie wierzą w siebie, czują się gorsi od innych, więc nie ryzykują kolejnych porażek i upokorzeń, które wiązałyby się z jakąkolwiek próbą zmiany sytuacji.

Pomiędzy członkami tych rodzin dochodzi do wielu konfliktów, częste są tu również nieporozumienia z sąsiadami oraz pozrywane więzi i kontakty z krewnymi. Z problemami radzą sobie najlepiej jak potrafią, czyli „na skróty”. Utrzymują się z drobnych przestępstw, alimentów, zasiłków, darów. Są obiektem zainteresowania wielu służb – w ich domach często bywa policja, kuratorzy, pracownicy socjalni, czasem zajrzy pedagog lub wychowawca ze szkoły.

Dzieci wychowywane w takich rodzinach nie mają stabilnej i przewidywalnej sytuacji, brakuje im poczucia bezpieczeństwa i oparcia w dorosłych. Ich podstawowe potrzeby fizyczne i emocjonalne są słabo i nieregularnie zaspokajane. W domach tych nie ma stałych reguł gry, brakuje jasnych oczekiwań i silnych więzi emocjonalnych. Dzieci żyją w stałym napięciu, wynikającym z konfliktów i kryzysów rodzinnych. Ten brak dostatecznego zaopiekowania i uwagi rodziców ma konsekwencje nie tylko psychologiczne, ale również zdrowotne – skutki życia w napięciu to ciągły stres, słaba odporność, częste wypadki i urazy, wynikające z braku uważności dorosłych i samych dzieci. Sytuację pogarszają zaniedbania zdrowotne – nie zdiagnozowane wady rozwojowe, brak szczepień, badań, bilansów. W wielu rodzinach nie gotuje się, członkowie rodziny odżywiają się nieregularnie i nieracjonalnie (słodczyce, fast-foody), co również pogarsza ich stan zdrowia.



Zasadniczym problemem wielu dzieci jest również całkowity brak intymności, brak własnego kawałka przestrzeni, o własnym pokoju nie wspominając. Trudna sytuacja rodzinna, niewystarczająca opieka ze strony rodziców i brak zainteresowania intelektualnym rozwojem dziecka w pierwszych latach jego życia, a także brak edukacji przedszkolnej potęgują już na starcie początkach nauki dziecka w szkole podstawowej. Rodzice przekazują swoim dzieciom ubogie dziedzictwo kulturowe (wzorce, normy, wartości, wiedza o świecie). Same dzieci nie mają dostępu do komputerów, zajęć artystycznych, sportowych, edukacyjnych, ich zasób słów jest niewielki, bywa, że nie rozumieją języka rówieśników i nauczycieli. Często są niedomyte, źle ubrane co wywołuje niechęć i izolację ze strony rówieśników i status „czarnej owcy” w grupie. To, że dzieci z marginalizowanych rodzin żyją w stałym napięciu, sprawia, że nie umieją koncentrować uwagi i mają słabą pamięć. A ponieważ stale walczą o uwagę (np. destrukcją) mają wiele problemów w szkole. Ich kariera edukacyjna to najczęściej pasmo porażek i upokorzeń. Wszystko to utrwała w nich przekonanie, że „niewiele potrafią i niewiele od nich zależy”. Dzieci te żyją z godziny na godzinę, podobnie – jak ich rodzice – nie planują niczego na przyszłość, brakuje im poczucia sprawczości, nie wierzą w siebie. Unikają ryzyka i porażek. Są nieufne wobec innych, a szczególnie wobec dorosłych. Nie umieją działać długofalowo, uczyć się na błędach. Nie są w stanie podjąć odpowiedzialności za siebie i swoje życie, brakuje im nadziei na zmianę. Są bierne, roszczeniowe, mają nierealistyczne wyobrażenia i oczekiwania.

### **RODZINY NIEWYDOLNE WYCHOWAWCZO**

Drugą grupę stanowią rodziny słabe, niewydolne wychowawczo lub borykające się z chorobą lub niepełnosprawnością. Nie radzą sobie z problemami wychowawczymi z dziećmi, nie umieją stawiać granic, wymagać, pomagać w nauce. Przyczyną zabierania dzieci z domu są wtedy głównie niepowodzenia szkolne oraz problemy wychowawcze. Wagary, słabe wyniki w nauce i inne niepożądane zachowania skutkują zawiadomieniem przez szkołę sądu, a wtedy wszystko zależy od oceny kuratora rodzinnego czy sędziego.

Rodzina zazwyczaj nie zna swoich praw, wierzy w zapewnienia, że fachowcy pomogą dziecku, czasem z ulgą przyjmuje decyzję o zabraniu z domu dziecka, z którym są same kłopoty. Bywa, że do placówek opiekuńczo-wychowawczych zgłaszają się same dzieci, próbując wymóc coś na rodzicach. Niekiedy za decyzją o umieszczeniu dziecka placówce stoją uprzedzenia pracowników służb.

### **RODZINY W KRYZYSIE**

Trzecia grupa rodzin, którym często odbiera się dzieci, to rodziny w kryzysie. Choroba, śmierć jednego lub obojga rodziców, rozwód, wyjazd za granicę i pozostawienie dzieci pod opieką dziadków, znajomych, czy dalszej rodziny są często przyczyną trudności dziecka w nauce, zaniedbań czy problemów wychowawczych. Większość takich rodzin nie otrzymuje pomocy, zazwyczaj sprawa kierowana jest do sądu. Tymczasem niewielka nawet pomoc w zrozumieniu źródła problemów rodziny i ich rozwiązaniu umożliwiłaby pozostawienie dziecka w domu. Takiej fachowej pomocy z reguły jednak brakuje i dziecko trafia do opieki zastępczej. Wbrew własnej woli i woli rodziców, umieszczane jest w placówce lub rodzinie zastępczej, mającej zabezpieczyć mu dobre warunki, możliwość rozwoju i bezpieczeństwo.

### **SKUTKI POBYTU W PLACÓWKACH OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH**

W placówkach opiekuńczo-wychowawczych przeważają autorytarne i restrykcyjne metody pracy wychowawczej. Większość kadry nie wierzy w możliwość resocjalizacji swoich wychowanków i ma negatywny stosunek do ich rodzin naturalnych, a także do współpracy z nimi. Rzadko też zdarza się, by taka placówka kierowała dzieci do różnych form rodzinnej opieki zastępczej lub przygotowywała do powrotu do domu.

Wychowawcy na ogół bardzo słabo orientują się w tym, co naprawdę dzieje się w ich grupach, poprzestają na pracy tylko z wybranymi wychowankami, dla zapewnienia sobie spokoju łatwo wchodzą w kontrakty negatywne z liderami „drugiego życia”.



Oddziaływanie tych placówek ma ewidentnie patogeny charakter: o codziennych sprawach dzieci często decydują brutalne zasady „drugiego życia”, coraz więcej wychowanków nadużywa alkoholu, wacha klej, używa narkotyków. Wychowawcy najczęściej niewiele wiedzą o relacjach pomiędzy dziećmi. Gdy wychowanek trafia do placówki musi się obronić lub wywalczyć sobie pozycję w grupie. Aby dostosować się do obowiązującego tam systemu, musi nauczyć się konformizmu, wyrachowania, manipulacji. Jednocześnie, mając zabezpieczoną obsługę – mieszkanie i wyżywienie – uczy się bierności, tego że, co prawda niewiele może, ale też niewiele musi i nic od niego nie zależy. Osoby, które się buntują i sprawiają problemy, kierowane są do placówek resocjalizacyjnych (ponad połowa wychowanków ośrodków resocjalizacyjnych była w domu dziecka) lub szpitali psychiatrycznych. Z badań wynika, że długi pobyt w placówce opiekuńczo-wychowawczej sprzyja generowaniu takich cech jak: obniżona samoocena, brak aspiracji, lęk przed opuszczeniem placówki i rozpoczęciem dorosłego życia. W placówkach brakuje efektywnego systemu usamodzielniania. Stąd większość absolwentów po opuszczeniu placówki nie utrzymuje się w pracy, wchodzi w uzależnienia, przemoc, przestępczość, a ich dzieci stają się kolejnymi podopiecznymi systemu socjalnego.

## **RODZINY ZASTĘPCZE**

Niewielka część dzieci, odbierana rodzicom, trafia do niespokrewnionych rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka. Ponieważ jednak trafiają tam wbrew własnej woli i woli swoich rodziców, buntują się, stawiają opór, łamią reguły i zasady. Problemy z ich zachowaniem nasilają się w okresie dorastania i są źródłem wielu konfliktów, żali, narastającej wzajemnie niechęci. Opiekunowie najczęściej są nieprzygotowani do korekcyjnej pracy z trudnymi wychowankami, zaś ze strony instytucji nie uzyskują żadnego wsparcia, a jedynie kontrolę i ocenę. W rezultacie część opiekunów rezygnuje z opieki nad trudnym dzieckiem, albo wycofuje się z prowadzenia rodziny zastępczej czy rodzinnego domu dziecka.

Większość dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych wychowuje się jednak w rodzinach spokrewnionych (85%), zawiązanych przez babcię lub dziadków, powodowanych nierzadko motywacją finansową. Wiele dzieci mieszka wspólnie zarówno z dziadkami, jak i swoimi rodzicami – tym samym rodzina zastępcza staje się fikcją.

Niestety zarówno kadra placówek, jak i opiekunowie zastępczy nie są przygotowani do pracy korekcyjnej z dziećmi, mającymi głębokie i utrwalone problemy emocjonalne lub znajdującym się w kryzysie, spowodowanym rozstaniem z rodziną, czy problemami, jakich doświadczają w grupie rówieśniczej. Wiele wychowawcom i opiekunom z rodzin zastępczych wydaje się, że dobre warunki bytowe, dyscyplina, wsparcie w nauce szkolnej są wystarczającą ofertą pomocy.

## **PODSUMOWANIE**

Główne problemy dzieci wychowywanych w rodzinach marginalizowanych to:

- a. słabe i nieregularne zaspokajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych,
- b. brak poczucia bezpieczeństwa,
- c. brak stabilnej, przewidywalnej sytuacji,
- d. brak stabilnego oparcia w dorosłych,
- e. brak jasnych i stałych „reguł gry”,
- f. brak jasnych i stabilnych oczekiwań wobec dzieci,
- g. brak stabilnych więzi emocjonalnych,
- h. ubogie dziedzictwo kulturowe (wzorce, normy, wiedza o świecie),
- i. słaba znajomość języka (mały zasób słów),
- j. brak systematycznej opieki zdrowotnej,
- k. stałe napięcie wynikające z konfliktów i kryzysów rodzinnych,
- l. niechęć i izolacja ze strony rówieśników, status „czarnej owcy” w szkole.

Pobyt w opiece zastępczej większość tych problemów utrwała i pogłębia, zamiast je rozwiązywać. W związku z tym główne problemy młodzieży przygotowującej się do usamodzielnienia sprowadzają się do:

- braku poczucia bezpieczeństwa,
- braku poczucia własnej wartości,
- niskiego poczucia sprawczości,
- braku zaufania do innych,
- braku realnej oceny własnych możliwości,
- bierności, nastawienia na unikanie porażki,
- skutków wychowania w biedzie i niedostatku (egoizm, egocentryzm, agresja),
- braku wiedzy o świecie i umiejętności społecznych i zadaniowych,
- braku odpowiedzialności za siebie i swoje życie,
- braku świadomości celów i perspektyw życiowych.

Skutkiem trudnych doświadczeń w rodzinie i opiece zastępczej są przede wszystkim problemy emocjonalne, związane ze stosunkiem do siebie. Na co dzień trudno sobie radzić z poczuciem gorszości, kompleksami i brakiem wiary w możliwość zmiany. Od świadomości tych problemów młodzi ludzie uciekają w różne formy kompensacji. Wspólną cechą wielu osób, wchodzących w uzależnienia, jest łatwość życia w wyobrażeniach. Dochodzi tu często do zatarcia granicy między rzeczywistością a fikcją – wszystko można sobie wyobrazić i wytłumaczyć. Uzależniające jest przede wszystkim to, że to, co w rzeczywistości jest trudne i kosztowne – wymaga wielu starań i, pomimo podejmowanych starań, często się nie udaje. Tymczasem w wyobrażeniach jest możliwe, proste i łatwe. Metodami takiego sposobu radzenia sobie z trudnościami jest kłamstwo i tworzenie pozorów. W odcinaniu się od trudnej do zniesienia rzeczywistości pomaga używanie alkoholu i narkotyków, ucieczka w gry komputerowe, czy kompulsywne używanie internetowych komunikatorów i portali społecznościowych.

Sami wychowankowie pytani o swoje problemy, mówią przede wszystkim o samotności i braku osób, którym mogliby zaufać. Nie rozumieją swojej historii, często nie wiedzą, jacy naprawdę są. Boją się samodzielności, odpowiedzialności, założenia rodziny, nie widzą szans na własne mieszkanie i dobrą pracę. Czują, że brakuje im praktycznych umiejętności radzenia sobie w życiu. Najczęściej zgłaszaną przez nich potrzebą jest „możliwość rozmawiania z życzliwą, zaangażowaną i zainteresowaną osobą dorosłą”.

W skutecznej pomocy wychowankom niezbędne jest zrozumienie specyficznych problemów, potrzeb i możliwości każdego z nich, uzyskanie zaufania i choćby wstępnej motywacji do zmiany.



## OPIS MODELU USAMODZIELNIENIA

### WSTĘP

Cały proces wychowania dziecka od narodzin do dorosłości służy przede wszystkim przygotowaniu go do samodzielności. W dobrze funkcjonującej rodzinie dziecko stopniowo uzyskuje coraz większy zakres swobody i autonomii, rośnie jego samodzielność. Pojawiają się nowe zadania, obowiązki oraz realne konsekwencje podejmowanych decyzji. Dużą rolę w wychowaniu pełni też pozytywna więź emocjonalna między rodzicami a dzieckiem, dzięki której dziecko się stara, bo zależy mu na akceptacji rodziców. Rodzice przekazują dziecku swoje wartości, normy i wzorce poprzez codzienne życie. Z rodziny dziecko wynosi stosunek do siebie, nadzieje, oczekiwania wobec świata i najbliższych, obraz rodziny, wzory ról rodzinnych a także urazy, kompleksy i obawy.

Model usamodzielniania, którego opis i założenia zamieszczamy przedstawia proces korekcyjny. Adresowany jest do młodych osób, których doświadczenia, zdobyte w okresie dzieciństwa i dorastania a szczególnie braki w tych doświadczeniach mogą stać się przyczyną poważnych problemów w ich dorosłym życiu oraz utrudnić im uzyskanie samodzielności.

Osobę, której zadaniem jest pomoc w przygotowaniu wychowanka do dorosłości nazwalibyśmy asystentem usamodzielniania, ponieważ idea asysty jest najbardziej adekwatna do zamierzonych celów, tego procesu.

„Asysta jest metodą pracy z osobami wykluczonymi, opartą na wprowadzeniu indywidualnego towarzysza i doradcy, który kompleksowo wspiera, motywuje i prowadzi podopiecznego przez cały proces reintegracji społecznej i zawodowej, nakierowany na osiągnięcie samodzielności życiowej poprzez pełen i trwały powrót do społeczeństwa, w sposób i czasie dostosowanym do potrzeb osoby<sup>1</sup>.”

Celem pracy asystenta usamodzielniania jest rozpoznanie i pomoc w rozwiązaniu problemów utrudniających uzyskanie samodzielności życiowej. Przygotowanie do samodzielnego życia obejmuje cały proces wychowania, każdy etap rozwoju przygotowuje dziecko do podejmowania nowych zadań, zaniedbania w tym procesie skutkują później problemami w kolejnych etapach. Przygotowanie do samodzielności wychowanka opuszczającego opiekę zastępczą oznacza zarówno pracę z nim jak i z jego opiekunami, rodziną, czasem pracownikami szkoły i innymi ważnymi osobami. Asystent usamodzielniania powinien być koordynatorem procesu usamodzielniania. Pobyt w opiece zastępczej powinien przygotować wychowanka w zakresie podstawowych umiejętności zadaniowych i samoobsługi. Asystent koordynuje proces usamodzielniania nastawiony na rozwiązanie problemów emocjonalnych stanowiących barierę w dalszym rozwoju (mający często swoje źródło we wczesnych doświadczeniach z dzieciństwa) oraz na nabycie umiejętności związanych z pełnieniem podstawowych ról społecznych: partnera, rodzica, pracownika itd. Zadaniem asystenta jest wspieranie, motywowanie i towarzyszenie wychowankowi, prowadzące do uzyskania przez niego samodzielności. Głównym założeniem tej metody jest indywidualizacja postępowania oraz respektowanie podmiotowej roli podopiecznego. Każda osoba objęta pomocą stawia sobie własne cele, dąży do nich własną drogą, może też potrzebować na to różnego czasu. Tylko wspieranie własnych suwerennych decyzji dorastającego umożliwia jego identyfikację z realizowanymi celami. Asystowanie jest narzędziem skierowanym do osób, rodzin i środowisk, którym obecnie funkcjonujący system pomocy nie jest w stanie zapewnić odpowiedniego wsparcia.

1. A. Dębska-Cenian *Standard asystowania w: Od ulicy do samodzielności życiowej. Standardy...* A. Cenian-Dębska, P. Olech, Gdańsk 2008

Tworząc model programu usamodzielnienia opieraliśmy się zarówno na własnych doświadczeniach związanych z wypracowaniem metody indywidualnej asysty rodzinnej w ramach PIW EQUAL DRUGA SZANSA (A0283), jak i doświadczeniach brytyjskich, uzyskanych dzięki współpracy międzynarodowej z partnerem z Wielkiej Brytanii.

Założenia zawarte w brytyjskiej ustawie „Children Leaving Act 2000”, regulującej obowiązki gmin wobec wychowanków opuszczających opiekę zastępczą, w dużym stopniu pokrywały się z naszymi doświadczeniami i przemyśleniami. Najważniejszą podnoszoną kwestią, było budowanie programu usamodzielnienia możliwie wcześniej („planowanie usamodzielnienia nie powinno mieć miejsca w dniu kiedy wychowanek kończy 16 lat, powinno być integralną częścią ocen i weryfikacji podczas całego pobytu w opiece zastępczej”<sup>2</sup>). Program usamodzielnienia ma być „żywym” dokumentem podlegającym nieustannej ocenie i ewaluacji. Powinien być oparty o diagnozę wychowanka, zaakceptowany przez niego oraz skonsultowany z innymi ważnymi osobami. Działania podejmowane wobec wychowanka powinny być planowane zgodnie z treścią głównymi założeniami, ilustrowanymi przez odpowiedzi na następujące pytania:

- czy proponowane rozwiązania byłyby wystarczająco dobre dla mojego własnego dziecka,
- czy mam plan zapasowy, jeżeli obecne działania okażą się niezgodne z oczekiwanymi efektami,
- czy plan wsparcia jest dostosowany do indywidualnych potrzeb wychowanka, czyli do osoby mającej szczególne potrzeby i więcej trudnych doświadczeń niż jej rówieśnicy.

Dzięki cytowanej ustawie i kontaktom z brytyjskimi pracownikami socjalnymi, pracującymi zgodnie z tymi standardami oraz przeprowadzonym w ramach projektu badaniami, mieliśmy okazję przekonać się, jak bardzo różni się podejście do usamodzielniania wychowanków w Polsce i w Wielkiej Brytanii. Największe różnice dotyczą intensywności i jakości pomocy, jej indywidualizacji, podmiotowego traktowania wychowanka oraz stałego poprawiania i ewaluacji programu. W Polsce proces usamodzielnienia wychowanków opuszczających opiekę zastępczą, rozpoczynany jest 2-3 miesiące przed ukończeniem przez wychowanka 18 roku życia. Dotyczy głównie wsparcia finansowego, czasem pomocy w sprawach formalnych, rzadziej proponowany jest udział w kursach zawodowych.

Wychowanek najczęściej nie pisze żadnego planu usamodzielnienia, tylko podpisuje przygotowany przez pracownika socjalnego dokument, a opiekun usamodzielnienia pełni swoją funkcję tylko formalnie. Gdy jest nim pracownik Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie (PCPR) jego kontakty z wychowankiem podczas procesu usamodzielnienia sprowadzają się do paru spotkań, związanych z dostarczaniem zaświadczeń i podpisywaniem dokumentów.

W tym kontekście wydaje się, że najbardziej efektywną formą interwencji socjalnej, która zwiększa szanse na samodzielne radzenie sobie w życiu jest umożliwienie wszystkim wychowankom opuszczającym opiekę zastępczą, korzystania z pomocy asystenta usamodzielnienia.

## **ZAŁOŻENIA**

Skuteczna pomoc w usamodzielnieniu powinna stanowić odpowiedź na potrzeby i problemy wychowanków. Według prawa, dzieci mogą być umieszczane poza swoją rodziną, gdy ta nie wypełnia swoich funkcji, a pomoc jej udzielana nie przynosi efektów.

Niestety większość dzieci trafia do placówek opiekuńczo-wychowawczych lub rodzin zastępczych z powodu, biedy, problemów z nauką i zwykle przed wyczerpaniem możliwości udzielenia rodzinie pomocy. Dzieci te pochodzą z rodzin, które mają wiele problemów: socjalnych, emocjonalnych, zdrowotnych. Wiele z tych rodzin od kilku pokoleń żyje w biedzie, pod presją wielu problemów, w trudnych warunkach socjalnych, bez pracy i stałych dochodów. W środowisku tym nierzadko jest wiele konfliktów, występuje przemoc i uzależnienia. Dorośli żyją z dnia na dzień, utrzymują się z drobnych przestępstw, pokątnego handlu, alimentów, zasiłków i darów. Do opieki zastępczej trafiają też dzieci z rodzin, które nie poradziły sobie z kryzysem (choroba, utrata pracy, rozwód, śmierć jednego z rodziców) i nie otrzymały żadnej pomocy.

2. „Children Leaving Act 2000”

Dzieciom chowanym w trudnych warunkach, brakuje poczucia bezpieczeństwa, brak im stabilnej, przewidywalnej sytuacji i oparcia w dorosłych. Ich podstawowe potrzeby fizyczne i emocjonalne są słabo i nieregularnie zaspokajane. W wielu domach nie ma stałych reguł, brakuje jasnych oczekiwań. Dzieci żyją w ciągłym napięciu wynikającym z konfliktów i kryzysów rodzinnych. Są zaniedbane zdrowotnie: mają nie zdiagnozowane wady rozwojowe, brakuje szczepień, badań, bilansów. Członkowie rodziny odżywiają się nieregularnie i nieracjonalnie (słodczyce, fast-foody), niewłaściwa dieta wynika nie tylko ze złych nawyków żywieniowych, ale także z ubóstwa. Przekazywane dzieciom przez rodziców dziedzictwo kulturowe jest bardzo ubogie (wzorce, normy, wiedza o świecie). Mają one również mały zasób słów, często nie rozumieją języka, którym posługują się rówieśnicy z innych środowisk i nauczyciele. Większość z nich nie ma dostępu do komputerów, zajęć artystycznych, sportowych, edukacyjnych. Często są niedomyte i źle ubrane, co nierzadko powoduje niechęć, izolację i stygmatyzację ze strony zarówno rówieśników, jak i dorosłych, w tym także w szkole.

W związku z tym, że żyją w stałym napięciu, nie potrafią się koncentrować i mają słabą pamięć. Ponieważ stale walczą o uwagę (np. poprzez zachowania destrukcyjne) mają wiele problemów w środowisku, także w instytucjach wychowawczych i edukacyjnych. Żyją z godziny na godzinę i podobnie jak ich rodzice, nie planują niczego na przyszłość, brakuje im poczucia sprawczości, nie wierzą w siebie. Unikają ryzyka i porażek. Są nieufni wobec innych, zwłaszcza wobec dorosłych. Nie umieją działać długofalowo, uczyć się na błędach. Brakuje im odpowiedzialności za siebie i swoje życie oraz nadziei na zmianę. Są bierne, roszczeniowe, mają nierealistyczne wyobrażenia i oczekiwania. Mają natomiast wiele form kompensacji: kłamstwa, fantazje, uzależnienia, manipulacje, gry, tworzenie pozorów.

Część z nich, w wyniku interwencji szkoły lub służb społecznych, wbrew własnej woli i woli rodziców, umieszczana jest w placówkach lub rodzinach zastępczych, mających zabezpieczyć im dobre warunki, możliwość rozwoju i bezpieczeństwo. Niestety zarówno kadra placówek jak i opiekunowie zastępczy nie są przygotowani do pracy korekcyjnej z dziećmi mającymi głębokie i utrwalone problemy emocjonalne. Wielu z nich wydaje się, że dobre warunki bytowe, dyscyplina, wsparcie w nauce szkolnej rozwiążą wszystkie problemy.

W placówkach o codziennym życiu decyduje grupa, a nie wychowawcy, którzy najczęściej niewiele wiedzą o relacjach pomiędzy dziećmi. Gdy wychowanek trafia do placówki musi się obronić lub wywalczyć sobie pozycję w grupie, dostosować się do systemu, nauczyć konformizmu, wyrachowania, manipulacji. Jednocześnie, mając zabezpieczoną obsługę, uczy się bierności, tego że co prawda niewiele może, ale też niewiele musi i nic od niego nie zależy. Osoby, które się buntują i sprawiają problemy, kierowane są do placówek resocjalizacyjnych (ponad połowa wychowanków ośrodków resocjalizacyjnych była w domu dziecka) lub szpitali psychiatrycznych.

Z badań I. Obuchowskiej wynika, że długi pobyt w placówce sprzyja występowaniu takich cech jak: obniżona samoocena, brak aspiracji, lęk przed opuszczeniem placówki i rozpoczęciem samodzielnego życia<sup>3</sup>.

Niewielka część dzieci trafia do niespokrewnionych rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka. Ponieważ jednak trafiają tam wbrew własnej woli i woli swoich rodziców, również i tam buntują się, stawiają opór, łamią reguły i zasady. Problemy z zachowaniem nasilają się w okresie dorastania i są źródłem wielu konfliktów, żali, narastającej wzajemnie niechęci. Opiekunowie, nieprzygotowani często do takich problemów, nie potrafią sobie z nimi poradzić i albo rezygnują z opieki nad trudnym dzieckiem, albo z prowadzenia rodziny zastępczej czy rodzinnego domu dziecka. Większość dzieci wychowywanych w rodzinach zastępczych wychowuje się jednak w rodzinach spokrewnionych (85%) zawiązanych przez babcię lub dziadków, powodowanych nierzadko motywacją finansową. Często dzieci mieszkają wspólnie zarówno z dziadkami, jak i swoimi rodzicami, w ten sposób rodzina zastępcza staje się fikcją.

3. I. Obuchowska: *Dziecko w rodzinie zastępczej i instytucji*. (1997)

Główne problemy młodzieży przygotowującej się do usamodzielnienia, sprowadzają się do:

- braku poczucia bezpieczeństwa,
- braku poczucia własnej wartości,
- niskiego poczucia sprawczości,
- braku zaufania do innych,
- braku realnej oceny własnych możliwości,
- wrażliwości na punkcie własnej godności (reagują agresją gdy czują się upokarzani),
- skutków wychowania w biedzie i niedostatku (egoizm, egocentryzm, agresja),
- braku wiedzy o świecie i umiejętności społecznych i zadaniowych.

Nie potrafiąc rozwiązać swoich problemów, szukają sposobów, by sobie z nimi poradzić, najczęściej poprzez ucieczkę od nich i różne metody kompensacji takie jak:

- używanie alkoholu i narkotyków,
- kłamstwa, gry i manipulacje,
- tworzenie pozorów,
- ucieczka w gry komputerowe i kompulsywne używanie internetowych komunikatorów i portali społecznościowych.

Wspólną cechą wielu młodych osób wchodzących w uzależnienia jest łatwość życia w wyobrażeniach. Często zaciera im się granica między rzeczywistością a fikcją. Wszystko można sobie wyobrazić i wytłumaczyć. Uzależniające jest przede wszystkim to, że to co w rzeczywistości jest trudne, kosztowne, wymaga wielu starań i mimo to często się nie udaje, w wyobrażeniach jest możliwe, proste i łatwe. Istotą takiego sposobu radzenia sobie jest kłamstwo i tworzenie pozorów.

Głównym źródłem problemów, deficytów i niepowodzeń tej grupy są problemy emocjonalne. Bez rozwiązania tych problemów wychowanek nie ma motywacji do nauki, czy podnoszenia kwalifikacji, ponieważ spodziewa się wyłącznie porażek i upokorzeń. W rozwiązaniu problemów emocjonalnych może pomóc osoba, której uda się uzyskać zaufanie wychowanka i choćby wstępną motywację do zmiany.

Proponowany model usamodzielnienia zakłada rozpoczęcie pracy z wychowankiem, gdy ma on 14-15 lat oraz w miarę potrzeb kontynuowanie jej po uzyskaniu przez niego pełnoletniości. Relacja wychowanka z asystentem bazuje na więzi i zaufaniu. Jej celem jest nie tylko pomoc w uzyskaniu niezbędnych do dorosłości doświadczeń i umiejętności ale przede wszystkim rozwiązanie problemów emocjonalnych blokujących rozwój wychowanka. Cały proces usamodzielnienia prowadzony jest przez jedną osobę – asystenta usamodzielnienia, który jest w stałym i intensywnym kontakcie z wychowankiem oraz ze wszystkimi ważnymi dla niego osobami. Koordynuje także pozostałe działania wspierające rozwój wychowanka. Pomoc asystenta ma charakter zindywidualizowany, jest dostosowana do potrzeb i możliwości wychowanka oraz dotyczy wyłącznie spraw i obszarów wspólnie uzgodnionych z podopiecznym. Asystent w swojej pracy nie łączy różnych ról zawodowych wobec wychowanka (np. kuratora czy pracownika socjalnego od którego zależy przyznanie świadczeń finansowych). Wychowanek akceptuje osobę asystenta, w razie konfliktu lub chęci zmiany opiekuna może odwołać się do osoby sprawującej nadzór nad pracą zespołu asystentów.

## OPIS MODELU USAMODZIELNIENIA

### I ETAP – POMOC W ROZWIĄZYWANIU PROBLEMÓW ZGŁASZANYCH PRZEZ WYCHOWANKA.

Celem pierwszego etapu pracy jest nawiązanie kontaktu z wychowankiem i umotywowanie go do zmiany. Etap ten służy nawiązaniu kontaktu i zbudowaniu relacji opartej na więzi emocjonalnej i zaufaniu. Aby na dalszych etapach była możliwa pomoc w rozwiązaniu problemów emocjonalnych niezbędny jest dobry kontakt i zaufanie. Po wzajemnym poznaniu się przez asystenta i wychowanka, oraz wyjaśnieniu na czym może polegać pomoc, zawierany jest wstępny kontrakt, który określa bardzo ogólnie cel pracy: *pomoc w rozwiązaniu problemów*.

Asystent pomaga wychowankowi w zgłaszanych przez niego problemach, stara się go dobrze zrozumieć, słucha, podąża za nim, stara się wczuć w jego sytuację. Pomaga tylko w tym, czego chce wychowanek i tylko na tyle, ile on chce. Wspiera jego aktywność, nie wyręcza, nie narzuca, nie ocenia – pyta, pomaga i towarzyszy. W tym samym czasie możliwa jest też praca socjalna z rodziną wychowanka oraz nawiązanie kontaktu ze wszystkimi ważnymi w jego życiu osobami: rodzeństwo, wychowawcy lub opiekunowie zastępczy, nauczyciele.

Najważniejsze jest uzyskanie własnej motywacji wychowanka do podejmowania konstruktywnych działań. Wychowanek zaangażuje się wyłącznie w sprawy, które są dla niego ważne. Asystent stara się więc wspierać każdą konstruktywną aktywność wychowanka.

1. Szczególnie pomaga, gdy wychowanek wycofuje się z realizacji swoich planów, gdy pojawiają się trudności.
2. Wspiera w każdej samodzielnej próbie poradzenia sobie – ważniejsze jest to, że wychowanek zrobi coś sam, niż uzyskanie optymalnego efektu.
3. Towarzyszy i wspiera, ale nie wyręcza.
4. Pomaga tylko wtedy, gdy wychowanek sam nie jest sobie w stanie poradzić z trudnościami i zewnętrzna pomoc jest niezbędna.

W odbudowie poczucia wartości i wiary we własne siły wychowanka bardzo ważny jest sposób traktowania go przez asystenta. Asystent pracując z wychowankiem respektuje jego decyzje, jest partnerski, traktuje go z szacunkiem.

Przed wszystkim unika:

1. arbitralności,
2. pouczania,
3. oceniania,
4. okazywania lekceważenia i pogardy.

Najczęściej taka pomoc sprawdza się w działaniu, więc problemy zgłaszane przez wychowanka są coraz poważniejsze i dotyczą bardziej osobistych sfer. Gdy asystent dotrzymuje słowa, jest zaangażowany i szczerzy, wychowanek stopniowo nabiera do niego zaufania. Gdy widzi, że sam z niewielką pomocą radzi sobie coraz lepiej, zaczyna wierzyć, że może coś osiągnąć samodzielnie. Ważnym celem tego etapu jest też uodpornienie na trudności i niepowodzenia. Nastolatki wychowane w warunkach opieki zastępczej przede wszystkim uciekają przed trudnościami. Uważają, że nie warto próbować, bo na pewno im się nie uda. Celem postępowania jest sprowokowanie ich do uczenia się na próbach i błędach.

Problemy, które mogą być rozwiązywane na tym etapie pracy:

1. relacje z rówieśnikami,
2. relacje z rodziną,
3. problemy w szkole, z nauką,
4. problemy w placówce lub rodzinie zastępczej (RZ) (relacje z rówieśnikami, wychowawcami, opiekunami zastępczymi).

Asystent stara się zrozumieć wychowanka i traktuje go z szacunkiem, życzliwością, tolerancją i po partnersku. Respektuje prawo wychowanka do własnych ocen i decyzji dotyczących sposobu rozwiązywania kolejnych problemów, nawet jeżeli nie są zbyt efektywne. Ważne jest, by wychowanek możliwie wiele działań wykonywał samodzielnie i dzięki temu zyskiwał poczucie sprawczości. Samo towarzyszenie wychowankowi i wspieranie go, gdy pod wpływem trudności chce zrezygnować, jest mu bardzo pomocne.

Asystent zabiega przede wszystkim o to, by wychowanek się nie wycofywał, by zaakceptował to, że niewiele udaje mu się za pierwszym razem, by próbował dalej i uczył się na błędach. Omawia z nim to, co się udało, a co nie. Wspólnie szukają błędów i możliwych rozwiązań na przyszłość. Najważniejsze, żeby młody człowiek mógł się stopniowo przekonać, że czyni postępy, że udaje mu się coraz więcej, i że zawdzięcza to przede wszystkim sobie. Że chwilowa porażka to nie jest kolejne upokorzenie ale nauka.

Rozwiązanie najbardziej absorbujących problemów i zaspokojenie potrzeb wychowanka jest niezbędne do odblokowania jego energii, wzrostu poczucia sprawczości i wartości. Zakładanym efektem tego etapu jest wzrost poczucia bezpieczeństwa, objawiający się zarówno w relacji z asystentem, jak i w większej samodzielności i odwadze. Wychowanek potrafi otwarcie prosić o pomoc, samodzielnie próbuje rozwiązywać bieżące problemy, nie unika trudności, uodparnia się na porażki. Przestaje się bać niepowodzenia i ośmieszenia, przekonuje się też, że jak naprawdę się postara to częściej mu się udaje. Wtedy staje się możliwe przejście do następnego etapu pracy.

## **II ETAP – POMOC W ROZWIĄZYWANIU PROBLEMÓW EMOCJONALNYCH**

Kiedy wychowanek zacznie ufać pomagającemu mu asystentowi i uzyskać w tej relacji poczucie bezpieczeństwa, asystent rozpoczyna z wychowankiem rozmowy na temat cech jego charakteru, problemów emocjonalnych, urazów, kompleksów, obaw itp. Wspólnie poszukują zrozumienia zarówno specyficznych, ograniczających rozwój osobisty problemów wychowanka, jak i ich źródeł w przeszłości lub obecnej sytuacji.

Pomoc w tym etapie zaczyna się od wspólnego przygotowania diagnozy problemowej wychowanka. Wychowanek, przy pomocy asystenta, próbuje odpowiedzieć sobie na pytania dotyczące tego jaki jest i jaki chciałby być, co potrafi, a czego nie i czego chciałby się nauczyć. Diagnoza zawiera rejestr problemów i potrzeb oraz deficytów i silnych stron wychowanka. Asystent pomaga w zrozumieniu jego konstruktywnych i destrukcyjnych zachowań, które służą radzeniu sobie z problemami. Jeżeli wychowanek dobrze zrozumie jaki jest i dlaczego ma określone problemy, łatwiej mu będzie zmienić lub zaakceptować siebie. W tym czasie ważne jest też ułatwienie wychowankowi kontaktów z rodziną naturalną, pomoc w zrozumieniu swoich bliskich, przełamanie mitów na temat swojej historii.

Po przygotowaniu diagnozy, która w ciągu dalszej pracy podlega stałej weryfikacji, asystent zawiera z wychowankiem kontrakt dotyczący obszarów, w których wychowanek chce wprowadzić zmiany i problemów, które chce rozwiązać. Kontrakt zawiera też wyszczególnienie zadań, określonych przez wychowanka i form pomocy asystenta. W tym okresie praca służy głównie rozwiązywaniu problemów emocjonalnych, poprzez:

1. zmianę zachowań (np. działań podejmowanych mimo oporów i trudnych emocji),
2. zdobywanie nowych doświadczeń,
3. godzenie się z realiami.

Zmiana zachowania może dotyczyć przełamywania obaw, oporu, powstrzymywania się od destrukcji, wytrzymania napięcia.

Wychowanek doświadczając skutków innego niż dotychczas zachowania, widzi, że zmiana jest możliwa, zdobywa nowe doświadczenia i wiedzę, poznaje swoje możliwości. Przekonuje się również, że w wielu obszarach ma możliwość wyboru ale też ponosi ich konsekwencje.

Może wybrać dotychczasowy, łatwiejszy dla niego sposób postępowania, zwłaszcza w sprawach mniej dla niego istotnych, ale ma też świadomość, że może zmienić swój sposób funkcjonowania. Wybierając dotychczasowy sposób, działania musi jednocześnie pogodzić się z jego skutkami. W ten sposób poznaje też cenę zmiany lub jej braku. Jeżeli do tej pory wierzył, że losy ludzi zależą od szczęścia lub pecha, w wyniku własnego działania ma okazję się przekonać, że sukces najczęściej jest wynikiem starań, a „pech” nierzadko skutkiem zaniechania. Stopniowo uzyskuje kontrolę nad swoim życiem i zaczyna dostrzegać realne zależności. Przełamując obawy, ryzykując, konfrontując się z trudnymi dla siebie uczuciami stopniowo uwalnia się od nich. Zaczyna rozumieć, że jego życie zależy głównie od niego i osiągnie tyle, na ile się postara. Zdobywa nowe doświadczenia, nabiera pewności siebie, urealistycznia też swoje aspiracje.

Zakładanym efektem tego etapu jest uzyskanie przez wychowanka realistycznego, spójnego, dość uporządkowanego obrazu siebie. Świadomość swoich słabych i silnych stron służy odbudowie poczucia wartości – daje szansę na adekwatną samoocenę. Zwiększa poczucie sprawczości, zaufanie do siebie i innych ludzi. Rezultatem analizy jest uzyskanie świadomości swoich potencjałów, braków, aspiracji i celów. Wychowanek odpowiada sobie na pytania:

- „kim jestem i jaki jestem?”
- „jaki chciałbym być?”
- „jakich cech i umiejętności mi brakuje?”
- „czego muszę się nauczyć?”

### **III ETAP – PRZYGOTOWANIE DO BUDOWANIA BLISKICH RELACJI I ZAŁOŻENIA RODZINY**

Pomoc w tym etapie dotyczy ważnych i trudnych dla wychowanka problemów. Wychowanek ma najczęściej wiele destrukcyjnych wzorców dotyczących miłości i bliskości wyniesionych z dzieciństwa. Jednocześnie ma też w tej sferze wiele niezaspokojonych potrzeb i nierealistycznych oczekiwań. Ten etap pracy dotyczy przygotowania do funkcjonowania w bliskich, opartych na zaufaniu związkach. Pomocne jest przeanalizowanie z wychowankiem jego dotychczasowych istotnych relacji z bliskimi – jak w nich funkcjonował, na czym mu zależało, czego się obawiał.

Asystent pomaga wychowankowi w zrozumieniu siebie i swoich zachowań w relacjach z bliskimi (rodzicami, rodzeństwem, przyjaciółmi, partnerami). Wychowanek bardzo często, bojąc się odrzucenia, ucieka z bliskich relacji. Nie może znieść napięcia wynikającego z obaw będących skutkiem dotychczasowych doświadczeń. W efekcie jest samotny lub niszczy związki, destrukcją sprawdzając stosunek partnera do siebie. Często partnerów traktuje instrumentalnie nie ufając im. Zwykle nie jest świadomy przyczyn i skutków swego postępowania. W tym etapie wychowanek powinien zrozumieć swoją historię, historię swoich rodziców, skutki i wpływ przeszłości na jego charakter a szczególnie stosunek do partnera.

Warto, też żeby wychowanek przyjrzał się negatywnym skutkom doświadczeń z okresu przebywania w opiece zastępczej: instrumentalne traktowanie innych, nieufność, manipulacje, pozory itp. Ważna jest na tym etapie relacja z asystentem. Jeżeli wychowanek odczuwa życzliwość, tolerancję, szacunek i szczerłość asystenta, może przyjrzeć się swoim obawom i otwarcie o nich rozmawiać. Wtedy może uświadomić sobie nieadekwatność swoich przekonań i wzorców. Asystent wspiera wychowanka w podejmowaniu prób wchodzenia w pierwsze związki erotyczne, przyjaźnie, pomaga mu lepiej zrozumieć swoje potrzeby. Rozmawia z nim o oczekiwaniach wobec partnera, wyobrażeniach na temat rodziny, wychowywania dzieci.

Dla kobiety pierwszym wzorem mężczyzny jest zwykle jej ojciec, szczególnie wtedy, gdy uczestniczył w jej wychowaniu. Podobnie dla mężczyzny pierwowzorem kobiety jest jego matka. Z doświadczeń w relacjach z rodzicami dziecko wynosi zarówno różne nadzieje i oczekiwania, jak i obawy i urazy.

Znaczenie mają nie tylko relacje dzieci z rodzicami, ale także wzajemne relacje rodziców. Ważna jest też dynamika tych relacji, ich stopniowa ewolucja i ostateczny finał. W wielu rodzinach przekazywane dzieciom wzorce mają charakter destrukcyjny. Są oparte przede wszystkim na kłamstwie, manipulacji, dominacji, rozgrywkach i przemocy. To wszystko kształtuje późniejsze oczekiwania dziecka wobec własnego partnera i własnej rodziny. W zrozumieniu swojej historii i jej skutków pomóc może analiza doświadczeń z okresu dzieciństwa, pomocne być może uczestnictwo w zajęciach grupowych dla osób o podobnych doświadczeniach. Propozycją mogą być, na przykład, warsztaty poświęcone relacjom w rodzinie naturalnej, wzorcom z niej wyniesionym, oczekiwaniom związanym z miłością itp.

Zakładanym efektem tego etapu jest uzyskanie przez wychowanka motywacji i gotowości do wchodzenia w bliskie związki (przyjaźń, miłość). Zadaniem programu usamodzielnienia jest przygotowanie do założenia rodziny, przełamanie nieufności wobec ludzi, wsparcie w poszukiwaniu przyjaciół. Samotność będąca skutkiem nieufności wobec innych jest jednym z głównych problemów osób opuszczających opiekę zastępczą.

#### **IV ETAP – TRENING UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNYCH I ZADANIOWYCH**

Kiedy rozwiązane zostaną podstawowe problemy emocjonalne, wychowanek zaczyna planować własny rozwój. Podobnie jak w poprzednich etapach asystent wspiera, motywuje, ale nie narzuca i nie wyręcza. W tym okresie pomaga wychowankowi w znalezieniu możliwości zdobywania konkretnych umiejętności, koordynuje różne zadania. Wspólnie z wychowankiem przygotowują rejestr deficytów w zakresie umiejętności:

- społecznych,
- zadaniowych,
- związanych z samoobsługą,
- dotyczących wiedzy o świecie, zainteresowań.

Pomocny w realizacji tego zadania jest „Rejestr dyspozycji i umiejętności dorastającego wychowanka” (Załącznik nr 1.7)

Następnie, wspólnie z asystentem wychowanek weryfikuje kontrakt i formułuje plan usamodzielnienia. Plan może zawierać różne zadania, powinien jednak być realistyczny, możliwy do realizacji i określony w czasie. Plan może zawierać np. podjęcie pracy zarobkowej, poszukiwanie zainteresowań, poznanie nowych ludzi i środowisk. Wychowanek może zaplanować zdobycie określonych kwalifikacji (kurs masażu, fryzjerski, prawo jazdy, języki obce, obsługa komputera, budowa stron internetowych itp.), wspólny wyjazd ze znajomymi, naukę gotowania. Wychowanek co najmniej raz na kwartał omawia efekty i weryfikuje swój plan z asystentem. Podobnie jak w poprzednich etapach pracy asystent głównie wspiera, towarzyszy w kryzysach, pomaga wyciągać wnioski z niepowodzeń. Cały czas stara się, żeby jak największa ilość działań wynikała z chęci, niezależnych wyborów i aktywności wychowanka.

W tym okresie ważne jest zdobywanie nowych doświadczeń związanych z pracą, nauką, innymi ludźmi i poznawaniem świata. Dzięki zadaniom realizowanym w tym etapie wychowanek nabywa i rozwija konkretne umiejętności społeczne i zadaniowe.

Zwiększa się rola asystenta jako koordynatora, który pokazuje różne możliwości aktywności, pomaga w wyborze i uzyskaniu dostępu do nich. Umiejętności społeczne, zadaniowe i samoobsługi mogą być kształtowane również na wspólnych wyjazdach z rówieśnikami, w grupie warsztatowej, grupie wsparcia. Pomocne może być też podjęcie wolontariatu, udział w warsztatach dotyczących aktywnego poszukiwania pracy, czy umiejętności poruszania się w urzędach. Wychowanek sam decyduje, z których możliwości skorzysta.

Celem tak rozumianego przygotowania do samodzielności jest nie tyle nauczenie wychowanka określonych umiejętności ale przede wszystkim przełamanie barier utrudniających uczenie się i rozwój. Sukcesem w realizacji tego programu jest przełamanie kompleksów i zahamowań, uzyskanie poczucia sprawczości i wiary we własne siły, umiejętność przyjmowania niepowodzeń i uczenia się na próbach i błędach.



## **PRACA Z RODZINĄ WYCHOWANKA**

Ponieważ wielu wychowanków placówek i niespokrewnionej opieki zastępczej wraca do swoich rodzin, ważne jest, aby asystent usamodzielnienia nawiązał kontakt i podjął pracę z rodziną wychowanka (jeżeli istnieje taka możliwość). Ważne jest rozpoczęcie kontaktów od pomocy w rozwiązaniu problemów socjalnych rodziny, ponieważ jest to naturalny sposób nawiązania relacji, a bez uzyskania podstawowego poczucia bezpieczeństwa członków rodziny niemożliwa jest praca nad odbudową relacji z wychowankiem przez wiele lat przebywającym poza środowiskiem rodziny pochodzenia. Zneutralizowanie najbardziej palących problemów socjalnych rodziny, uwalnia energię i uwagę jej członków pochłoniętą dotychczas sprawami codziennymi.

Efekty, jakie może przynieść odpowiednia praca nad rozwiązywaniem podstawowych problemów socjalnych rodziny to:

- zbudowanie kontaktu asystenta z członkami rodziny opartego na zaufaniu, wiarygodności, czytelności i autentyczności,
- dobre poznanie i zrozumienie rodziny przez pomagającego,
- wzrost poczucia bezpieczeństwa rodziny poprzez rozwiązanie najbardziej palących spraw i obecność życzliwego, zaangażowanego rzeczownika,
- wzmocnienie odpowiedzialności za swoje życie osób z rodziny,
- odbudowa poczucia współodpowiedzialności za sytuację bytową rodziny,
- odblokowanie uwagi na inne sprawy poza bieżącymi problemami socjalnymi,
- odbudowanie motywacji i podjęcie przez rodzinę aktywności do uzyskania trwałej zmiany.

Celem pracy z rodziną wychowanka jest, więc pomoc w rozwiązaniu problemów socjalnych, przygotowanie na powrót wychowanka do domu, pomoc we wzajemnym zrozumieniu i odbudowie relacji, ewentualnie w pogodzeniu się z rozstaniem.

Asystent prowadząc proces usamodzielnienia, nawiązuje też kontakt ze wszystkimi istotnymi dla wychowanka osobami: wychowawcami z placówki, opiekunami zastępczymi, nauczycielami itp. Celem kontaktów z ważnymi osobami z otoczenia wychowanka jest uzyskanie ich zrozumienia i pomocy w realizacji programu usamodzielnienia.

## **DZIAŁANIA TOWARZYSZĄCE WDRAŻANIU MODELU USAMODZIELNIENIA**

W pracy z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem pomocne jest, gdy asystent usamodzielnienia dysponuje możliwością pomocy w realizacji zadań związanych z trenowaniem umiejętności. Może przy tym korzystać z możliwie różnorodnej oferty np. nawiązać współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi czy PCPR. Pomocne jest też wsparcie biznesu: firm mogących przyjmować na staże czy praktyki wychowanków, otaczając ich wsparciem i zrozumieniem.

Wychowanek, przy pomocy asystenta, uzyskuje dostęp do możliwości wolontariatu, uzyskania dorywczyczych prac zarobkowych, kursów, szkoleń, pomocy w nauce, kursów językowych, dotarcia do grupy wsparcia, aktywnych form wypoczynku, kół zainteresowań, zajęć artystycznych, sportowych itp.

Ważne jest, żeby ta oferta była możliwie szeroka i by wychowanek zachował możliwość wyboru. Większość tych form powinna być wprowadzana pod koniec procesu usamodzielnienia, jako wsparcie w rozwoju. Jednak każdy program mając zindywidualizowany charakter może zakładać wymienione działania w dowolnym etapie procesu, w zależności od potrzeb, gotowości i celów wychowanka.

Ważną rolę w procesie przygotowania do usamodzielnienia pełnić może grupa wsparcia połączona z warsztatami umiejętności społecznych, psychologicznych czy związanych z rozwijaniem sfer zadaniowych, zainteresowań, wiedzy itd. Program takich zajęć powinien być dostosowany do potrzeb grupy biorącej w nim udział oraz do możliwości i umiejętności osób prowadzących. Z doświadczeń realizatorów wynika, że gotowe scenariusze zajęć w przypadku tej grupy odbiorców się nie sprawdzają, ważniejsze jest rozumienie procesu grupowego, partnerstwo i podążanie za identyfikowanymi na każdym etapie potrzebami uczestników.

Istotnym doświadczeniem mogą być też wyjazdy i obozy, nastawione na jak najdalej posuniętą samodzielność, kiedy wychowankowie uczą się załatwiać różne sprawy organizacyjne, planować czas wolny, gospodarować pieniędzmi, gotować, rozwiązywać problemy i konflikty w grupie itd.

**Zasadniczym elementem pracy asystenta usamodzielnienia jest wzbudzenie i podtrzymywanie motywacji na każdym z etapów pracy z wychowankiem.**

Wskaźniki odróżniające prace metodą asystentury od innych metod pracy<sup>4</sup>.

1. **DOBROWOLNOŚĆ** – pomoc jest realizowana wyłącznie przy dobrowolnym udziale wychowanka w realizacji programu.
2. **UCZESTNICTWO** – akceptacja relacji z asystentem usamodzielnienia, zgoda na aktywny udział.
3. **PROWADZENIE I KIEROWNICTWO ZE STRONY OSOBY WSPIERANEJ** – podmiotem relacji jest wychowanek, przedmiotem – wyrażane przez niego problemy.
4. **WSPIERANIE** – wspieranie wysiłku i starań wychowanka podejmowanych w celu osiągnięcia samodzielności.
5. **MOŻLIWOŚĆ UCZENIA SIĘ** – wyważenie zależności między wspieraniem a edukowaniem.
6. **KIEROWANIE DO OKREŚLONEGO CELU** – wspieranie konstruktywnych działań wychowanka.

Proces usamodzielnienia jest:

- a. rozciągnięty w czasie,
- b. wymaga pracy opartej na podejściu indywidualnym, dostosowanym do potrzeb wychowanka,
- c. koncentruje się na pokonywaniu barier, które utrudniają rozwój i uzyskanie samodzielności życiowej.

Osiągnięcie samodzielności przez wychowanka wymaga pracy w następujących obszarach:

- pracy socjalnej (rozwiązywania bieżących problemów życiowych),
- pracy psychologicznej (dotyczącej problemów emocjonalnych),
- aktywizacji społecznej,
- pracy z rodziną,
- edukacji,
- przygotowania do podjęcia pracy zawodowej.

Do prawidłowej realizacji działań asystenta konieczne jest opracowanie Indywidualnego Programu Usamodzielnienia, który powinien podlegać stałemu monitorowaniu i zakładać wprowadzanie modyfikacji.

Program usamodzielnienia tworzony jest w oparciu o diagnozę potrzeb i problemów wychowanka. Ważne jest, by asystent usamodzielnienia miał wsparcie merytoryczne w zespole zajmującym się realizacją podobnych programów, by mógł na spotkaniach takiego zespołu omawiać bieżące problemy w postępowaniu, konsultować merytoryczne wątpliwości, uzyskiwać informacje o alternatywnych rozwiązaniach, czy ofertach wsparcia dla wychowanków.

<sup>4</sup> Za A. Dębska-Cenian *Asystowanie osobie bezdomnej i zagrożonej bezdomnością, standard wypracowany w ramach projektu PIW EQUAL*.

## **MODEL PRACY ASYSTENTA USAMODZIELNIENIA**

Asystent usamodzielnienia jest osobą prowadzącą pracę z wychowankami przygotowującymi się do opuszczenia opieki zastępczej. W realizacji swoich zadań współpracuje z opiekunami zastępczymi, wychowawcami w placówce, rodziną naturalną wychowanka i szkołą.

Model ten opiera się na:

- indywidualnej pracy z wychowankiem,
- prowadzeniu tej pracy w środowisku wychowanka,
- budowaniu wokół wychowanka platformy współpracy (rodzina naturalna, opiekunowie, pracownik socjalny z PCPR, organizacje pozarządowe, zakłady doskonalenia zawodowego, firmy zainteresowane organizacją praktyk i staży zawodowych, młodzieżowe agencje pracy),
- planowaniu pomocy wspólnie z wychowankiem, budowaniu indywidualnego programu usamodzielnienia.

## **REKRUTACJA WYCHOWANKÓW**

Asystent usamodzielnienia zawiera indywidualny kontrakt z wychowankiem (w wieku 14-15 lat) i spotyka się z nim minimum 1-2 razy w tygodniu. Początkowe spotkania poświęcone są nawiązaniu kontaktu i diagnozie problemów życiowych. Asystent jest osobą z zewnątrz placówki czy rodziny zastępczej, zatrudnioną przez PCPR, OPS lub organizację pozarządową w ramach realizowanych programów usamodzielniania wychowanków. Ważne jest, by zadania asystenta usamodzielnienia nie pokrywały się z obowiązkami, kuratora sprawującego nadzór sądowy czy pracownika socjalnego przyznającego wsparcie finansowe.

## **UMIĘJĘTNOŚCI I KOMPETENCJE ASYSTENTA**

Warunkiem zatrudnienia asystenta do prowadzenia programu usamodzielnienia według prezentowanego modelu, jest przejście 250 godz. szkolenia i uzyskanie certyfikatu w zakresie asysty usamodzielnienia.

Wymagane wykształcenie:

- wykształcenie wyższe kierunkowe (pedagogika, psychologia, socjologia, pomoc społeczna) lub policealne w kierunku pracy socjalnej,
- w przypadku osób nie posiadających wykształcenia wyższego wymagany jest staż pracy (z osobami wykluczonymi społecznie) minimum 1 rok.

Dodatkowe wymagania:

- umiejętność planowania swojej pracy, odpowiedzialność,
- niekaralność za przestępstwa umyślne lub umyślne przestępstwa skarbowe,
- znajomość zagadnień i problematyki wykluczenia społecznego,
- znajomość regulacji prawnych z zakresu pomocy społecznej oraz z obszaru rynku pracy,
- znajomość specyfiki danego „rynku wsparcia” (wiedza o instytucjach i organizacjach świadczących pomoc młodzieży i młodym dorosłym zagrożonej wykluczeniem społecznym),
- znajomość zagadnień z zakresu metod aktywnego poszukiwania pracy.

## **EWALUACJA PRACY ASYSTENTA USAMODZIELNIENIA**

W modelu zakładamy pracę zespołową. Asystenci usamodzielnienia działający w danym powiecie, tworzą zespół, który spotyka się regularnie na zebrania służące omawianiu wychowanków, wymianie informacji o możliwościach szkoleń, praktyk, zajęć dodatkowych oraz omawianiu przebiegu prowadzonych procesów usamodzielnienia. Zespół wspólnie analizuje trudniejsze przypadki, udziela swoim członkom informacji zwrotnych, pomaga w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych, wspólnie poszukuje optymalnych rozwiązań. W miarę możliwości, korzysta też z zewnętrznego superwizora np. raz w miesiącu. Okresowo zespół wspólnie ocenia efekty pracy poszczególnych członków zespołu. Każdy asystent prowadzi dokumentację swojej pracy, która również podlega ocenie zespołu. Podmiot prowadzący procesy usamodzielnienia wyznacza osobę, której zadaniem jest monitorowanie pracy asystentów oraz przyjmowanie uwag, postulatów czy skarg odbiorców.

Wskaźniki służące do oceny pracy asystentów:

a. twarde:

- regularność spotkań,
- częstotliwość i czas trwania spotkań,
- zawarcie kontraktu z wychowankiem,
- kontakty z ważnymi osobami dla wychowanka,

b. miękkie:

- ocena stopnia zaufania wychowanka do asystenta,
- ocena celowości spotkań (na ile podejmowane są istotne tematy),
- ocena programu usamodzielnienia,
- ocena stopnia realizacji zakładanych celów.

## **SUPERWIZJA**

Superwizja stanowi ważny element zwiększania efektywności pracy asystentów. Pełni rolę edukacyjną, wspierającą rozwój zawodowy asystentów, służy korekcie pracy prowadzonej w oparciu o więź emocjonalną, wprowadza dodatkowy wymiar analizy pracy: standardy etyczne. Z uwagi na wymagane wysokie kwalifikacje superwizora, niektóre zespoły z małych miejscowości mogą mieć trudności w dostępie do superwizji. W związku z tym superwizja stanowi element zalecany we wdrażaniu modelu, nie jest jednak wymagane poddawanie pracy zespołu superwizji zewnętrznej, również zebrania zespołu realizatorów mogą być poświęcone monitoringowi i wewnętrznej superwizji pracy asystentów.

## **ZAŁĄCZNIKI DO OPISU MODELU USAMODZIELNIENIA:**

- Załącznik nr 1.1 **Zakres zadań i obowiązków asystenta usamodzielnienia**
- Załącznik nr 1.2 **Karta pracy asystenta usamodzielnienia**
- Załącznik nr 1.3 **Karta informacyjna usamodzielnianego wychowanka**
- Załącznik nr 1.4 **Przykładowe kontrakty z wychowankami**
- Załącznik nr 1.5 **Schemat diagnozy problemowej wychowanka**
- Załącznik nr 1.6 **Schemat programu usamodzielnienia wraz z procedurą analizy efektów**
- Załącznik nr 1.7 **Rejestr dyspozycji i umiejętności dorastającego**

# ZAKRES OBOWIĄZKÓW ASYSTENTA USAMODZIELNIENIA

ZAŁĄCZNIK NR 1.1  
WZÓR

## I. Do obowiązków w szczególności należy:

1. przestrzeganie przepisów prawa i wykonywanie zadań sumiennie starannie i bezstronnie,
2. przestrzeganie czasu pracy ustalonego umową/ harmonogramem pracy,
3. przestrzeganie przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, a także przepisów przeciwpożarowych,
4. przestrzeganie bezpieczeństwa przy wykonywaniu obowiązków i kierowania się zasadą ograniczonego zaufania w kontaktach z osobami znajdującymi się pod wpływem alkoholu i środków psychoaktywnych,
5. przestrzeganie przepisów o ochronie danych osobowych,
6. prawidłowa praca biurowa z zabezpieczeniem przechowywania dokumentacji,
7. dbać o dobro zakładu pracy, chronić jego mienie oraz zachować w tajemnicy informacje, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę,
8. przestrzegać tajemnicy określonej w odrębnych przepisach,
9. przestrzegać w zakładzie pracy zasad współżycia społecznego.

## II. Do zadań asystenta usamodzielnienia należy w szczególności:

1. prowadzenie pracy z wychowankiem, jego rodziną i otoczeniem zgodnie z modelem usamodzielnienia,
2. odbywanie regularnych spotkań z odbiorcami – praca w środowisku,
3. udzielanie wychowankom informacji, wskazówek i pomocy w zakresie rozwiązywania spraw życiowych,
4. wspieranie wychowanków w przywracaniu, odbudowie relacji rodzinnych i przyjacielskich,
5. motywowanie wychowanków do podejmowania działań prowadzących do poprawy ich sytuacji,
6. prowadzenie współpracy wychowankiem zgodnie z zasadami partnerstwa, życzliwości i w oparciu o ustanowione granice,
7. bieżące współdziałanie z instytucjami i organizacjami na rzecz wychowanka,
8. prowadzenie dokumentacji działań, w części dotyczącej wychowanka, jego rodziny i otoczenia społecznego, z którymi prowadzone jest postępowanie,
9. dochowanie tajemnicy zawodowej w sprawach dotyczących uczestników projektu, zabezpieczenie dokumentacji,
10. bezzwłoczne informowanie pracodawcy (zleceniodawcy) o faktach mogących mieć wpływ na realizację zlecenia,
11. badanie skuteczności udzielanej pomocy i monitorowanie celowości realizowanych działań,
12. w miarę możliwości, branie udziału w cotygodniowych zebraniach zespołu.

.....  
pracownik

.....  
pracodawca

.....  
miejsowość, data

# KARTA PRACY ASYSTENTA USAMODZIELNIENIA

ZAŁĄCZNIK NR 1.2  
WZÓR

.....  
*asystent*

.....  
*wychowanek*

.....  
*miesiąc*

Lp.	data	godz. od – do	czas kontaktu	nazwisko, imię i funkcja
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				
16.				
łącznie godzin:				

.....  
*podpis asystenta*

.....  
*podpis wychowanka*

# KARTA INFORMACYJNA USAMODZIELNIANEGO WYCHOWANKA

ZAŁĄCZNIK NR 1.3  
WZÓR

## I. PODSTAWOWE INFORMACJE O WYCHOWANKU

1. Nazwisko i imię .....
2. Data urodzenia .....
3. Adres zamieszkania .....
4. Rodzina  
Nazwisko i imię                      wiek      pokrewieństwo      adres zamieszkania                      telefon  
.....  
.....
5. Pracownicy instytucji  
Nazwisko i imię                      stanowisko      instytucja      adres                      telefon  
.....  
.....
6. Data przyjęcia do programu .....
7. Sytuacja formalno-prawna .....

## II. OPIS PROBLEMÓW WYCHOWANKA

1. Podstawowe problemy emocjonalne .....
2. Deficyty umiejętności .....
3. Problemy socjalne .....
4. Stan zdrowia .....

## III. PROBLEMY RODZINY WYCHOWANKA

## IV. ZAŁOŻENIA PROGRAMU POMOCY W USAMODZIELNIENIU

## V. ZAŁOŻENIA PROGRAMU POMOCY RODZINIE

## VI. OCENA EFEKTÓW

# KONTRAKT W ZAKRESIE POMOCY W PRZYGOTOWANIU DO SAMODZIELNOŚCI

ZAŁĄCZNIK NR 1.4  
PRZYKŁAD 1

## **(PRZYKŁAD 1)**

### **I. POTRZEBY I PROBLEMY WYCHOWANKA**

- Brakuje mi poczucia bezpieczeństwa.
- Opieki i pomocy ze strony rodziców.
- Mam problemy w nauce i zaległości w szkole.
- Jestem mało otwarty i nieufny.
- Jestem mało pewny siebie, nie wierzę, że coś mi się uda.
- Jestem mało samodzielny poza placówką, obawiam się nowych sytuacji.
- Bywam wybuchowy, często wchodzę w konflikty i bójki.
- Nie umiem podejmować decyzji, czekam aż problemy same się rozwiążą.

### **II. CO CHCIAŁBYM ZMIENIĆ W SOBIE**

- Przygotować się do samodzielnego życia poza placówką, odważyć się na nowe rzeczy.
- Nauczyć się samodzielnie rozwiązywać swoje problemy i załatwiać swoje sprawy.
- Nauczyć się jak szukać pracy, pisać życiorys, podanie itp.
- Chciałbym być bardziej odważny i pewny siebie.
- Chcę nadrobić zaległości szkolne.

### **III. NA CO JESTEM GOTOWY**

- Uczyć się i nadrabiać zaległości szkolne.
- Uczyć się różnych umiejętności życiowych.
- Uczyć się samodzielności.
- Nie zrażać się trudnościami i niepowodzeniami.
- Szukać bliskości z innymi ludźmi.
- Do aktywnego uczestnictwa w programie.

### **IV. CZEGO OCZEKUJĘ OD ASYSTENTA**

- Pomocy w rozwiązywaniu bieżących problemów.
- Szczerości i mówienia tego co naprawdę myśli.
- Pomocy w poprawie relacji z rodzeństwem.
- Pomocy w uzyskaniu nowych doświadczeń i umiejętności życiowych.

### **V. WARUNKI UDZIAŁU W PROGRAMIE**

- Bezwzględnie powstrzymywanie się od przemocy fizycznej wobec innych.
- Zachowanie trzeźwości.
- Respektowanie prawa i własności.
- Przestrzeganie zasad bezpieczeństwa placówki i innych osób.



## VI. ZOBOWIĄZANIA ASYSTENTA

- Do zachowania tajemnicy.
- Do regularnych spotkań.
- Pomocy w rozwiązywaniu różnych bieżących problemów.
- Pomocy w nauce i zdobywaniu różnych umiejętności życiowych.
- Zachowanie życzliwości, tolerancji i cierpliwości w relacjach z wychowankiem.
- Respektowanie jego decyzji w różnych sprawach.

.....  
*imię i nazwisko wychowanka*

.....  
*czytelny podpis wychowanka*

.....  
*imię i nazwisko asystenta*

.....  
*czytelny podpis asystenta*

.....  
*miejsowość, data*

PRZYKŁAD 1

# KONTRAKT W ZAKRESIE POMOCY W PRZYGOTOWANIU DO SAMODZIELNOŚCI

ZAŁĄCZNIK NR 1.4  
PRZYKŁAD 2

## **(PRZYKŁAD 2)**

### **I. POTRZEBY I PROBLEMY WYCHOWANKI**

1. Nigdzie nie czuję się bezpiecznie brakuje mi stabilizacji.
2. Nie mam zaufania do ludzi.
3. Nie umiem rozmawiać o swoich problemach, nie umiem być otwarta.
4. Uważam, że niewiele ode mnie zależy.
5. Nie umiem planować brakuje mi cierpliwości i wytrwałości.
6. Nie mam przyjaciół i znajomych, często jestem sam.
7. Łatwo się denerwuję i złościę.
8. Nie mam kontaktu ze swoim ojcem.

### **II. CO CHCIAŁABYM ZMIENIĆ W SOBIE**

1. Zdobyć nowe umiejętności potrzebne w życiu.
2. Być bardziej zaradna w trudnych sytuacjach.
3. Zrozumieć i rozwiązać swoje problemy.
4. Poznać nowych ludzi, zaufać im, zdobyć przyjaciół.
5. Nauczyć się panować nad złością.

### **III. NA CO JESTEM GOTOWA**

1. Uczyć się rozmawiania na trudne tematy.
2. Pracować nad większą zaradnością w załatwianiu potrzebnych spraw.
3. Pracować nad poprawą relacji z rówieśnikami i domownikami.
4. Próbować zrozumieć i poznać siebie: swoje problemy, silne i słabe strony, swoje realne możliwości, oczekiwania wobec siebie i innych.
5. Być szczerą i uczciwą.
6. Uczyć się rozwiązywania konfliktów.
7. Pracować nad swoją systematycznością, odpowiedzialnością, obowiązkowością, wytrwałością.

### **IV. CZEGO OCZEKUJĘ OD ASYSTENTA**

1. Pomocy w rozwiązywaniu problemów i pracy nad sobą.
2. Wsparcia w trudnych sytuacjach.
3. Pomocy w uzyskaniu nowych doświadczeń i umiejętności życiowych.
4. Uszanowania niezależności.
5. Pomocy w nawiązaniu kontaktu z ojcem.

## V. WARUNKI UDZIAŁU W PROGRAMIE

1. Bezwzględne powstrzymanie się od przemocy fizycznej wobec innych uczestników programu.
2. Zachowywanie trzeźwości.
3. Respektowanie prawa i własności.
4. Przestrzeganie zasad bezpieczeństwa.

## VI. ZOBOWIĄZANIA ASYSTENTA

1. Postaram się pomagać Ci w rozwiązywaniu Twoich problemów i zrozumieniu skąd się biorą.
2. Będę Cię wspierać w trudnych sytuacjach.
3. Będę szanowała Ciebie i Twoją niezależność.
4. Będę się z Tobą systematycznie spotykać i postaram się być punktualna.
5. Będę dyskretna.
6. Nie zrobię niczego co Ciebie dotyczy bez porozumienia z Tobą albo powiadomienia Cię o tym.
7. Postaram się nie zawieść Twojego zaufania.

.....  
*imię i nazwisko wychowanka*

.....  
*czytelny podpis wychowanka*

.....  
*imię i nazwisko asystenta*

.....  
*czytelny podpis asystenta*

.....  
*miejsowość, data*

# DIAGNOZA POTRZEB I PROBLEMÓW WYCHOWANKA

ZAŁĄCZNIK NR 1.5

## I. DIAGNOZA

### A. Problemy socjalne

1. sytuacja mieszkaniowa
2. sytuacja materialna (dochody, wydatki, długi)
3. sytuacja prawna
4. problemy zdrowotne
5. braki wykształcenia i kwalifikacji
6. praktyczne doświadczenie i umiejętności zawodowe
7. umiejętności samoobsługi
8. inne problemy i potrzeby socjalne

### B. Problemy społeczne i zadaniowe

1. kontakty społeczne
2. kontakty z dalszą rodziną
3. znajomość własnych praw
4. swoboda poruszania się poza swoim środowiskiem
5. funkcjonowanie w rolach społecznych
6. Funkcjonowanie zadaniowe
  - a. deficyty
  - b. posiadane umiejętności

### C. Problemy psychologiczne

1. dominujące potrzeby
2. samoświadomość
3. samoocena
4. nieadekwatne wyobrażenia i oczekiwania
5. odpowiedzialność za własny rozwój
6. motywacja do zmiany
7. gotowość do ponoszenia kosztów
8. umiejętność uczenia się na błędach
9. potencjały i silne strony pomocne w zmianie

## II. CEL PROGRAMU USAMODZIELNIENIA (CO TRZEBA UZYSKAĆ)

## III. ZAŁOŻENIA PROGRAMU USAMODZIELNIENIA (JAK TO UZYSKAĆ I W JAKIEJ KOLEJNOŚCI)

# SCHEMAT PROGRAMU USAMODZIELNIENIA I ANALIZY EFEKTÓW

**ZAŁĄCZNIK NR 1.6**

1. **SPECYFIKA WYCHOWANKA** (diagnoza problemowa)
2. **CELE PROGRAMU USAMODZIELNIENIA** (formułowane i weryfikowane wspólnie z wychowankiem)
3. **SOSOBY REALIZACJI CELÓW PROGRAMU**
4. **WSPOLNE PLANOWANE DZIAŁANIA** (wraz z harmonogramem realizacji)
5. **PODZIAŁ ZADAŃ** (pomiędzy wychowanka i asystenta, zaakceptowany przez obie strony)

Schemat okresowej weryfikacji programu usamodzielnienia przeprowadzanej wspólnie przez wychowanka i asystenta usamodzielnienia (minimum raz na trzy miesiące):

6. **REALIZACJA PROGRAMU** (omówienie stopnia osiągnięcia zakładanych celów oraz przebiegu programu)
7. **ODSTĘPSTWA OD PLANU** (jakie planowane zadania nie zostały zrealizowane i dlaczego, jakie nieplanowane zadania zostały zrealizowane i dlaczego)
8. **EFEKTY PROGRAMU** (co w wyniku realizacji programu uzyskał wychowanek np. świadomość, dyspozycje, umiejętności)
9. **OCENA KONCEPCJI** (ocena na ile zakładane cele, sposoby realizacji i działania były adekwatne do problemów i potrzeb wychowanka)
10. **OCENA REALIZACJI** (jak zostały zrealizowane poszczególne działania – ocena zaangażowania i rzetelności)
11. **OCENA WSPÓŁPRACY**
12. **WŁASNE PROBLEMY** (problemy wychowanka i asystenta pojawiające się w toku realizacji programu)
13. **WNIOSKI** (co wynika z analizy dotychczasowych działań i co należy uwzględnić w zweryfikowanym programie)
14. **WERYFIKACJA PROGRAMU USAMODZIELNIENIA**

# REJESTR UMIEJĘTNOŚCI I DYSPOZYCJI DORASTAJĄCEGO

ZAŁĄCZNIK NR 1.7

## I. UMIEJĘTNOŚCI PSYCHOLOGICZNE

1. świadomość swoich problemów emocjonalnych, potrzeb, ograniczeń
2. adekwatność oceny siebie i swoich możliwości, świadomość własnych potencjałów i deficytów
3. adekwatność oczekiwań wobec świata i wobec siebie
4. umiejętność samodzielnego nazywania problemów, konfliktów oraz konstruktywnego ich rozwiązywania
5. umiejętność radzenia sobie z kryzysami
6. odpowiedzialność za własny rozwój
7. umiejętność analizy doświadczeń i uczenia się na błędach
8. umiejętność podejmowania decyzji
9. niezależność od oceny i wpływu innych – pewność siebie
10. umiejętność budowania swoich granic, szanowanie granic innych
11. świadomość własnych uczuć
12. umiejętność wyrażania i nazywania uczuć
13. umiejętność tolerowania napięcia
14. umiejętność kontroli wyrażania uczuć
15. empatia
16. wrażliwość na innych i świat; przyjaźń, opiekuńczość
17. tolerancyjność
18. otwartość

## II. SPRAWNOŚĆ I DYSPOZYCJE FIZYCZNE

1. ogólna sprawność fizyczna
2. znajomość zasad prawidłowego odżywiania się
3. dbałość o zdrowie
4. regularna aktywność fizyczna

## III. INTELEKT

1. umiejętność uczenia się, samodzielnego zdobywania wiedzy i poznawania świata, rozwijanie zainteresowań
2. sprawność intelektualna, umiejętność logicznego myślenia
3. umiejętność kojarzenia
4. umiejętność analitycznego myślenia i wyciągania wniosków
5. umiejętność przewidywania i planowania
6. umiejętność przekładania abstrakcyjnych informacji na praktyczne działanie, praktycznego wykorzystywania wiedzy
7. dobra pamięć
8. odczytanie, bogate słownictwo, umiejętność rozmowy na różne tematy

#### **IV. UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNE**

1. umiejętność komunikowania się:
  - a. jasny, precyzyjny sposób wypowiedzania, jasne wyrażanie swoich potrzeb, poglądów
  - b. umiejętność słuchania i rozumienia
  - c. partnerski sposób komunikacji
  - d. bycie wprost, otwartość
  - e. umiejętność słuchania i przyjmowania inf. zwrotnych
2. umiejętność nawiązywania kontaktu
3. umiejętność załatwiania różnych spraw w środowisku
4. poczucie bezpieczeństwa poza własnym środowiskiem i najbliższą znaną okolicą
5. umiejętność rozwiązywania konfliktów (umiejętność zgody na kompromis, negocjacji, wypracowania konsensusu)
6. umiejętność współpracy i współdziałania (ustalanie reguł, podział obowiązków, współodpowiedzialność)
7. umiejętność konstruktywnej rywalizacji – uczenie oceny siebie i swoich możliwości na tle innych
8. konstruowanie oczekiwań i wymagań wobec innych (adekwatność oczekiwań i wymagań)
9. umiejętność wspólnego przeżywania ważnych chwil – święta i rytuały wspólnotowe
10. umiejętność niedestrukcyjnego rozładowania napięcia, tolerowanie napięcia związanego z przeżywaniem świąt
11. umiejętność zaspokajania swoich potrzeb bez naruszania potrzeb innych
12. umiejętność pełnienia różnych ról w życiu

#### **V. SAMOOBSŁUGA**

1. dbałość o siebie, swój wygląd zewnętrzny, czystość
2. higiena osobista, posiadanie nawyków utrzymywania czystości ciała (włosów, zębów, paznokci)
3. umiejętność utrzymywania w czystości ubrań, butów
4. dbałość o swoje rzeczy
5. umiejętność utrzymania wokół siebie czystości, sprzątanie, pranie, prasowanie, szycie
6. umiejętność przygotowania sobie posiłku, gotowanie
7. umiejętność robienia zakupów
8. zaradność, umiejętność sprawnego załatwienia swoich spraw, zdobycia informacji
9. umiejętność posługiwania się urządzeniami technicznymi i sprzętem AGD
10. umiejętność wykonania drobnych napraw, proste remonty, majsterkowanie
11. umiejętność zarabiania i oszczędzania pieniędzy oraz gospodarowania nimi
12. umiejętność pakowania się
13. umiejętności biwakowe: rozbijanie namiotu, rozpalanie ogniska
14. umiejętność poruszania się po mieście, orientacja w terenie
15. umiejętność organizowania własnego czasu wolnego
16. znajomość zasad pierwszej pomocy

## **VI. SFERA KULTURY**

1. umiejętności wypowiadania się, rozmawiania:
  - a. poszerzanie słownictwa
  - b. nieużywanie przekleństw w miejscach publicznych, przy nauczycielach, rodzicach itp.
  - c. nawiązywanie rozmowy
  - d. umiejętność rozmowy na tematy ważne i trudne
2. umiejętność zachowania się w miejscach publicznych:
  - a. odpowiadanie na przywitanie, witanie się
  - b. ubieranie się stosownie do czasu, miejsca i przyczyny (teatr, pub, dyskoteka, biwak)
  - c. kulturalne zachowanie w miejscach publicznych, także specyficznych – teatr, restauracja, dyskoteka (pytanie o kartę, toaletę, rachunek)
3. kultura jedzenia:
  - a. higiena przy przygotowywaniu posiłku
  - b. mycie rąk przed jedzeniem
  - c. przygotowanie stołu, estetyka nakrywania stołu
  - d. umiejętność prawidłowego wykorzystania sztuczków, serwetek itp.
  - e. zachowanie przy stole, kulturalne zachowanie w czasie jedzenia
4. znajomość obyczajów, rytuałów zachowania się w różnych sytuacjach:
5. gościnność
6. obycie, znajomość dziedzin kultury:
  - a. muzyka
  - b. teatr
  - c. film
  - d. książki i gazety
  - e. architektura
  - f. sztuka

## **VII. SFERA ZADANIOWO-ZAWODOWA**

1. posiadanie zainteresowań, umiejętność realizowania zainteresowań
2. umiejętność wyboru szkoły i zawodu (orientacja na rynku szkół, szkoleń, kierunków kształcenia i pracy)
3. znajomość swoich mocnych i słabych stron oraz własnych zdolności
4. kreatywność
5. obowiązkowość i odpowiedzialność
6. dokładność, rzetelność
7. systematyczność
8. wytrwałość i cierpliwość
9. umiejętność zorganizowania się
10. umiejętność szukania pracy
11. realne oczekiwania związane z zarabianiem
12. umiejętność gospodarowania pieniędzmi, planowania wydatków i oszczędzania
13. szanowanie pieniędzy i posiadanych rzeczy
14. umiejętność działania z odroczonego wzmocnieniem
15. umiejętność obsługi komputera, języków obcych, znajomość źródeł szukania pracy, pisania życiorysu i podań, rozmawiania w sprawie pracy



Mirosław Kaczmarek

## **PORADNIK DLA USAMODZIELNIANYCH WYCHOWANKÓW I ICH OPIEKUNÓW**

Wychowanek z chwilą ukończenia 18 roku życia – jak każdy inny młody człowiek – w świetle przepisów prawa staje się osobą dorosłą, uzyskuje pełnię praw cywilnych i obywatelskich. Osiągnięcie przez wychowanka pełnoletniości uznaje się za podstawowe kryterium usamodzielnienia.

Należy podkreślić, iż objęcie dziecka jedną z form pieczy zastępczej następuje na okres nie dłuższy niż do osiągnięcia pełnoletniości. Osoba, która osiągnęła pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej, może przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej, za zgodą odpowiednio rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka albo dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 25. roku życia, jeżeli uczy się w jednej z form określonych w ustawie o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*.

Należy mieć także świadomość, że zanim usamodzielniany wychowanek opuści jedną z form pieczy zastępczej i otrzyma zagwarantowane w ustawie świadczenia powinien być wyposażony w niezbędne umiejętności i kompetencje prospołeczne. Powinien także otrzymać odpowiednie wsparcie od przedstawicieli właściwych instytucji pieczy zastępczej, w tym w zakresie możliwości samodzielnego zamieszkania i podjęcia pracy.

Warto także prześledzić, co dzieje się z wychowankiem, który zgodnie z przepisami powinien opuścić placówkę czy rodzinę zastępczą, w której dotychczas przebywał. Jak przebiega jego proces usamodzielnienia? Czy młody człowiek opuszczający jedną z form pieczy zastępczej jest naprawdę dorosły, przygotowany do odejścia i podjęcia samodzielnego życia? To podstawowe pytania, które się narzucają przy analizie regulacji prawnych obowiązujących w tym zakresie oraz ich praktycznej realizacji.

### **SKALA PROBLEMU**

O tym jak ważny jest to problem w wymiarze społecznym i finansowym świadczą poniższe dane. z chwilą wejścia w życie przepisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, na koniec grudnia 2011 roku w pieczy zastępczej umieszczonych było ogółem 95 046 dzieci, z tego 66 913 dzieci we wszystkich typach rodzin zastępczych i 28 133 dzieci w opiece instytucjonalnej. Z tej liczby usamodzielnionych zostało 4 375 wychowanków, w tym 3 096 w rodzinach zastępczych i 1 279 w placówkach.

Dla wielu usamodzielnianych wychowanków swoistą furtką na „odłożenie” decyzji o opuszczeniu pieczy zastępczej jest prawo do przedłużenia pobytu w tej formie opieki do ukończenia 25 roku życia w sytuacji kontynuowania nauki. w roku 2011 w pieczy zastępczej z uwagi na kontynuowanie nauki przebywało ogółem 20 987 usamodzielnianych wychowanków, w tym 15 535 w rodzinach zastępczych i 5 462 w placówkach.

Ogółem na wszystkie formy pomocy dla usamodzielnianych wychowanków ze środków budżetu państwa w całym 2011 roku wydatkowano blisko 130 milionów złotych<sup>1</sup>.

1. Wg danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej opracowanych na podstawie druków sprawozdawczych MPiPs-3-R. Do powyższej kwoty należałoby doliczyć ok. 10 mln złotych wydatkowane na usamodzielnianych wychowanków SOSW, MOW, MOS i Zakładów Poprawczych.

# Usamodzielnianie wychowanków od 1 stycznia 2012r.

(pod „rządami” nowej ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*)

## PODSTAWY PRAWNE

**Podstawę prawną** usamodzielniania osób opuszczających po 1 stycznia 2012 roku jedną z form pieczy zastępczej, tj. rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub placówkę opiekuńczo-terapeutyczną stanowi ustawa z dnia 9 czerwca 2011r. o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*<sup>2</sup> oraz rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 marca 2012r. w *sprawie mieszkań chronionych*<sup>3</sup>.

Podstawowy dokument regulujący szczegółowo zasady pomocy źle funkcjonującej rodzinie, w tym zasady i formy pieczy zastępczej nad dzieckiem – ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* – zgodnie z zasadą pomocniczości, określa iż pomoc świadczona dziecku i rodzinie ma na celu przezwyciężenie trudnych sytuacji, których nie są oni w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Zadaniem nowych instytucji przewidzianych w ustawie, m.in. asystenta rodziny na poziomie gminy, organizatora i koordynatora pieczy zastępczej na poziomie powiatu jest zapobieganie sytuacjom życiowej bezradności i niewydolności wychowawczej poprzez podejmowanie działań zmierzających do wspierania i reintegracji rodziny, a w miarę potrzeby rozwoju prorodzinnego systemu pieczy zastępczej.

W sytuacji umieszczenia dziecka w jednej z form pieczy zastępczej ustawa, odnosząc się do zasady planowania stałości opieki, zobowiązuje do podjęcia w możliwie jak najkrótszym czasie wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka. To zobowiązanie do zapobiegania umieszczaniu dziecka poza rodziną oraz do skrócenia pobytu dziecka w opiece zastępczej, z optymalnym do sytuacji rozeznaniem możliwości powrotu dziecka do rodziny naturalnej (reintegracja rodziny) lub określenia najlepszej formy opieki zastępczej (preferencja dla rodzinnych form opieki).

Bardzo ważnymi zasadami, na których oparty został zreformowany system pieczy zastępczej nad dzieckiem są także: zasada personalizmu w podejściu do dziecka oraz zasada poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie. To zobowiązanie wszystkich pracujących w systemie pieczy zastępczej do podejmowania wszelkich możliwych działań na rzecz konkretnego dziecka, jego powrotu do rodziny naturalnej oraz zobowiązanie do umożliwienia dziecku podtrzymywania więzi emocjonalnych z rodziną.

Jednak w wielu przypadkach dziecko umieszczone w pieczy zastępczej nie wraca do rodziny i pozostaje w opiece zastępczej do pełnoletności. w takiej sytuacji ustawa gwarantuje dziecku szeroki katalog świadczeń związanych z usamodzielnieniem.

## Kto to jest usamodzielniany wychowanek?

Usamodzielniany wychowanek to osoba opuszczająca, po osiągnięciu pełnoletności:

- rodzinę zastępczą;
- rodzinny dom dziecka;
- placówkę opiekuńczo-wychowawczą typu rodzinnego, socjalizacyjnego, specjalistyczno-terapeutycznego, interwencyjnego;
- regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną.

2. Dz. U. Nr 149, poz. 887, z późn. zm.

3. Dz. U. z 2012r., poz. 305

## WARUNKI PRYZNANIA POMOCY

**Indywidualny program usamodzielnienia.** Warunkiem ubiegania się o pomoc na usamodzielnienie, na kontynuowanie nauki czy na zagospodarowanie jest posiadanie indywidualnego planu usamodzielnienia. To dokument, który określa wszystkie ważne dla przyszłości młodego człowieka aspekty. Opracowywany zostaje przez osobę usamodzielnianą wspólnie z opiekunem usamodzielnienia lub koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej co najmniej na miesiąc przed osiągnięciem przez osobę usamodzielnianą pełnoletności.

Indywidualny program usamodzielnienia zawiera zobowiązanie wychowanka do realizacji jego etapów, zatwierdzony jest przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie oraz staje się podstawą do przyznania świadczeń na usamodzielnienie.

Dobrze opracowany program pozwala na szczegółowe zaplanowanie drogi życiowej usamodzielnianego wychowanka, planu kontynuowania nauki, oswojenie się z poszczególnymi etapami tej drogi, modyfikację w sytuacji nieprzewidzianych trudności i udzielenie pomocy w ich przezwyciężeniu.

**Opiekun usamodzielnienia.** Jednym z warunków przyznania świadczeń z tytułu usamodzielnienia jest wskazanie przez osobę usamodzielnianą, co najmniej na 2 miesiące przed osiągnięciem pełnoletności osoby, która podejmuje się pełnienia funkcji opiekuna usamodzielnienia oraz przedstawienie pisemnej zgody tej osoby.

Opiekunem usamodzielnienia może zostać zarówno osoba tworząca rodzinę zastępczą, osoba prowadząca rodzinny dom dziecka, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, pracownik socjalny, wychowawca, pedagog lub psycholog placówki opiekuńczo – wychowawczej albo regionalnej placówki terapeutycznej, osoba bliska (krewny). Opiekunem może zostać także inna osoba, do której usamodzielniany wychowanek ma zaufanie, i która będzie faktycznie wspierać go w trudnym okresie „wchodzenia w dorosłe życie”.

Często opiekunem usamodzielnienia zostaje pracownik socjalny lub jeden z krewnych wychowanka. Obydwa te wybory budzą uzasadnione wątpliwości. Należy rozważyć czy rzeczywiście pracownik socjalny obciążony szeregiem innych, w tym sprzecznych z obowiązkami opiekuna zadań powinien nim być. Jak pogodzić obowiązki osoby odpowiedzialnej za nadzór nad pieczą zastępczą z wykonywaniem zadań merytorycznych opiekuna – a tak się często dzieje w małych centrach pomocy rodzinie. Niepokoi to, że pracownik socjalny w centrum pomocy rodzinie prowadzi sprawy usamodzielnień kilku wychowanków poza innymi obciążeniami zawodowymi – co może wpływać negatywnie na jakość pracy, w tym na czas poświęcany usamodzielnianym wychowankom.

Praktyka „namawiania” kogoś z bliskich do podjęcia się funkcji opiekuna usamodzielnienia wobec wychowanka, który wraca do swojego miejsca zamieszkania, też budzi wiele zastrzeżeń. „Miodowy miesiąc” opiekuna (najczęściej pełnoletni brat lub siostra) kończy się często wraz „ze skonsumowaniem” należnych usamodzielnianemu wychowankowi świadczeń. Usamodzielniony wychowanek, bez pracy i perspektyw stałych dochodów szybko staje się ciężarem dla rodziny, u której mieszka. Praktyka pokazuje, że krewny jako opiekun usamodzielnienia jest słabym wsparciem i nie ma „wystarczających argumentów” w relacjach z urzędami i urzędnikami, chociażby przy staraniu się przez usamodzielnianego wychowanka o pracę, czy osobne mieszkanie.

**Aktywna postawa.** Zakłada się aktywny udział wychowanka, który we współpracy z opiekunem usamodzielnienia musi przystąpić do opracowania indywidualnego programu usamodzielnienia, zatwierdzanego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

Aktywna i świadoma postawa wychowanka jest także wymagana przy ubieganiu się o przyznanie każdej z form pomocy. w tym celu wychowanek musi wystąpić z wnioskiem do właściwego starosty. Pomoc zaś warunkowana jest postawą wychowanka i gwarancją rękojmi z jego strony, że zostanie ona wykorzystana zgodnie z jej przeznaczeniem. Także osoby pełniące funkcję opiekuna usamodzielnienia zobowiązane są do aktywności na rzecz usamodzielnienia wychowanków.

Obowiązek usamodzielnienia rozumiany jest jako ciągły proces wychowawczy, by przeciwdziałać zjawisku bezradności usamodzielnianych wychowanków. Należy jednak zwrócić uwagę na wyraźną niekonsekwencję pomiędzy tymi założeniami a formalnym wymogiem, by indywidualny plan usamodzielnienia został opracowany przynajmniej na miesiąc przed osiągnięciem pełnoletniości przez wychowanka.

Mając świadomość, że wielu wychowawców i opiekunów zastępczych zaangażowanych jest w długotrwały proces przygotowania wychowanka do opuszczenia pieczy zastępczej, można sarkastycznie zauważyć, iż podjęcie tych działań na miesiąc przed terminem usamodzielnienia nie narusza prawa. Skoro to proces ciągły należałoby wymogi formalne podejmowania i dokumentowania działań na rzecz usamodzielnienia rozciągnąć na dłuższy okres czasu tak, by osoby pracujące z wychowankiem były zobowiązane podejmować stosowne działania już w kilkuletniej perspektywie do usamodzielnienia. Dobrą cezurą do wprowadzenia w przepisy ustawy udokumentowanego obowiązku podejmowania działań na rzecz przygotowania wychowanka do usamodzielnienia jest wiek ukończenia przez niego 16 roku życia. To wiek, w którym małoletni nabywa częściową zdolność do czynności prawnych i może składać wiążące oświadczenia woli.

## **FORMY POMOCY DLA USAMODZIELNIANYCH WYCHOWANKÓW**

**Świadczenia.** Usamodzielniany wychowanek opuszczający, po osiągnięciu pełnoletniości rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą typu rodzinnego, socjalizacyjnego, specjalistyczno-terapeutycznego, interwencyjnego lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną ma prawo ubiegać się o szereg form pomocy, w tym pomoc na kontynuowanie nauki, na usamodzielnienie i zagospodarowanie.

Wszystkie należne formy pomocy przyznawane są na wniosek usamodzielnianego wychowanka po spełnieniu określonych w ustawie kryteriów.

### **Przyznaje się pomoc na:**

- kontynuowanie nauki,
- usamodzielnienie,
- zagospodarowanie.

### **Udziela się pomocy w uzyskaniu:**

- odpowiednich warunków mieszkaniowych,
- zatrudnienia.

## **WARUNKI UDZIELANIA POMOCY USAMODZIELNIANYM WYCHOWANKOM**

### **Warunkiem udzielenia pomocy usamodzielnianym wychowankom jest:**

- wskazanie przez osobę usamodzielnianą, co najmniej na 2 miesiące przed osiągnięciem przez nią pełnoletniości, danych osobowych osoby, która podejmuje się pełnienia funkcji opiekuna usamodzielnienia oraz przedstawienie pisemnej zgody tej osoby,
- opracowanie, wspólnie z opiekunem usamodzielnienia, indywidualnego programu usamodzielnienia i złożenie go do zatwierdzenia,
- złożenie wniosku o przyznanie pomocy,
- w przypadku ubiegania się o pomoc na usamodzielnienie oraz na zagospodarowanie miesięczny dochód osoby ubiegającej się o daną formę pomocy nie może przekraczać kwoty 1 200 zł.
- przebywanie w pieczy zastępczej co najmniej 3 lata – w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną oraz 1 rok- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą, regionalną placówkę terapeutyczną.

W przypadku ubiegania się o pomoc pieniężną na usamodzielnienie, poza w/w warunkami niezbędna jest pisemna deklaracja osoby usamodzielnianej, zawarta w indywidualnym programie usamodzielnienia, że pomoc zostanie wykorzystana zgodnie z celem, na który została przyznana oraz rozliczona w terminie 3 miesięcy od zakończenia realizacji pomocy.

W przypadku ubiegania się o pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki, poza w/w warunkami niezbędne jest określenie w indywidualnym programie usamodzielnienia planu kontynuowania nauki oraz przedkładanie zaświadczenia, stwierdzającego kontynuowanie nauki w szkole, zakładzie kształcenia nauczycieli, uczelni, na kursach (jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia), u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego, nie rzadziej niż jest to określone w programie.

### **KOMENTARZ DO PRZEPISÓW**

**dotyczących procesu usamodzielnienia dla osób opuszczających rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub placówkę opiekuńczo-terapeutyczną od dnia 1 stycznia 2012 roku („pod rządami nowej ustawy”):**

**Rodzaje przyznawanej pomocy** określone zostały w art. 140 ust. 1 ww. ustawy. Zgodnie z nim osobie opuszczającej, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną przyznaje się pomoc na:

- kontynuowanie nauki,
- usamodzielnienie,
- zagospodarowanie,
- udziela się pomocy w uzyskaniu:
  - odpowiednich warunków mieszkaniowych,
  - zatrudnienia.

**Warunkiem** przyznania pomocy jest pobyt w jednej z powyższych form pieczy zastępczej na podstawie **orzeczenia sądu**.

**Warunkiem przyznania pomocy na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie** jest złożenie **wniosku** w Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie (art. 143 ust. 1 i 2) oraz posiadanie zatwierdzonego **indywidualnego programu usamodzielnienia**, określającego m.in. zakres współdziałania osoby usamodzielnianej z opiekunem usamodzielnienia oraz sposób uzyskania przez osobę usamodzielnianą wykształcenia lub kwalifikacji zawodowych, to także warunki niezbędne do otrzymania pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz w podjęciu zatrudnienia (art. 145 ust. 1).

***PAMIĘTAJ:*** *Pomocy na usamodzielnienie, na kontynuowanie nauki czy na wyposażenie udziela się na wniosek. Jeżeli nie złożysz stosownego wniosku – powiatowe centrum pomocy rodzinie nie ma obowiązku udzielić tej pomocy.*

**Opiekunem usamodzielnienia** (art. 145 ust. 3) może być osoba tworząca rodzinę zastępczą, prowadząca rodzinny dom dziecka, koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, pracownik socjalny powiatowego centrum pomocy rodzinie, osoba będąca w placówce opiekuńczo-wychowawczej albo regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej wychowawcą lub psychologiem, lub inna osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą i zaakceptowana przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

**Przyznanie pomocy osobie usamodzielnianej na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie** jest uzależnione od długości pobytu w pieczy zastępczej (art. 141 ust. 1). Osoba usamodzielniana może ubiegać się o przyznanie ww. pomocy, jeśli przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej:

- trzech lat – w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną (przez rodzinę spokrewnioną należy rozumieć wstępnych (dziadkowie) lub rodzeństwo);
- jednego roku – w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną.

**Do ww. okresów wlicza się również** (art. 141 ust. 2):

- okresy pobytu w domu pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domu dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży oraz w schronisku dla nieletnich, zakładzie poprawczym, specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, specjalnym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, zapewniającym całodobową opiekę, i młodzieżowym ośrodku wychowawczym, jeżeli orzeczenie sądu o umieszczeniu w pieczy zastępczej nie zostało uchylone;
- okres pobytu osoby pełnoletniej w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej (na zasadach określonych w art. 37 ust. 2 ustawy, tj. jeżeli osoba pełnoletnia uczy się w szkole, zakładzie kształcenia nauczycieli, na uczelni, u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego lub jeżeli legitymuje się orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i uczy się w szkole, w zakładzie kształcenia nauczycieli, na uczelni, na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia lub u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego).

### **Kto udziela pomocy?**

Pomocy na **kontynuowanie nauki** oraz **usamodzielnienie** udziela starosta powiatu właściwego ze względu na miejsce zamieszkania osoby usamodzielnianej przed umieszczeniem jej w pieczy zastępczej (art. 143 ust. 2), dlatego wniosek o przyznanej jednej w ww. form pomocy należy złożyć w powiecie pochodzeniausamodzielnianego wychowanka.

Pomocy w uzyskaniu odpowiednich **warunków mieszkaniowych**, w tym w mieszkaniu chronionym, w uzyskaniu **zatrudnienia** oraz na **zagospodarowanie** udziela starosta właściwy ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej (art. 143 ust. 3), tj. we właściwym powiecie – Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie.

### **Jak uzyskać pomoc, gdzie złożyć wniosek?**

Sprawy osób usamodzielnianych opuszczających rodziny zastępcze prowadzą pracownicy powiatowych centrów pomocy rodzinie, natomiast sprawy osób opuszczających placówki opiekuńczo-wychowawcze prowadzą pracownicy socjalni tych placówek.

### **DOKUMENTY niezbędne do przyznania pomocy pieniężnej:**

- postanowienie sądu o umieszczeniu wychowanka w rodzinie zastępczej,
- indywidualny program usamodzielnienia, opracowany wspólnie z wychowankiem i opiekunem usamodzielnienia, co najmniej miesiąc przed uzyskaniem pełnoletniości przez wychowanka, opuszczającego rodzinę zastępczą,
- akt urodzenia (najlepiej odpis zupełny),
- kopia dowodu osobistego,
- poświadczenie zameldowania wychowanka oraz inne dokumenty świadczące o miejscu faktycznego zamieszkania wychowanka przed umieszczeniem w rodzinie zastępczej,

- wniosek o przyznanie pomocy,
- zaświadczenie ze szkoły/uczelni potwierdzające fakt kontynuowania nauki, z zaznaczeniem trybu nauki i przewidywanego terminu jej zakończenia,
- oświadczenie dotyczące wskazania rachunku bankowego, na który ma być przekazywane świadczenie.

***PAMIĘTAJ:*** Pomysłowość urzędnicza nie zna granic i poza ww. dokumentami w poszczególnych powiatowych centrach pomocy rodzinie mogą pojawić się dodatkowe „niezbędne” kryteria, druki i oświadczenia do wypełnienia – w takiej sytuacji należy zachować spokój i można tylko liczyć i apelować o zdrowy rozsądek urzędników.

## **POMOC NA KONTYNUOWANIE NAUKI**

Pomoc ta przyznawana jest w wysokości 500 zł (art. 146 ust. 2 ustawy). **Otrzymuje ją** osoba usamodzielniana, jeżeli kontynuuje naukę: w szkole, w zakładzie kształcenia nauczycieli, w uczelni, na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielniania, u pracodawców w celu przygotowania zawodowego (art. 146 ust. 1 ustawy). Pomoc ta przyznawana jest **na czas nauki**, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25. roku życia (art. 146 ust. 3 ustawy). Przysługuje ona w **czasie trwania odpowiednio roku szkolnego, roku akademickiego, kursu lub przygotowania zawodowego** (art. 146 ust. 4 ustawy).

Osoba usamodzielniana otrzymująca pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki jest obowiązana przedłożyć, nie rzadziej niż raz na 6 miesięcy zaświadczenie stwierdzające kontynuowanie nauki (art. 146 ust. 6 ustawy). w przypadku gdy uprawnienie do pomocy nie obejmuje pełnego miesiąca kalendarzowego, pomoc przyznaje się w wysokości proporcjonalnej do liczby dni w danym miesiącu kalendarzowym, w którym pomoc ta przysługuje (art. 146 ust. 7 ustawy).

Pomoc na kontynuowanie nauki **nie przysługuje w przypadku**, gdy osoba usamodzielniana (art. 147 ustawy):

- kontynuuje naukę w szkole ponadgimnazjalnej lub uczelni, która zapewnia nieodpłatną naukę i nieodpłatne pełne utrzymanie;
- bez uzasadnionych powodów zmieniła trzykrotnie, na tym samym poziomie kształcenia, szkołę, zakład kształcenia nauczycieli lub uczelnię, kurs lub przygotowanie do wykonywania zawodu;
- została umieszczona w zakładzie karnym.

Pomoc na kontynuowanie nauki (art. 148 ustawy) może zostać **zawieszona w przypadku**, gdy:

- w trakcie kształcenia w zakładzie kształcenia nauczycieli lub w uczelni osoba usamodzielniana przebywa na urlopie od zajęć;
- osoba usamodzielniana nie realizuje indywidualnego programu usamodzielniania.

**Przyznania pomocy na kontynuowanie nauki** (art. 152 ustawy) można **odmówić w przypadku**, gdy:

- istnieje uzasadnione przypuszczenie, że pomoc zostanie wykorzystana niezgodnie z celem, na jaki została przyznana;
- osoba usamodzielniana przed osiągnięciem pełnoletności opuściła samowolnie pieczę zastępczą;
- osoba usamodzielniana porzuci naukę umożliwiającą jej przygotowanie zawodowe i nie podejmie zatrudnienia;
- stosunek pracy z osobą usamodzielnianą został rozwiązany bez wypowiedzenia z winy pracownika;
- osoba usamodzielniana bez uzasadnionej przyczyny uchyla się od podjęcia proponowanego jej zatrudnienia;
- osoba usamodzielniana została skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub przestępstwo skarbowe.

## POMOC NA USAMODZIELNIENIE

Pomoc ta jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł (art. 142 ust. 1). w przypadku, gdy dochód ten przekracza kwotę 1200 zł, można przyznać pomoc na usamodzielnienie lub pomoc na zagospodarowanie, jeżeli jest to uzasadnione sytuacją mieszkaniową, dochodową, majątkową lub osobistą usamodzielnianego wychowanka (art. 142 ust. 2 ustawy). Ustalając dochód osoby usamodzielnianej uwzględnia się sumę dochodów tej osoby, jej małżonka oraz dzieci pozostających na jej utrzymaniu, podzieloną przez liczbę tych osób (art. 142 ust. 3 ustawy). Ustalając dochód bierze się pod uwagę dochody, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2003r. o *świadczeniach rodzinnych*, uzyskane w miesiącu poprzedzającym miesiąc złożenia wniosku (art. 142 ust. 4 ustawy).

### **Wysokość pomocy na usamodzielnienie wynosi** (art. 149 ust. 1 ustawy):

- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną – nie mniej niż 3 300 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej 3 lat;
- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-wychowawczą:
  - nie mniej niż 6 600 zł – przy pobycie w pieczy zastępczej przez okres powyżej 3 lat,
  - nie mniej niż 3 300 zł – przy pobycie w pieczy zastępczej przez okres od 2 do 3 lat,
  - nie mniej niż 1 650 zł – jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres poniżej 2 lat, nie krócej jednak niż przez okres roku.

**Pomoc** na usamodzielnienie **może zostać wypłacona**, w zależności od ustaleń indywidualnego programu usamodzielnienia, jednorazowo lub w ratach, nie później jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia (art. 149 ust. 2 ustawy).

W przypadku gdy osoba usamodzielniana otrzymuje pomoc na kontynuowanie nauki, pomoc na usamodzielnienie jest wypłacana po zakończeniu nauki. w uzasadnionych przypadkach może zostać wypłacona w trakcie wypłacania pomocy na kontynuowanie nauki (art. 149 ust. 3 ustawy).

Przyznania pomocy pieniężnej na usamodzielnienie **można odmówić** (art. 152 ustawy) w przypadku, gdy:

- istnieje uzasadnione przypuszczenie, że pomoc zostanie wykorzystana niezgodnie z celem, na jaki została przyznana;
- osoba usamodzielniana przed osiągnięciem pełnoletności opuściła samowolnie pieczę zastępczą;
- osoba usamodzielniana porzuci naukę umożliwiającą jej przygotowanie zawodowe i nie podejmie zatrudnienia;
- stosunek pracy z osobą usamodzielnianą został rozwiązany bez wypowiedzenia z winy pracownika;
- osoba usamodzielniana bez uzasadnionej przyczyny uchyła się od podjęcia proponowanego jej zatrudnienia;
- osoba usamodzielniana została skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub przestępstwo skarbowe.



## POMOC NA ZAGOSPODAROWANIE

Pomoc na zagospodarowanie jest wypłacana jednorazowo, nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia, w wysokości nie niższej niż 1500 zł, a w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności w wysokości nie niższej niż 3000 zł (art. 150 ust. 1 ustawy). Pomoc ta może być przyznana w formie rzeczowej (art. 150 ust. 2 ustawy).

Pomoc na zagospodarowanie jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł (art. 142 ust. 1 ustawy). w przypadku, gdy dochód ten przekracza kwotę 1200 zł, można przyznać pomoc na usamodzielnienie lub pomoc na zagospodarowanie, jeżeli jest to uzasadnione sytuacją mieszkaniową, dochodową, majątkową lub osobistą usamodzielnianego wychowanka (art. 142 ust. 2 ustawy). Ustalając dochód osoby usamodzielnianej uwzględnia się sumę dochodów tej osoby, jej małżonka oraz dzieci pozostających na jej utrzymaniu, podzieloną przez liczbę tych osób (art. 142 ust. 3 ustawy). Ustalając dochód bierze się pod uwagę dochody, o których mowa w ustawie z dnia 28 listopada 2003r. o *świadczeniach rodzinnych*, uzyskane w miesiącu poprzedzającym miesiąc złożenia wniosku (art. 142 ust. 4).

***PAMIĘTAJ:*** warunkiem ubiegania się o pomoc na usamodzielnienie, na kontynuowanie nauki czy na zagospodarowanie jest posiadanie indywidualnego planu usamodzielnienia.

## INNE FORMY POMOCY

Usamodzielnianemu wychowankowi przysługuje także **pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz pomoc w znalezieniu zatrudnienia**, w przeciwieństwie do powyższych wymiernych form pomocy, które wychowankowi należą się po spełnieniu określonych prawnie kryteriów, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz w znalezieniu zatrudnienia jest dość iluzoryczna.

Ustawa nie gwarantuje wprost zapewnienia warunków mieszkaniowych usamodzielnianym wychowankom. Przepisy mówią o pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych jednak nie precyzują, w jakiej formie jest udzielana. Pomoc ta może zatem polegać m.in. na umożliwieniu osobie usamodzielnianej zamieszkania w mieszkaniu chronionym, pokryciu wydatków związanych z wynajmem stacji, ułatwieniu uzyskania mieszkania socjalnego z zasobów gminy. Podobnie jest z pomocą w znalezieniu zatrudnienia. Czasem jest to pismo rekomendacyjne do pracodawcy, najczęściej to pomoc w nauczaniu usamodzielnianego wychowanka aktywnych form poszukiwania pracy.

## PRZYGOTOWANIE DO SAMODZIELNOŚCI

Proces usamodzielnienia można uznać za końcowy etap pobytu dziecka w środowisku zastępczym – zarówno instytucjonalnym jak i rodzinnym. Ukończenie 18-tego roku życia to osiągnięcie pełnoletniości, otrzymanie pełni praw i obowiązków. Jednak tylko pozornie w tym wieku młody człowiek jest naprawdę dorosły i potrafi samodzielnie funkcjonować jako niezależna jednostka. Do tego potrzebne jest wyposażenie młodego człowieka w umiejętności prospołeczne, odpowiednie kompetencje zawodowe, posiadanie podstawowego zaplecza w postaci właściwych warunków życia – mieszkania i pracy. To także możliwość oparcia się o osoby znaczące – wsparcie ze strony innych osób, zwłaszcza rodziny naturalnej. Tęgo zaś usamodzielnianym wychowankom najczęściej brakuje.

Badania losów usamodzielnianych wychowanków pokazują, że z jednej strony usamodzielniani wychowankowie mają świadomość swoich rodzin, z drugiej często nie utrzymują stałych kontaktów z najbliższymi, stąd chęć startu w dorosłe życie samodzielnie bez oparcia w rodzinie<sup>4</sup>. Kolejną typową postawą to życzeniowe przekonanie, że nie popełnią błędów swoich rodziców. Często usamodzielniani

4. Wnioski z badań Instytutu Spraw Publicznych zawartych w publikacji z *opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość* przygotowanej pod red. Anny Kwak, wydanej w 2006 roku.



wychowankowie proponowaną pomoc widzą przez pryzmat konkretnych świadczeń i w krótkiej perspektywie czasowej. Pracownicy socjalni, odpowiedzialni za procesy usamodzielnienia, dalszej pomocy i wsparcia jawią się osobom usamodzielnianym jako osoby obce, za osoby bliskie uważają oni znanych najczęściej od lat wychowawców i pracowników placówek. Analiza dotychczasowych osiągnięć i postaw życiowych wskazuje na stosunkowo niski status wykształcenia osób usamodzielnianych. Deklaracjom nie powielania błędów rodziców, realizacji marzeń o założeniu szczęśliwej rodziny przeczy fakt wielu cięż przed osiągnięciem pełnoletniości wychowanek oraz status samotnych matek w momencie badania. Wielu wychowanków proces usamodzielnienia oraz swoją przyszłość postrzega poprzez pryzmat konkretnych świadczeń i decyzji, bez szerszego kontekstu osiągania perspektywicznych celów życiowych.

Wypowiedzi usamodzielnianych wychowanków świadczą często o ich niedojrzałości społecznej, w tym do podejmowania ról osób dorosłych. Takie postawy wychowanków wskazują na mankamenty systemu pomocy i wsparcia, w tym na słabe i nierozwinięte sieci społeczne w otoczeniu wychowanków. To widoczny w badaniach brak umiejętności prospołecznych, brak wystarczających kompetencji zawodowych oraz kompetencji społecznych stanowi potencjalne poważne zagrożenia dla dalszych indywidualnych losów usamodzielnianych wychowanków<sup>5</sup>.

Realizując zadania związane z usamodzielnieniem wychowanków instytucje i osoby odpowiedzialne za ten proces powinny mieć świadomość, że zanim wychowanek otrzyma przewidziane w ustawie świadczenia powinien być wyposażony w niezbędne kompetencje i umiejętności prospołeczne i zawodowe, posiadać właściwe warunki do życia – możliwość zamieszkania i podjęcia pracy, a w razie potrzeby powinien mieć możliwość wsparcia ze strony innych osób. To niezbędne warunki, by proces startu w dorosłość zakończył się sukcesem.

## **PYTANIA I ODPOWIEDZI:**

**(przygotowane po sesji z udziałem usamodzielnianych wychowanków i ich opiekunów)**

### **Kiedy trzeba sporządzić indywidualny program usamodzielnienia:**

*Czy osoba, która osiągnęła pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej i deklaruje, że chce nadal przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej (za zgodą rodziny), przed ukończeniem 18-ego roku życia musi również opracowywać wraz z opiekunem usamodzielnienia, indywidualny program usamodzielnienia? **Tak.***

*Czy wszyscy wychowankowie rodzin zastępczych przed ukończeniem 18-ego roku życia powinni sporządzać indywidualny program usamodzielnienia? **Tak.***

*Czy osoba przebywająca w dotychczasowej rodzinie zastępczej po ukończeniu 18-stego roku życia, może stać się w późniejszym czasie np. w wieku 21 lat osobą usamodzielnianą i nabyć prawo do pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie w formie rzeczowej? **Tak.***

Zgodnie z przepisami ustawy indywidualny program usamodzielnienia jest opracowywany przez osobę usamodzielnianą wspólnie z opiekunem usamodzielnienia lub koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej co najmniej na miesiąc przed osiągnięciem przez osobę usamodzielnianą pełnoletności, a następnie jest zatwierdzany przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie. Patrz: art. 140 ust. 1, art. 145 ust. 4 u.w.r.s.p.z.

Każda osoba przebywająca w pieczy zastępczej, jeżeli będzie chciała uzyskać w przyszłości pomoc na kontynuowanie nauki lub na usamodzielnienie, jest zobowiązana do przystąpienia do wyboru opiekuna usamodzielniania oraz przystąpienia do opracowania indywidualnego programu przed osiągnięciem pełnoletności. Przepisy nie zakazują późniejszej modyfikacji tego programu, np. w celu jego dostosowania do panujących na rynku pracy warunków.

5. Podobne wnioski jak z badań ISP można zauważyć w najnowszym raporcie dotyczącym problematyki usamodzielnienia, przygotowanym w ramach projektu *Prawa dziecka w pieczy zastępczej, od teorii do praktyki* przez Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce w partnerstwie z Fundacją Robinson Crusoe z Warszawy, Centrum Wspierania Rozwoju z Łodzi oraz Społeczną Akademią Nauk z Łodzi w roku 2012.



Wychowanka uznaje się za osobę usamodzielnianą jeżeli opuszcza pieczę zastępczą po osiągnięciu pełnoletności, jednak ustawodawca nie mówi w jakim okresie po osiągnięciu pełnoletności pieczę zastępczą należy opuścić. Zatem osoba, która np. w wieku 21 lat opuszcza pieczę zastępczą może korzystać z pomocy dla osób usamodzielnianych, z tym, że w przypadku wystąpienia z wnioskiem o udzielenie pomocy na kontynuowanie nauki lub na usamodzielnienie będzie zobowiązana również do posiadania opracowanego przed trzema laty indywidualnego programu usamodzielniania.

Osoby przebywające w pieczy zastępczej, po osiągnięciu pełnoletności, mogą nadal w niej przebywać jeżeli się uczą. Osoba, która osiągnęła pełnoletność przebywając w pieczy zastępczej, może przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej, za zgodą odpowiednio rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka albo dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 25. roku życia

### **Jaki status w rodzinie zastępczej, placówce ma osoba pełnoletnia?**

Pełnoletnim jest osoba z chwilą ukończenia 18 roku życia – nabywa ona pełnię praw i odpowiedzialności w prawie cywilnym. Osoba pełnoletnia nie podlega już opiece zastępczej ani władzy rodzicielskiej, więc ustają uprawnienia i obowiązki, jakie wiążą się z pieczę zastępczą. Nie ma już rodziny zastępczej, w rozumieniu przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, jest tylko rodzina, która sprawowała tę funkcję.

Jeżeli jednak pełnoletni wychowanek pozostaje dalej w rodzinie zastępczej czy w placówce opiekuńczej z uwagi na kontynuowanie nauki, zasady jego pobytu określają obowiązujące w danej rodzinie, placówce normy, zasady współżycia i regulaminy. Dobrze jest, jeżeli warunki i zasady na jakich dorosły wychowanek przebywa w rodzinie, placówce określone są w kontrakcie sporządzonym na tę okoliczność. Jeżeli brak odrębnych uregulowań należy je ustalić, uwzględniając obowiązujące w tej rodzinie, placówce normy i regulaminy, np. dotyczące obowiązującej ciszy nocnej, godzin powrotu, warunków i sposobów korzystania z pomieszczeń wspólnych: łazienka, kuchnia, pralnia, salon, dbania o czystość pomieszczeń własnych, sprzątnięcia pomieszczeń wspólnych itp. , sposobów powiadamiania o ew. niepowrotach nocnych, zapraszaniu przyjaciół, warunkach i czasie ich pobytu itp.

### **Czy wniosek o pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych można złożyć w dowolnym miejscu planowanego zamieszkania?**

**Tak.** Pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym udziela starosta właściwy ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej (art. 143 ust. 3). To prawo i wola osoby usamodzielnianej. Należy jednak pamiętać o realnych możliwościach uzyskania tej formy pomocy.

***PAMIĘTAJ:*** *Poza staraniem się o pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, u starosty właściwego ze względu na planowane miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej można składać wniosek o pomoc na zagospodarowanie oraz pomoc w znalezieniu zatrudnienia. To formy pomocy związane z miejscem planowanego zamieszkania.*

### **Jakie formy pomocy związane są z miejscem zamieszkania (zameldowania) przed umieszczeniem w rodzinie zastępczej, placówce opiekuńczo-wychowawczej?**

Pomoc na kontynuowanie nauki oraz usamodzielnienie związana jest z powiatem właściwym ze względu na miejsce zamieszkania osoby usamodzielnianej przed umieszczeniem jej w pieczy zastępczej (art. 143 ust. 2), dlatego wniosek o przyznanej jednej w ww. form pomocy należy złożyć w powiecie pochodzenia usamodzielnianego wychowanka.

### **Czy korzystanie z form pomocy zagwarantowanych w ustawie zależy od osiąganych przez usamodzielnianego wychowanka dochodów i jego statusu majątkowego?**

Korzystanie z pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki jest świadczeniem niezależnym od dochodów osiąganych przez usamodzielnianego wychowanka.

Natomiast pomoc na usamodzielnienie i na zagospodarowanie, po przekroczeniu progu dochodowego (1200 zł), będzie mogła być przyznana osobie usamodzielnianej jedynie w sytuacji, gdy będzie to uzasadnione jej sytuacją mieszkaniową, dochodową, majątkową lub osobistą.

### **Jakie formy pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych gwarantuje ustawa?**

Ustawa nie gwarantuje wprost zapewnienia warunków mieszkaniowych usamodzielnianym wychowankom. Przepisy mówią o pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych jednak nie precyzują, w jakiej formie ta pomoc jest udzielana. Może zatem polegać m.in. na umożliwieniu osobie usamodzielnianej zamieszkania w mieszkaniu chronionym, pokryciu wydatków związanych z wynajmem stancji, ułatwieniu uzyskania mieszkania socjalnego z zasobów gminy.

### **Kto ma obowiązek zabezpieczenia lokali mieszkalnych dla wychowanków opuszczających rodziny zastępcze?**

Obowiązek udzielenia pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym poprzez zamieszkanie w mieszkaniu chronionym ma powiat – powiatowe centrum pomocy rodzinie. Zgodnie z art. 140 ust. 1 pkt 2 lit. a) ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* osobie opuszczającej, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, zwanej „osobą usamodzielnianą”, w przypadku gdy umieszczenie w pieczy zastępczej nastąpiło na podstawie orzeczenia sądu, udziela się pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych – to zadanie własne powiatu (art. 180 pkt 3 oraz pkt 13 lit. b) w/w ustawy).

Wniosek o udzielenie pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych składa się w powiecie właściwym ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej (art. 140 ust. 3). Jednak ustawa nie precyzuje w jakiej formie jest udzielana przedmiotowa pomoc. Może polegać m.in. na umożliwieniu osobie usamodzielnianej zamieszkania w mieszkaniu chronionym, pokryciu wydatków związanych z wynajmem pokoju, ułatwieniu uzyskania mieszkania socjalnego z zasobów gminy, umożliwieniu osobie uczącej się zamieszkania w bursie lub internacie.

Osoba opuszczająca pieczę zastępczą może ubiegać się także o przyznanie pobytu w mieszkaniu chronionym w gminie (na podstawie art. 53 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej). Prowadzenie i zapewnienie miejsc w mieszkaniach chronionych jest zadaniem gminy o charakterze obowiązkowym. Mieszkanie chronione jest formą pomocy społecznej przygotowującą osoby tam przebywające, pod opieką specjalistów, do prowadzenia samodzielnego życia lub zastępującą pobyt w placówce zapewniającej całodobową opiekę.

### **Czy osobie opuszczającej pieczę zastępczą można przyznać prawo do pobytu w mieszkaniu chronionym na zasadach pomocy na usamodzielnienie w ramach poprawy warunków mieszkaniowych?**

Tak. Należy jednak zauważyć, że mieszkanie chronione jest jedną z form pomocy społecznej i różni się od zwykłego prawa do lokalu mieszkalnego z zasobów komunalnych. Mieszkanie chronione jest wymienione w art. 88 ust. 1 ustawy o *pomocy społecznej* jako element systemu pomocy dla osób usamodzielnianych.

Prawo do pobytu w mieszkaniu chronionym nie oznacza gwarancji jego otrzymania. Przyznanie pomocy na usamodzielnienie w zakresie pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych nie obejmuje już możliwości przyznania prawa do pobytu w mieszkaniu chronionym. Nie wyklucza to jednak możliwości przyznania prawa do pobytu w mieszkaniu chronionym, ale już wyłącznie w trybie i na warunkach art. 53 ustawy o *pomocy społecznej*.

## **Czy warunkiem udzielenia świadczeń dla rodziny zastępczej jest przeprowadzenie wywiadu środowiskowego, czy wystarczy wniosek rodziców zastępczych?**

Ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* nie przewiduje przeprowadzania wywiadów środowiskowych w celu przyznania świadczeń na pokrycie kosztów utrzymania dziecka w rodzinie zastępczej lub w rodzinnym domu dziecka. Oznacza to, że w powyższym zakresie zastosowanie znajdą odpowiednie przepisy kodeksu postępowania administracyjnego. Organ wydający decyzję w sprawie świadczeń zobowiązany jest (zgodnie z art.7 kodeksu postępowania administracyjnego) podjąć wszelkie czynności niezbędne do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz do załatwienia sprawy. W tym celu organ administracji zobowiązany jest w sposób wyczerpujący zebrać i rozpatrzyć cały materiał dowodowy (art.77 k.p.a.). Zgodnie z art.75 k.p.a. dowodem jest wszystko, co może przyczynić się do wyjaśnienia sprawy, w szczególności dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych, oględziny czy oświadczenia.

## **Jakie prawa i obowiązki związane są z usamodzielnianiem się wychowanka?**

### **PRAWA:**

**Pełnoletni wychowanek** opuszczający rodzinę zastępczą lub placówkę opiekuńczo-wychowawczą, deklarujący realizację indywidualnego programu usamodzielniania, **ma prawo:**

- ubiegania się o świadczenia pieniężne przysługujące osobom usamodzielnianym,
- uzyskania szczegółowych informacji o formach współpracy i zakresie wsparcia ze strony opiekuna usamodzielniania i odpowiedzialnego pracownika socjalnego, pomocy ze strony PCPR w zakresie poradnictwa prawnego, spraw związanych z edukacją, mieszkaniem i innych.

### **OBOWIĄZKI:**

#### **Wychowanek zobowiązany jest do:**

- realizacji indywidualnego programu usamodzielniania poprzez faktyczną naukę w szkole lub na uczelni udokumentowaną stosownym zaświadczeniem i uzyskaniem odpowiadającego aspiracjom wykształcenia,
- czynienia starań w zakresie zatrudnienia w sytuacji podjęcia nauki w formie wieczorowej lub zaocznej,
- uczestniczenia w programach, zajęciach, kursach, szkoleniach podnoszących kwalifikacje lub zwiększających szanse zatrudnienia,
- współpracy z opiekunem usamodzielniania i właściwym pracownikiem socjalnym.

***PAMIĘTAJ:*** bycie osobą dorosłą nie oznacza, że możemy o wszystkim decydować samodzielnie, bez liczenia się z innymi domownikami i regułami obowiązującymi we wspólnym domu. Z racji wspólnego zamieszkiwania mamy określone prawa i obowiązki. Nasza sfera wolności i przestrzeni życiowa ograniczona jest poszanowaniem wolności i przestrzeni życiowej innych domowników.

# Usamodzielnianie wychowanków z pieczy zastępczej do 31.12.2011r.

(pod rządami „starej” ustawy o pomocy społecznej)

W pieczy zastępczej znajduje się jeszcze wielu wychowanków, którzy rozpoczęli procedury usamodzielnienia przed wejściem w życie nowej ustawy – ich obowiązują dotychczasowe (z ustawy o pomocy społecznej) przepisy, procedury i stawki świadczeń.

**PAMIĘTAJ:** Zgodnie z art. 240 ust.1 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej do pomocy dla osób usamodzielnianych, które przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy (tj. przed 1 stycznia 2012 r.) opuściły rodzinę zastępczą albo placówkę opiekuńczo-wychowawczą, albo pobierają pomoc przyznaną im na podstawie art. 88 ust. 1 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1362, z późn. zm.), stosuje się przepisy dotychczasowe.

## Podstawy prawne:

Podstawę prawną usamodzielnienia dla osób, które opuściły rodzinę zastępczą, placówkę opiekuńczo-wychowawczą przed dniem 1 stycznia 2012 roku stanowią:

1. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2009r., Nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).
2. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 23 grudnia 2004 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz. U. z 2005r., Nr 6 poz. 45 z późn. zm.).

**Rodzaje pomocy** – osoba usamodzielniana zostaje objęta pomocą mającą na celu jej życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem przez **pracę socjalną**, a także pomocą (art. 88 ust. 1 ustawy):

- pieniężną na usamodzielnienie;
- pieniężną na kontynuowanie nauki;
- w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym;
- w uzyskaniu zatrudnienia;
- na zagospodarowanie – w formie rzeczowej.

**Pomoc**, o której mowa udzielana jest w **trybie postępowania administracyjnego**, zakończonego wydaniem decyzji administracyjnej, w toku którego niezbędne jest ustalenie w **drodze wywiadu środowiskowego** sytuacji wychowanka (art. 106 ust. 4 ustawy).

## Warunki przyznania pomocy (§ 2 ust. 1 rozporządzenia):

- **wskazanie** przez osobę usamodzielnianą, co najmniej na dwa miesiące przed osiągnięciem przez nią pełnoletności, danych osobowych osoby, która podejmuje się pełnienia funkcji **opiekuna usamodzielnienia** oraz przedstawienie pisemnej zgody tej osoby;
- **opracowanie**, wspólnie z opiekunem usamodzielnienia, co najmniej na miesiąc przed osiągnięciem pełnoletności, **indywidualnego programu usamodzielnienia**, zobowiązanie się przez osobę usamodzielnianą do jego realizacji i zatwierdzenie go przez Dyrektora Warszawskiego Centrum Pomocy Rodzinie;
- **złożenie wniosku o przyznanie pomocy**.

**Opiekun usamodzielnienia – osoba wspierająca osobę usamodzielnianą** w dążeniu do osiągnięcia wyznaczonych celów zawartych w **programie usamodzielnienia**. Może nim być (art. 88 ust. 7), po wyrażeniu zgody, jedno z rodziców zastępczych, dyrektor placówki rodzinnej, pracownik socjalny Warszawskiego Centrum Pomocy Rodzinie, wychowawca, psycholog lub pracownik socjalny całodobowej placówki opiekuńczo – wychowawczej, domu pomocy społecznej, schroniska dla nieletnich, zakładu poprawczego, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, specjalnego ośrodka wychowawczego, młodzieżowego ośrodka socjoterapii zapewniającego całodobową opiekę, młodzieżowego ośrodka wychowawczego albo inna osoba wskazana przez osobę usamodzielnianą.

Do **zadań opiekuna** usamodzielnienia należy (§ 9 rozporządzenia):

- zaznajomienie się z dokumentacją i drogą życiową osoby usamodzielnianej,
- opracowanie wspólnie z osobą usamodzielnianą indywidualnego programu usamodzielnienia oraz w przypadku zaistnienia takiej konieczności jego modyfikowanie,
- współpraca z rodziną osoby usamodzielnianej oraz ze środowiskiem lokalnym, zwłaszcza ze szkołą oraz gminą,
- opiniowanie wniosku o pomoc pieniężną na usamodzielnienie i pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki.

### **Kto udziela pomocy?**

Pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki udziela starosta powiatu właściwego ze względu na miejsce zamieszkania osoby usamodzielnianej przed umieszczeniem jej w rodzinie zastępczej lub skierowaniem do placówki (art. 90 ust. 1 ustawy).

Pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, w tym w mieszkaniu chronionym, w uzyskaniu zatrudnienia oraz na zagospodarowanie w formie rzeczowej udziela starosta właściwy ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej (art. 90 ust. 2 ustawy).

Najczęściej to pracownik socjalny prowadzi dokumentację dotyczącą przebiegu kontaktów i spotkań z wychowankiem, ustaleń z nim dotyczących przebiegu nauki, sposobu jej dokumentowania bądź podejmowania kroków dotyczących podjęcia zatrudnienia, udziału w szkoleniach, projektach kierowanych do osób usamodzielnianych lub ewentualnie innych zadań ustalonych wspólnie z wychowankiem. Poza czynnościami administracyjnymi, dotyczącymi pomocy pieniężnej rozpoczyna się wspólna praca na rzecz życiowego usamodzielnienia wychowanka oraz faktycznej realizacji przez niego indywidualnego programu usamodzielnienia.

W szczególnie ważnych sprawach, w uzgodnieniu z wychowankiem i pracownikiem socjalnym prowadzącym sprawę – możliwe jest zawarcie z wychowankiem kontraktu socjalnego.

**Pracownik socjalny powiatowego centrum pomocy rodzinie** działającego w rejonie zamieszkania wychowanka powinien:

- **udzielić** wszelkich **informacji** o prawach i obowiązkach osoby, która opuszcza rodzinę zastępczą lub placówkę opiekuńczo-wychowawczą i deklaruje przystąpienie do indywidualnego programu usamodzielnienia oraz innych informacji dotyczących funkcjonujących na terenie instytucjach mogących służyć wychowankowi pomocą, tj. ośrodka pomocy społecznej, klubach pracy, poradni psychologiczno-pedagogicznej oraz instytucjach pozarządowych działających na rzecz młodzieży,
- **kontaktować się** również w sprawach dotyczących wychowanka z opiekunem usamodzielnienia, ze szkołą do której uczęszcza wychowanek, organizacją pozarządową lub instytucją realizującą program na rzecz usamodzielnianych wychowanków.

## **Pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki**

Pomoc ta przysługuje osobie usamodzielnianej kontynuującej naukę w gimnazjum, szkole ponadpodstawowej, szkole ponadgimnazjalnej lub w szkole wyższej (art. 89 ust. 2 ustawy). Pomoc przyznaje się na czas nauki, do czasu jej ukończenia, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25 roku życia (art. 89 ust. 3 ustawy).

### **Warunkiem przyznania pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki jest:**

- określenie w indywidualnym programie usamodzielnienia planu kontynuowania nauki;
- przedłożenie na początku każdego semestru zaświadczenia stwierdzającego kontynuowanie nauki (§ 2 ust. 4 pkt 2 rozporządzenia).

Pomoc jest przyznawana na czas trwania roku szkolnego i roku akademickiego. W przypadku, gdy po ukończeniu w szkole ponadgimnazjalnej osoba została przyjęta w tym samym roku kalendarzowym na studia wyższe, pomoc na kontynuowanie nauki przysługuje **do dnia 31 sierpnia** (§ 2 ust. 6 rozporządzenia).

W przypadku, gdy po ukończeniu studiów pierwszego stopnia osoba została przyjęta w tym samym roku kalendarzowym na studia drugiego stopnia, pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki przysługuje do dnia 30 września (§ 2 ust. 7 rozporządzenia).

Pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki **przysługuje osobie**, która przebywała w rodzinie zastępczej lub całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej **co najmniej rok** (art. 88 ust. 3 ustawy).

**Wysokość pomocy pieniężnej** ustalana jest od kwoty podstawy, obecnie **1 647 zł**.

Pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki przysługuje w wysokości 30% podstawy (art. 89 ust. 2 ustawy), tj. obecnie 494,10.

**Pomoc** pieniężna na kontynuowanie nauki **przysługuje** osobie (art. 89 ust. 5 ustawy):

- której dochód nie przekracza 200% kwoty kryterium dochodowego na osobę samotnie gospodarującą, tj. 954 zł (200% x 477 zł),
- w rodzinie, w której dochód na osobę nie przekracza 200% kwoty kryterium dochodowego na osobę w rodzinie, tj. 702 zł (200% x 351 zł).

Osobom, którym na podstawie dotychczasowych przepisów odmówiono prawa do pomocy na kontynuowanie nauki z powodu nieprzebywania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo niespełnienia kryterium dochodowego nabywają prawo do tej pomocy (art. 240 ust. 3 ustawy z dnia 9 czerwca 2011r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej) jeżeli złożyły wniosek o pomoc oraz posiadają zatwierdzony indywidualny program usamodzielnienia.

## **Pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej**

Osoba usamodzielniana może przeznaczyć pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej na: materiały niezbędne do przeprowadzenia remontu i wyposażenia mieszkania, niezbędne urządzenia domowe, pomoce naukowe, sprzęt rehabilitacyjny, sprzęt, który może służyć do podjęcia zatrudnienia (§ 6 ust. 3 rozporządzenia).

Wysokość pomocy na zagospodarowanie ustala się **do wysokości** równowartości 300% podstawy (§ 6 ust. 1 rozporządzenia), tj. obecnie **4 941 zł**.

W przypadku osoby usamodzielnianej niepełnosprawnej w stopniu umiarkowanym lub znacznym ustala się **w wysokości** równowartości 300% podstawy (§ 6 ust. 2 rozporządzenia), tj. obecnie **4 941 zł**.



## Pomoc na usamodzielnienie

**Jednorazową pomoc pieniężną na usamodzielnienie**, w przypadku gdy osoba usamodzielniana kontynuuje naukę, wypłaca się po ukończeniu nauki. w uzasadnionych przypadkach starosta może wypłacić pomoc pieniężną na usamodzielnienie w trakcie trwania nauki (art. 89 ust. 6 ustawy). Dodatkowym warunkiem przyznania pomocy jest pisemna deklaracja osoby usamodzielnianej zawarta w indywidualnym programie usamodzielnienia, że pomoc ta zostanie przeznaczona na zaspokojenie ważnej, życiowej potrzeby osoby usamodzielnianej, m.in. na polepszenie warunków mieszkaniowych, stworzenie warunków do działalności zarobkowej, w tym podniesienie kwalifikacji zawodowych (§ 2 ust. 3 rozporządzenia).

**Pomoc pieniężna na usamodzielnienie przysługuje osobie**, która przebywała w rodzinie zastępczej albo całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej **co najmniej rok** (art. 88 ust. 3 ustawy).

**Pomoc pieniężna na usamodzielnienie przysługuje osobie** (art. 89 ust. 5 ustawy):

- której dochód nie przekracza 200% kwoty kryterium dochodowego na osobę samotnie gospodarującą, tj. obecnie 954 zł (200% x 477 zł),
- w rodzinie, w której dochód na osobę nie przekracza 200% kwoty kryterium dochodowego na osobę w rodzinie, tj. obecnie 702 zł (200% x 351 zł).

**Wysokość pomocy pieniężnej na usamodzielnienie dla osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niespokrewnioną z dzieckiem i zawodową niespokrewnioną z dzieckiem rodzinę zastępczą, placówkę opiekuńczo-wychowawczą typu socjalizacyjnego lub rodzinnego** ustala się w kwocie odpowiadającej (§ 5 ust. 1 rozporządzenia):

- 400% podstawy, tj. obecnie 6588 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej niespokrewnionej z dzieckiem i zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej, placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, rodzinnego przez okres powyżej 3 lat;
- 200% podstawy, tj. obecnie 3294 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej niespokrewnionej z dzieckiem i zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej, placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, rodzinnego przez okres od 2 do 3 lat;
- 100% podstawy, tj. obecnie 1647 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej niespokrewnionej z dzieckiem i zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej, placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, rodzinnego przez okres od roku do 2 lat.

**Wysokość pomocy pieniężnej na usamodzielnienie dla osoby usamodzielnianej z rodziny zastępczej spokrewnionej z dzieckiem** ustala się w kwocie odpowiadającej (§ 5 ust. 2 rozporządzenia):

- 300% podstawy, tj. obecnie 4941 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej spokrewnionej z dzieckiem, przez okres powyżej 3 lat;
- 200% podstawy, tj. obecnie 3294 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej spokrewnionej z dzieckiem, przez okres od 2 do 3 lat;
- 100% podstawy, tj. obecnie 1647 zł – w przypadku gdy osoba usamodzielniana przebywała w rodzinie zastępczej spokrewnionej z dzieckiem, przez okres od roku do 2 lat.

Do okresów pobytu wlicza się wszystkie okresy, w ciągu których osoba usamodzielniana przebywała w innej rodzinie zastępczej, placówce opiekuńczo-wychowawczej typu interwencyjnego, rodzinnego i socjalizacyjnego, domu pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domu dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, zakładzie poprawczym, schronisku dla nieletnich, młodzieżowym ośrodku socjoterapii zapewniającym całodobową opiekę, specjalnym ośrodku wychowawczym, specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym lub młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Pobyt w mieszkaniu chronionym ma charakter odpłatny. Zgodnie z przepisami o pomocy społecznej opłatę za pobyt w mieszkaniach chronionych ustala podmiot kierujący w uzgodnieniu z osobą kierowaną, uwzględniając przyznany zakres usług. Osoby nie ponoszą jednak opłat, jeżeli dochód osoby samotnie gospodarującej lub dochód na osobę w rodzinie nie przekracza kwoty kryterium dochodowego (kwoty te wynoszą obecnie odpowiednio 477 i 351 zł). Prowadzenie i zapewnienie miejsc w mieszkaniach chronionych należy do zadań własnych gminy o charakterze obowiązkowym. Natomiast do zadań własnych powiatu należy prowadzenie mieszkań chronionych dla osób z terenu więcej niż jednej gminy.

#### **SUPLEMENT:**

W każdej dziedzinie życia, w tym i w sprawach dotyczących usamodzielnień wychowanków duże znaczenie ma znajomość przepisów, obowiązujących procedur i terminów postępowania. Jak jednak wskazuje praktyka, z tym u usamodzielnianych wychowanków oraz opiekunów usamodzielnień nie jest najlepiej. Stąd suplement w postaci „ściągawki” dotyczącej zasad postępowania w przypadku wydania decyzji administracyjnej dotyczącej przyznania lub odmowy świadczeń należnych usamodzielnianym wychowankom.

#### **DECYZJA ADMINISTRACYJNA**

***PAMIĘTAJ:*** Przyznanie lub odmowa świadczeń z ustawy o pomocy społecznej oraz świadczeń z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej następuje w formie decyzji administracyjnej, stąd bardzo ważna jest znajomość procedur postępowania, w tym odwołania się od decyzji.

#### **ODWOŁANIE**

Od decyzji administracyjnej wydanej w postępowaniu w pierwszej instancji służy stronie odwołanie do organu administracji publicznej wyższego stopnia. Odwołanie wnosi się w terminie czternastu dni od daty doręczenia decyzji stronie, a gdy decyzja została ogłoszona ustnie, termin ten biegnie od dnia jej ogłoszenia stronie. Jest to termin ustawowy (nie może być on przedłużany ani skracany przez organ administracji publicznej) i rozpoczyna swój bieg od dnia następnego po dniu doręczenia lub ogłoszenia decyzji. Za datę wniesienia odwołania uważa się dzień jego złożenia w siedzibie organu administracji publicznej lub dzień nadania pisma w urzędzie pocztowym.

Odwołanie wnosi się do właściwego organu odwoławczego za pośrednictwem organu, który wydał zaskarżoną decyzję.

Odwołanie – jako podanie – winno zawierać co najmniej wskazanie osoby, która je wnosi, jej adres i żądanie. Istotnym jest, iż odwołanie nie wymaga szczegółowego uzasadnienia – wystarczy bowiem jeżeli z odwołania wynika, iż strona nie jest zadowolona z wydanej decyzji. Niezadowolenie strony może przejawiać się jedynie w żądaniu ponownego rozpatrzenia sprawy lub w żądaniu uchylenia decyzji, bez szczegółowego precyzowania zarzutów przeciwko decyzji czy określenia zakresu zmiany decyzji. Strona jednak powinna w odwołaniu wskazać decyzję, którą zaskarża.

Z art. 63 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego wynika, że odwołanie można wnieść pisemnie, telegraficznie, za pomocą telefaksu, poczty elektronicznej czy ustnie do protokołu. o wniesieniu odwołania organ administracji publicznej, który wydał decyzję, zawiadamia strony.

***PAMIĘTAJ:*** Odwołanie od decyzji wydanej przez urząd jest określone ściśle przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. Jeśli otrzymałeś decyzję z urzędu, powinno znajdować się na niej pouczenie o prawie odwołania od decyzji.

### **Decyzja administracyjna musi zawierać:**

- oznaczenie organu, który ją wydał,
- datę wydania decyzji,
- oznaczenie strony (czyli Ciebie, chyba, że postępowanie dotyczy jeszcze kogoś),
- sentencję decyzji – rozstrzygnięcie,
- podstawę prawną,
- uzasadnienie faktyczne, czyli przytoczenie faktów, na podstawie których decyzja została wydana,
- uzasadnienie prawne, czyli uzasadnienie wynikające z przepisów prawa,
- podpis urzędnika, który wydał decyzję,
- pouczenie o tym, czy i w jakim trybie masz prawo odwołać się od decyzji.

Prawo do złożenia odwołania od decyzji ma strona. Jeśli jesteś stroną postępowania, masz prawo złożyć odwołanie od decyzji.

Odwołanie musisz wnieść do odpowiedniego organu II instancji za pośrednictwem organu I instancji. o tym, jaki organ jest organem II instancji, powinieneś być poinformowany w pouczeniu do decyzji administracyjnej.

### **PRZYKŁAD:**

Decyzja została wydana przez Urząd Powiatowy w ..... przez Starostę (lub reprezentującego go Kierownika Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie), a organem odwoławczym jest Samorządowe Kolegium Odwoławcze (właściwe dla danego powiatu – wskazane w pouczeniu o prawie do odwołania od decyzji). Wtedy na odwołaniu piszesz tak:

Samorządowe Kolegium Odwoławcze (podajesz adres SKO)  
za pośrednictwem Urzędu Powiatowego – PCPR (podajesz adres urzędu wydającego decyzję)

### **Jak napisać odwołanie?**

Generalnie odwołanie powinno być napisane tak, jak każde pismo kierowane do urzędu. Najpierw musisz podać swoje imię i nazwisko, adres. Potem podajesz dane urzędu, który wydał decyzję i urzędu, który ma rozpatrzyć odwołanie.

Jeśli w sprawie była sygnatura, powinieneś ją podać.

Następnie piszesz tytuł pisma, czyli „odwołanie od decyzji”. Poniżej musisz napisać, o jaką decyzję chodzi i dlaczego odwołanie jest zasadne.

Generalna zasada jest taka, że w odwołaniu wystarczy wyrazić niezadowolenie z decyzji. Pamiętaj jednak o tym, że prawdopodobieństwo pozytywnego rozpatrzenia twojego odwołania zależy od twoich argumentów, których użyjesz, aby uzasadnić w odwołaniu swoje racje.

### **Wzór odwołania od decyzji na postawie powyższego przykładu:**

Warszawa, 02.11.2013

Imię i Nazwisko, dokładny adres zamieszkania (swoje)

Kierownik Samorządowego Kolegium Odwoławczego (podajesz adres urzędu, który ma rozpatrzyć odwołanie)

za pośrednictwem ..... (podajesz adres urzędu wydającego decyzję)

sygn. akt

Odwołanie od decyzji administracyjnej z dnia (tutaj wpisujesz datę wydania decyzji, która znajduje się na decyzji)

Działając w imieniu własnym, składam odwołanie od decyzji z dnia..... wydanej przez Kierownika Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie.

### **Uzasadnienie**

Tutaj podajesz uzasadnienie decyzji.

.....

Ponizej musisz się podpisać i ewentualnie wymienić załączniki.

Jeśli składasz odwołanie w urzędzie, który wydał decyzję, musisz mieć przy sobie kopię odwołania po to, aby urzędnik, który je przyjmie, mógł potwierdzić przyjęcie odwołania. Jeśli przesyłasz odwołanie pocztą, powinieneś wysłać je listem poleconym.

Od odwołań nie są pobierane opłaty.

### **Wszczęcie postępowania**

Postępowanie administracyjne wszczyna się **na wniosek lub z urzędu**. Przy czym zasadą jest wszczynanie postępowania na wniosek zainteresowanego podmiotu.

Data wszczęcia postępowania jest data doręczenia organowi wniosku. Od tego też terminu liczy się czas na wydanie decyzji.

### **Terminy**

Zgodnie z przepisami organ powinien wydać decyzję w najkrótszym możliwym czasie.

**Niewzłocznie** powinny być załatwiane sprawy, które można rozstrzygnąć w oparciu o przedstawione przez stronę dowody. Dowody załącza się do wniosku.

Jeżeli organ musi przeprowadzić postępowanie dowodowe (zgromadzić dowody) wtedy na wydanie decyzji ma **jeden miesiąc**.

Jeżeli natomiast sprawa jest bardzo skomplikowana to organ ma aż **2 miesiące** na wydanie decyzji.

Sprawy odwoławcze organ powinien rozpatrzyć w **ciągu 1 miesiąca**.

### **Przekroczenie terminów**

Co jednak w sytuacji gdy organ nie dotrzyma terminu? Przewidziane w kodeksie terminy mają charakter jedynie **instrukcyjny**. Tak więc po jego przekroczeniu nie można domniemywać, że została wydana decyzja zgodna z treścią żądania lub odmowna.

W takiej sytuacji organ popada jedynie w zwłokę, a strona ma **dotatkowe uprawnienia**.

Jeżeli organ nie dochowa terminu powinien **zgłosić to stronie postępowania**. Jednocześnie powinien wyjaśnić z jakich powodów nie wydał decyzji w określonym czasie, a także podać nowy termin na jej wydanie.

### **Uprawnienia strony**

W wypadku nie załatwienia sprawy w terminie ustawowym strona może **wnieść skargę** do organu wyższego stopnia. Organy wyższego stopnia określa kodeks postępowania administracyjnego jak również ustawy szczególne.

Jeżeli organ wyższego stopnia uzna naszą skargę za zasadną wtedy wszczyna postępowanie wyjaśniające. Wyznacza on również **dotatkowy termin** na załatwienie sprawy. Postępowanie wyjaśniające natomiast służy ustaleniu przyczyn z powodu których nie wydano decyzji w terminie. w trakcie tego postępowania ustala się również winnych nie załatwienia sprawy.

Organ wyższego stopnia rozpatrując skargę może, **w przypadku jej zasadności, ukarać pracownika**, z którego winy nie wydano decyzji. Może także przywrócić terminy sprawy lub skierować ją do ponownego rozpatrzenia.

### **Jak obliczać terminy**

W postępowaniu administracyjnym strona nie ma zbyt wielu możliwości wpływania na czas załatwienia sprawy. Co fakt, kodeks postępowania administracyjnego podaje w jakich terminach powinna być wydana decyzja. Jednakże są to terminy jedynie instrukcyjne. Stanowią one wskazanie dla organu jednak w żaden sposób go nie wiążą.

Jeżeli początkiem terminu określonego w dniach jest pewne zdarzenie, przy obliczaniu tego terminu nie uwzględnia się dnia, w którym zdarzenie nastąpiło. Oznacza to, że jeżeli np. pismo zostało dostarczone w piątek 12 maja, to termin do dokonania określonej czynności liczymy od następnego dnia, tj. 13 maja. Upływ ostatniego z wyznaczonej liczby dni uważa się za koniec terminu.

Na decyzję wydaną przez Dyrektora (kierownika) Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie przysługuje odwołanie do Samorządowego Kolegium Odwoławczego.

Odwołanie wnosi się za pośrednictwem organu, który wydał decyzję (Dyrektor/kierownik PCPR) w terminie 14 dni od dnia doręczenia decyzji.

### **Zażalenie**

Zażalenie na postanowienie administracyjne wprowadziły przepisy kodeksu postępowania administracyjnego w 1960r. wzorując się postępowaniu cywilnym. Zażalenie takie jest zwyczajnym środkiem prawnym.

Zasadniczą różnicą pomiędzy zażaleniem a odwołaniem jest to, że odwołanie możemy wnieść zawsze, a zażalenie tylko wtedy, gdy przepis prawa daje nam takie uprawnienie. Ponadto, postanowienia wydawane są w toku postępowania i umożliwienie stronom zaskarżania każdego takiego postanowienia prowadziłoby do znacznego przedłużenia całego postępowania.

### **Warunki formalne wniesienia zażalenia**

Zażalenie wnosi się w terminie 7 dni od dnia wydania postanowienia lub jego doręczenia stronie. Termin ten jest zatem połowę krótszy niż w przypadku odwołania. Kodeks nie przewiduje dla zażalenia żadnej szczególnej formy co oznacza, że musi ono spełniać tylko podstawowe wymogi dla pisma procesowego.

Wniesienie zażalenia na postanowienie nie wstrzymuje wykonania tego postanowienia (w przeciwieństwie do odwołania, którego wniesienie zawsze wstrzymuje wykonanie niekorzystnego rozstrzygnięcia). Organ administracji może natomiast sam zarządzić wstrzymanie postanowienia, jeżeli uzna to za uzasadnione.

### **Zażalenie służy m.in. na następujące postanowienia:**

- odmowa przywrócenia terminu, z wyjątkiem postanowienia o odmowie przywrócenia terminu do wniesienia odwołania lub zażalenia, które jest ostateczne (art. 59),
- odmowa udostępnienia akt sprawy (art. 74 § 2),
- w sprawie zawieszenia postępowania (art. 101 § 3),
- zajęcie stanowiska w sprawie przez inny organ (art. 106 § 5),
- nadanie decyzji rygoru natychmiastowej wykonalności (art. 108 § 2),
- w sprawie sprostowania oczywistych omyłek w decyzji (art. 113 § 3),
- w sprawie sprostowania oczywistych omyłek w postanowieniu (art. 113 § 3 w zw. z art. 126),
- w sprawie wyjaśnienia wątpliwości co do treści decyzji (art. 113 § 3),

- w sprawie wyjaśnienia wątpliwości co do treści postanowienia (art. 113 § 3 w zw. z art. 126),
- wstrzymania wykonania decyzji, jeżeli okoliczności sprawy wskazują na prawdopodobieństwo uchylecia decyzji w wyniku wznowienia postępowania (art. 152),
- wstrzymania wykonania zaskarżonej decyzji, jeżeli zachodzi prawdopodobieństwo, że jest ona dotknięta jedną z wad uzasadniających stwierdzenie nieważności decyzji (art. 159),
- w sprawie zwrotu podania wskutek nieuiszczenia przez stronę opłat i kosztów (należności) postępowania (art. 261 § 3),
- w sprawie kosztów postępowania (art. 264 § 2).

***PAMIĘTAJ:*** Jeżeli otrzymałeś decyzję o odmowie jednego ze świadczeń przysługujących usamodzielnianym wychowankom – np. została zawieszona lub wstrzymana pomoc na kontynuowanie nauki – to masz prawo do odwołania. Jeżeli jednak przekroczysz obowiązujące terminy do odwołania się od decyzji, twoje odwołanie jako niespełniające wymogów formalnych nie zostanie rozpatrzone.

# PIECZA ZASTĘPCZA

## – MATERIAŁY SZKOLENIOWE

### I. STANDARDY PRAWA RODZINNEGO

#### 1.1. PRAWO DZIECKA DO RODZINY A PIECZA ZASTĘPCZA

Rodzina jest podstawowym środowiskiem funkcjonowania i rozwoju dziecka. To naturalne i pierwotne w stosunku do innych środowisko pobytu i wychowania dziecka. Pisał o tym pięknie Jan Paweł II w *Karcie praw rodziny Stolicy Apostolskiej*, podstawowym dokumencie dotyczącym rodziny: *Rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców.*(...)

Wartość rodziny jest wartością bezcenną. Pozytywne wpływy wychowania w rodzinie są związane przede wszystkim z realizowanymi w rodzinie wartościami, wzajemną więzią uczuciową, pełnionymi w rodzinie rolami oraz wzorcami wzajemnego komunikowania się. Dobrej rodziny w procesie wychowania i wzrastania dzieci i młodzieży nie jest w stanie zastąpić nikt dlatego polityka państwa oraz wszelkie działania instytucji samorządowych i organizacji pozarządowych powinny być nakierowane na pomoc udzielaną rodzinie i w rodzinie.

Co dzieje się w sytuacji, gdy rodzina zawodzi: nie potrafi, nie może, bądź nie chce zajmować się dzieckiem?. W sytuacjach kryzysowych, gdy rodzina nie jest w stanie poradzić sobie z problemami zachodzi konieczność udzielenia pomocy, wsparcia zewnętrznego lub interwencji.

W takiej sytuacji, w myśl konstytucyjnej zasady pomocniczości, dziecko ma prawo do pomocy, w tym do pieczy zastępczej: „*Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*”, tak stanowi Konstytucja RP (w art. 72 ust 2)<sup>1</sup>. Konwencja o prawach dziecka zobowiązuje Państwa-Strony do zapewnienia specjalnej ochrony i pomocy dzieciom czasowo lub stale pozbawionym środowiska rodzinnego lub nie mogącym, ze względu na swe dobro, w nim przebywać (art. 20)<sup>2</sup>. Przepisy te podkreślają rangę i znaczenie praw dziecka, w tym do pieczy zastępczej.

Konieczność ingerencji państwa w sferę prerogatyw rodziców rodzi jednak swoisty konflikt z prymatem rodziców w wychowaniu dzieci i zasadą autonomii rodziny od wpływów zewnętrznych, dlatego **Konwencja o Prawach Dziecka** (w art. 20) **określa przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej i zawęża je do sytuacji, gdy:**

- Dzieci zostały pozbawione pieczy rodziców z przyczyn związanych z niewłaściwą (patologiczną) relacją pomiędzy rodzicami a dziećmi (np.: śmierć rodziców, choroba uniemożliwiająca opiekę, kara więzienia, orzeczenie sądu dla nieletnich o ograniczeniu władzy z powodu demoralizacji nieletniego itp.);
- Wynikają one z nagannego sposobu sprawowania przez rodziców pieczy nad dzieckiem, tj. gdy rodzice nie wywiązują się należycie z zadań względem dziecka.(art. 20)

Zarówno Konstytucja RP, jak i Konwencja o prawach dziecka, a także inne akty prawa międzynarodowego oraz ustawy prawa krajowego nakazują wszystkim kierowanie się:

- Dobrem dziecka – wszystkie działania powinny być podejmowane w najlepiej pojętym interesie dziecka, biorąc pod uwagę, że naturalnym środowiskiem rozwoju dziecka jest rodzina;
- Zasadą równości(powszechności) – troską o ochronę praw każdego dziecka;
- Poszanowaniem praw, obowiązków i odpowiedzialności rodziców.

1. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483

2. Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989r. (Dz. U. z 1991r., Nr 120, poz. 526 z późn. zm.)

Zasady pieczy zastępczej określają pośrednio także przepisy kodeksu opiekuńczego i rodzinnego w części dotyczącej władzy rodzicielskiej, ingerencji we władzę rodzicielską oraz opieki prawnej (art. 87 – 113, art. 145 – 177). Przepisy kodeksu odnoszą się także do zaspokajania potrzeb materialnych dziecka oraz wyznaczają przesłanki istnienia zobowiązania alimentacyjnego określając zarazem krąg osób zobowiązanych do świadczenia alimentacyjnego<sup>3</sup>. Z dniem 1 stycznia 2012 roku weszła w życie ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, która reguluje szczegółowo system pieczy zastępczej<sup>4</sup>

## 1.2. GWARANCJE MIĘDZYNARODOWE

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (art. XVI), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych (art. 10 ust. 1) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych (art. 23 ust. 1) uznały rodzinę za naturalną i podstawową komórkę społeczeństwa. To rodzicom należy w pierwszej kolejności udzielać pomocy w wychowaniu i opiece nad dziećmi. Akty te jednoznacznie sformułowały podstawowe zasady dotyczące rodziny i jej prymatu w wychowaniu dzieci<sup>5</sup>.

Powyższe zasady są także podstawą aksjologiczną Konwencji o prawach dziecka, która w preambule odwołuje się do **zasady pomocniczości**: *[/.../] rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie [/...]*<sup>6</sup>. Z **zasad autonomii i prymatu rodziny** Konwencja, w art. 7 i 18 wywodzi prawo dziecka do wychowania przez rodziców, zwane **prawem dziecka do rodziny**<sup>7</sup>. Konwencja o prawach dziecka uznaje tym samym naturalny **prymat rodziny w opiece i wychowaniu dzieci**, uznając, że ingerencja w sferę władzy (pieczy) rodzicielskiej jest sytuacją wyjątkową ograniczoną do zapobieżenia niekorzystnej sytuacji dziecka przebywającego w rodzinie (art. 9 ust. 1) i uwzględniającą dobro dziecka – najlepiej pojęty interes dziecka (art. 3).

W myśl zasady pomocniczości, państwo powinno wspierać rodzinę, nie powinno jednak jej wyręczać w realizacji podstawowych funkcji oraz wywiązywaniu się z nałożonych obowiązków (art. 18 ust. 2). Konwencja o Prawach Dziecka, uznając prymat rodziny w opiece i wychowaniu dziecka podkreśla, że ingerencja w sferę władzy (pieczy) rodzicielskiej jest sytuacją wyjątkową.

Zasady dotyczące umieszczania dziecka w środowisku pozarodzinnym na gruncie prawa europejskiego określa szczegółowo *Rezolucja nr 77(33) w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną z dnia 3 listopada 1977 roku* Komitetu Ministrów Rady Europy<sup>8</sup>. **Rezolucja zaleca poszczególnym krajom oparcie systemu pozarodzinnej opieki nad dzieckiem o zasady**:

- Unikania, w miarę możliwości, umieszczania dziecka poza rodziną, z prymatem pomocy rodzinie, z dostosowaniem form udzielanej pomocy do problemów i potrzeb rodziny (jest to podkreślenie rangi profilaktyki i wsparcia rodzin dysfunkcyjnych);
- Wnioskowania o umieszczenie dziecka poza rodziną, z równoległym uruchomieniem działań na rzecz pomocy rodzinie w rozwiązaniu jej problemów (umieszczenie dziecka poza rodziną jest warunkowane jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz rodziny);
- Uznania umieszczenia dziecka poza rodziną za sytuację wyjątkową, dopuszczalną tylko po wyczerpaniu i bezskuteczności innych działań (zasada autonomii rodziny, zasada pomocniczości).

3. T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, C.H. Beck, Warszawa 1997

4. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 149, poz. 887, z późn. zm.)

5. Patrz art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: *[/.../]1. Nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinę, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię. 2. Każdy ma prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencjami i zamachami* (Dz. U. z 1977 r., Nr 38, poz. 167).

6. Konwencja o prawach dziecka (Dz. U. 1991 r., nr 120, poz. 526).

7. T. Smoczyński *Prawo dziecka do rodziny*. (w:) *Konwencja o Prawach Dziecka. Wybrane zagadnienia prawne i socjalne*, Polski Komitet UNICEF, Warszawa 1993

8. *Standardy prawne Rady Europy. Tekst i komentarze*. Tom I. *Prawo rodzinne*. Pod red. M. Safjana, Warszawska Oficyna Naukowa, Warszawa 1994, s. 169 i n.





### **KOMENTARZ:**

*Na gruncie prawa międzynarodowego wyjątkowość umieszczenia dziecka poza rodziną, prawo rodziny do pomocy właściwych instytucji oraz obowiązek podjęcia pracy na rzecz powrotu dziecka do rodziny podkreśla także Trybunał Strasburski, dając temu wyraz w swym orzecznictwie. Orzeczenia Trybunału odwołują się m. in. do: potrzeby wspierania rodzin dysfunkcyjnych, nakazują ostrożność w ingerowaniu we władzę rodzicielską, podkreślają prawo do kontaktu z rodzicami w przypadku umieszczenia dziecka poza rodziną, obowiązek państwa do podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny z form pieczy zastępczej<sup>9</sup>.*

Z przepisów i standardów prawa dotyczących dziecka i rodziny można wyprowadzić **dyrektywy oddziaływania wobec rodzin nienależycie sprawujących pieczę nad dziećmi:**

- Bez koniecznej potrzeby nie należy ingerować w życie rodziny;
- Jeżeli interwencja jest konieczna należy próbować chronić dobro dziecka – udzielając wsparcia całej rodzinie;
- Głównym celem umieszczenia dziecka poza rodziną powinno być doprowadzenie do sytuacji umożliwiającej powrót dziecka do rodziny;
- Dzieci pozostające poza rodziną powinny być umieszczane w rodzinnych formach pieczy;
- Dziecko przebywające poza rodziną powinno mieć kontakt z rodzicami;
- Tylko w sytuacji, gdy postawa rodziców nie gwarantuje powrotu należy umieszczać dzieci w trwałym środowisku zastępczym.

Powyższe zasady prawa rodzinnego jednoznacznie ograniczają możliwości ingerencji w rodzinie do sytuacji uzasadnionych, określonych stosownymi przepisami prawa i wyjątkowych. **Granica prawną interwencji w rodzinie na rzecz dziecka jest przekonanie, że zostało naruszone dobro dziecka lub przepisy prawa rangi ustawy.** Jednak zanim dojdzie do interwencji w rodzinie ma ona prawo oczekiwać, że ktoś w porę dostrzeże jej problemy i udzieli adekwatnej do nich pomocy.

### **KOMENTARZ:**

*Prawo dziecka do pieczy zastępczej jest prawem subsydiarnym wobec prawa dziecka do życia w rodzinie. Trwale umieszczenie dziecka w opiece zastępczej jest sytuacją wyjątkową i ograniczoną.*

Przedstawione powyżej, w ogromnym skrócie, podstawowe standardy i zasady prawa dotyczące dziecka pozbawionego opieki rodzicielskiej powinny być punktem odniesienia i podstawą aksjologiczną systemu pomocy rodzinie oraz budowy systemu opieki nad dzieckiem.

## **1.3. PODSTAWY AKSJOLOGICZNE PIECZY ZASTĘPCZEJ**

### **Pieczka zastępcza – perspektywa historyczna**

Przez kilkadziesiąt lat istnienia systemu opieki zastępczej w Polsce po drugiej wojnie światowej dominował model interwencji w rodzinę z przewagą form opieki instytucjonalnej (domy dziecka, pogotowia opiekuńcze)<sup>10</sup>. W warstwie aksjologicznej dominował model wychowania kolektywistycznego, z koncentracją na pracy z dzieckiem, z nastawieniem się na długoterminową opiekę, często do pełnoletności wychowanka. Jednocześnie model ten charakteryzowało niedostrzeżenie potrzeby pracy z rodziną i na rzecz powrotu dziecka do rodziny. Utwierdzał go rozbudowany system rodzin zastępczych spokrewnionych pozbawionych merytorycznego wsparcia. Słabością poprzedniego systemu opieki był brak współpracy pomiędzy poszczególnymi instytucjami działającymi na mocy odrębnych uregulowań prawnych.

9. Patrz: Orzeczenie 24 II 95 r. A. T. 307-B Mc Michael przeciwko W. Brytanii.

10. Zob. E. Kozdrowicz, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym (1945 – 1988)*, w: red. M. Kolankiewicz, *Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, WSIP, Warszawa 1988.



Dopiero decyzja polityczna z roku 1999 o reformie ustrojowej państwa, a w ramach niej powołanie powiatów i przeniesienie całości zadań dotyczących opieki zastępczej nad dzieckiem z resortu edukacji do zadań resortu odpowiedzialnego za politykę społeczną pozwoliły na zmianę polityki społecznej wobec dziecka i rodziny. Zadania związane z przekształcaniem istniejących form opieki instytucjonalnej oraz rozwojem rodzinnych form opieki zastępczej zostały wpisane do ustawy o *pomocy społecznej* i powierzone powiatom – nowym strukturom samorządowym, a w ramach powiatów – powiatowym centrům pomocy rodzinie.

Ostatecznie problematyka wsparcia rodziny w środowisku lokalnym i piecza zastępcza zostały zamieszczone w odrębnej ustawie systemowej, w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 roku o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*.<sup>11</sup> To pierwsza ustawa podkreślająca w swoim tytule rangę rodziny. Jej głównym założeniem jest wsparcie dla rodzin będących w kryzysie w środowisku ich zamieszkania bez konieczności odrywania dzieci od rodziny.

Obowiązująca od 1 stycznia 2012 roku ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* to nowe rozwiązanie systemowe, które po raz pierwszy w polskim systemie prawnym oraz w polityce społecznej nadają bardzo wysoką rangę rodzinie. To rodzina i jej wsparcie w środowisku lokalnym jest priorytetem w pracy wszystkich instytucji i służb. W ujęciu systemowym to wyraźna zmiana paradygmatu polityki społecznej – **dotychczasowy prymat prarodzinnych formy opieki został zastąpiony prymatem form pracy z rodziną w środowisku lokalnym**. Piecza zastępcza jawi się jako jedna z okresowych form pracy z dzieckiem, z jednoczesnym odejmowaniem pracy na rzecz reintegracji rodziny. Najbardziej widocznym wyrazem nowego podejścia jest przeniesienie zadań pomocy i wsparcia rodziny na poziom gminy, w tym ustanowienie funkcji asystenta rodziny.

#### **KOMENTARZ:**

*W myśl ustawy umieszczenie dzieci w pieczy zastępczej jest możliwe po wyczerpaniu wszystkich sposobów pomocy rodzinie, chyba że zagrożone będzie wprost bezpieczeństwo dzieci. Ustawa jednoznacznie formułuje priorytet, jakim jest wsparcie środowiskowe rodzin z problemami zamiast odbierania im dzieci.*

Takie podejście jest nowym rozwiązaniem systemowym, w którym oddziela się pomoc i wsparcie rodziny w wychowaniu dzieci od pomocy społecznej państwa udzielanej rodzinom i osobom znajdującym się w różnego rodzaju sytuacjach kryzysowych takich jak: ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, alkoholizm itp. regulowanych przez ustawę o *pomocy społecznej*.

W nowej ustawie pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym stanowi prymat nad ingerencją i umieszczeniem dzieci w środowisku zastępczym. Można powiedzieć, że **ustawa w swojej warstwie aksjologicznej w pełni uwzględnia konstytucyjną zasadę pomocniczości oraz podstawowe standardy prawa rodzinnego: zasadę autonomii rodziny i jej prymatu w wychowaniu dzieci, prawo dziecka i rodziny do pomocy i wsparcia ze strony instytucji publicznych**.

Działania podejmowane w ramach proponowanego systemu mają sprawić w efekcie, że dzięki w porę udzielonej pomocy wyeliminowane zostanie zagrożenie zabrania dziecka z rodziny, zaś w sytuacji koniecznego, okresowego umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej zostanie podjęta praca na rzecz szybkiego powrotu tych dzieci do rodziny. Stąd podstawowym narzędziem działania na rzecz dziecka ma być praca z rodziną.

Nowe przepisy mają zapewniać także większą pomoc rodzicom zastępczym i zachęcać potencjalnych kandydatów do pełnienia tej funkcji. Mają również doprowadzić do zmniejszenia liczby dzieci przebywających w domach dziecka i stopniowego wygaszania dużych placówek opiekuńczych. Zmiany proponowane w ustawie dotyczące adopcji mają usprawnić i przyspieszyć procedury adopcyjne oraz sprawić, że dzieci z czystą sytuacją prawną (pozbawienie władzy rodzicielskiej) będą trafiały do rodzin adopcyjnych.

11. Ustawa weszła w życie z dniem 1 stycznia 2012 roku – op. cit.

Można powiedzieć, że ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* proponuje zupełnie nowe komplementarne podejście do problematyki pomocy i wsparcia rodziny w wychowaniu dzieci. Jest to bowiem pierwszy akt prawny w całości poświęcony temu zagadnieniu. Do tej pory pomoc rodzinie oraz organizacja pieczy zastępczej dla dziecka osieroconego były jednym z rozdziałów ustawy regulującej całokształt pomocy państwa rodzinom i osobom znajdującym się w różnego rodzaju sytuacjach kryzysowych takich jak: ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, alkoholizm itp.

To rewolucyjne, jak określają entuzjaści, podejście ma przeciwdziałać obecnej sytuacji, w której zbyt łatwo dochodzi do ingerencji we władzę rodzicielską, w tym z takich powodów jak niewydolność wychowawcza czy ubóstwo.

By tak się stało, ustawa wprowadza szereg nowych instrumentów prawnych i rozwiązań instytucjonalnych, które mają skutecznie przeciwdziałać negatywnym tendencjom i zjawiskom.

### **Konstytucyjna zasada pomocniczości**

Jednym z podstawowych filarów, na których oparte są rozwiązania ustawy jest zasada pomocniczości<sup>12</sup> zawarta wprost w preambule Konstytucji. Regulacje ustawy oraz przepisy wykonawcze konsekwentnie oparte są na tej zasadzie.

Trzy podstawowe aspekty **zasady pomocniczości** to:

Po pierwsze **zakaz ingerencji** społeczności wyższej i wyżej zorganizowanej (struktury samorządowe, administracji publicznej, Państwo) w problemy społeczności niższej i niżej zorganizowanej (jednostka, rodzina, małe struktury lokalne) w sytuacji, gdy ta społeczność potrafi realizować stojące przed nią zadania. W przypadku rodziny, która realizuje samodzielnie swoje funkcje, wspólnoty wyższe powinny szanować jej autonomię dopóki istnieją możliwości samodzielnego radzenia sobie z problemami.

Kolejny aspekt, tzw. **subsydiarne towarzyszenie**, to sytuacja w której rodzina nie potrafi samodzielnie podołać realizacji swych podstawowych zadań i funkcji. W takiej sytuacji na właściwych służbach publicznych spoczywa obowiązek ingerowania w rodzinę w celu pomocy w odbudowie i podtrzymaniu zagrożonych funkcji. Taką sytuacją jest zagrożenie dobra dziecka. Pomoc na tym etapie powinna być realizowana z uwzględnieniem aktywności i woli samych zainteresowanych, by nie uzależnić ich od pomocy – dopomagać, nie zastępować.

I wreszcie trzeci aspekt zasady pomocniczości to tzw. **subsydiarna redukcja**. To przesłanie dla instytucji pomocy, by zaprzestać w chwili, gdy rodzina jest w stanie znów samodzielnie funkcjonować<sup>13</sup>.

### **Standardy praw dziecka i rodziny**

Ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* – podstawowy dokument regulujący szczegółowo zasady pomocy źle funkcjonującej rodzinie, w tym zasady i formy pieczy zastępczej nad dzieckiem – w artykuł 2 odwołuje się wprost do **zasady pomocniczości**:

Art. 2.1. *Wspieranie rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych to zespół planowych działań mających na celu przywrócenie rodzinie zdolności do wypełniania tych funkcji.*

Art. 2.2. *System pieczy zastępczej to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców.*

Sytuacja dziecka postrzegana jest jako konsekwencja sytuacji całej rodziny. Zakłada się, że należy wspierać rodzinę tak, aby w rezultacie doprowadzić do poprawy sytuacji dziecka. I dopiero, gdy te działania nie przyniosą pożądanych efektów, można rozpatrywać konieczność zabrania dziecka z niewydolnej lub patologicznej rodziny.

12. Na ten temat zob.: C. Millon-Delsol: *Zasada pomocniczości*. ZNAK, Kraków 1995; A. Dylus: *Zasada pomocniczości a integracja Europy*, w: Państwo i Prawo 1995 nr 5; Z. Zgud: *Zasada subsydiarności w prawie europejskim*, Zakamycze, Kraków 1999.

13. M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej*, Zakamycze, Kraków 2003.

Przepisy ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* przewidują wiele **możliwości oddziaływania na rodziców**. Zarówno w zadaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych, jak i w formach rodzinnej opieki zastępczej zaakcentowane zostały **prawa dziecka do kontaktu z rodzicami biologicznymi (naturalnymi)**, oraz obowiązek współpracy z rodziną naturalną i podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny.

Rozwiązania przyjęte przepisach dotyczących rodzin zastępczych niekiedy uznają wręcz za rewolucyjne. Przepisy preferują rodzinne formy opieki i zakładają ich okresowość. W sytuacji umieszczenia dziecka poza rodziną wskazują na pierwszeństwo rodzinnych form opieki oraz wskazują na konieczność pracy socjalnej z rodziną naturalną (asystent rodziny), po to by poprawić jej funkcjonowanie, podtrzymać więzi dziecka z rodziną oraz wspierać rodzinę w kierunku reintegracji i powrotu dziecka do rodziny.

**Zasada poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie, z uwzględnieniem prymatu rodziców w wychowaniu dziecka**, to zobowiązanie wszystkich uczestników pieczy zastępczej nad dzieckiem do podejmowania wszelkich możliwych działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny naturalnej. Realizacja tej zasady wyraża się w zobowiązaniu do umożliwienia dziecku podtrzymywania więzi emocjonalnych z rodziną, prowadzeniu działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny.

Z **zasady poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie oraz z zasady poszanowania praw rodziców**, o ile sąd nie zakazał styczności lub nie ograniczył praw rodzicielskich, wynika zobowiązanie do umożliwienia dzieciom regularnych osobistych kontaktów z rodzicami i realizacji prawa rodziców do styczności z dziećmi. Pozbawienie władzy rodzicielskiej, jej zawieszenie czy ograniczenie nie pozbawia rodzica prawa do kontaktów z dzieckiem. Prawo do osobistej styczności nie stanowi treści władzy rodzicielskiej. Tak sformułowane prawo nakłada na system opieki zastępczej obowiązek ustawicznego kontaktu ze środowiskiem rodzinnym dziecka – to jeden z podstawowych standardów systemu.

Powyższe zasady znajdują odzwierciedlenie w wielu aktach prawa międzynarodowego. Ich istotę dobrze oddaje *Rezolucja nr 77(33) w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną z dnia 3 listopada 1977 roku* Komitetu Ministrów Rady Europy<sup>14</sup>. Rezolucja zaleca poszczególnym krajom oparcie systemu pozarodzinnej opieki nad dzieckiem o zasady:

- Unikania, w miarę możliwości, umieszczenia dziecka poza rodziną, z prymatem pomocy rodzinie, z dostosowaniem form udzielanej pomocy do problemów i potrzeb rodziny (jest to podkreślenie rangi profilaktyki i wsparcia rodzin dysfunkcyjnych – prymat rodziny);
- Wnioskowania o umieszczenie dziecka poza rodziną, z równoległym uruchomieniem działań na rzecz pomocy rodzinie w rozwiązaniu jej problemów (umieszczenie dziecka poza rodziną jest warunkowane jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz rodziny – zasada pomocniczości);
- Uznania umieszczenia dziecka poza rodziną za sytuację wyjątkową, dopuszczalną tylko po wyczerpaniu i bezskuteczności innych działań (zasada autonomii rodziny, zasada pomocniczości).

Bardzo ważną zasadą, na której został oparty reformowany system pomocy dziecku i rodzinie jest **zasada personalizmu** w podejściu do dziecka.

**Personalistyczne podejście do dziecka to poszanowanie jego podmiotowości we wszystkich sprawach, które go dotyczą, to respektowanie prawa do wysłuchania dziecka w toku podejmowanych o nim decyzji oraz prawo do znajomości przez dziecko własnych praw.**

Zasada personalizmu wpisana jest w szereg decyzji podejmowanych przy współudziale wychowanka zarówno w rodzinnych, jak i instytucjonalnych formach opieki. Wyraża się ona indywidualną odpowiedzialnością poszczególnych pracowników systemu opieki za poszczególnych wychowanków i podejmowane z ich udziałem decyzje.

<sup>14</sup> *Standardy prawne Rady Europy. Tekst i komentarze*. Tom I. *Prawo rodzinne*. (red.): M. Safjan, Warszawska Oficyna Naukowa, Warszawa 1994



W przepisy ustawy *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* wpisana jest także **zasada planowania stałości opieki**<sup>15</sup> rozumiana, jako **zobowiązanie do podjęcia, w możliwie jak najkrótszym czasie, wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka**. To zobowiązanie do zapobiegania umieszczaniu dziecka poza rodziną oraz do skrócenia pobytu dziecka w opiece zastępczej, z optymalnym do sytuacji rozeznaniem możliwości powrotu dziecka do rodziny naturalnej (reintegracja rodziny) lub określenia najlepszej formy opieki zastępczej (preferencja dla rodzinnych form opieki). Zasada planowania stałości opieki wyrażona jest poprzez przygotowanie i konsekwentne realizowanie planu pomocy dziecku. Planowanie stałości opieki to także okresowa ocena sytuacji dziecka w rodzinnych formach opieki dokonywana w miarę potrzeb, jednak w przypadku dziecka poniżej 3 lat nie rzadziej niż co 3 miesiące, w przypadku starszych dzieci nie rzadziej niż co 6 miesięcy dokonywana przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej (art. 131 ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*).

Podobne cezurę obowiązują w przypadku dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (art. 138).

**Zasady personalizmu i stałości opieki** wyrażone są m.in. w zobowiązaniu do zespołowej oceny zasadności pobytu dziecka w placówce – anonimową radę pedagogiczną zastąpiono konkretnym, imiennie odpowiedzialnym zespołem specjalistów (art. 137). Z zasady personalistycznego podejścia do dziecka wynika obowiązek opracowywania przy współudziale dziecka indywidualnego planu pomocy dziecku oraz indywidualnego planu usamodzielnienia pełnoletniego wychowanka. Tak więc kolektywne podejmowanie decyzji o losach dziecka przez anonimową w swojej masie radę pedagogiczną zastąpiono zadaniami i obowiązkami imiennie przypisanymi do poszczególnych wychowawców i specjalistów pracujących z dzieckiem. Kolektywne metody wychowawcze – z dominującym oddziaływaniem na jednostkę metody wychowania przez grupę, których szczytowym osiągnięciem była metoda wychowania rodzynkowego – zastąpiono indywidualnymi metodami oddziaływań wychowawczych, z zachowaniem pełni podmiotowości i indywidualności każdego wychowanka.

Wśród wychowawczych zasad działania placówek, zgodnie z personalistycznym podejściem do wychowania dominuje wynikająca z zasady personalizmu **idea indywidualizacji**. Praca z dzieckiem oparta jest o indywidualny plan pracy opracowany dla każdego wychowanka, a zasadność pobytu wychowanka weryfikowana jest poprzez okresowe oceny dokonywane przez konkretny zespół specjalistów. Także działania zmierzające do usamodzielnienia wychowanka realizowane są ze wskazaniem osób odpowiedzialnych, z udziałem zainteresowanego.

Personalistyczne podejście do opieki nad dzieckiem wyraża się także w **zobowiązaniu do aktywności na rzecz usamodzielnienia wychowanków**. Obowiązek usamodzielnienia rozumiany jest jako ciągły proces wychowawczy, by przeciwdziałać zjawisku bezradności usamodzielnianych wychowanków. Zakłada się aktywny udział wychowanka, który we współpracy z opiekunem usamodzielnienia musi przystąpić do opracowania indywidualnego programu usamodzielnienia, zatwierdzonego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

Aktywna i świadoma powinna być postawa wychowanka przy ubieganiu się o przyznanie pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i na kontynuację nauki – musi on wystąpić ze stosownym wnioskiem do starosty właściwego ze względu na miejsce zamieszkania przed umieszczeniem go w opiece zastępczej. Podobny wniosek o przyznanie pomocy w formie rzeczowej wychowanek musi złożyć u starosty właściwego ze względu na planowane miejsce osiedlenia (art. 143). Pomoc pieniężna warunkowana jest postawą wychowanka i gwarancją rękojmi wykorzystania jej zgodnie z przeznaczeniem.

Przyjęcie za nadrzędne wartości aksjologiczne systemu pieczy zastępczej powyższych zasad nakłada na opiekunów oraz instytucje pieczy zastępczej szereg obowiązków, m.in:

- poszanowania i podtrzymywania emocjonalnych więzi łączących dziecko z rodziną;
- pracy na rzecz reintegracji rodziny;
- współpracy z rodziną wychowanka;
- współpracy ze środowiskiem na rzecz reintegracji rodziny;
- uzgadniania istotnych decyzji o dziecku z nim samym oraz z rodzicami.

15. A. N. Maluccio: *Planowanie stałości w opiece nad dziećmi* (w): Z.W. Stelmazuk (red.): *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*. Wyd. ŻAK, Warszawa 1999.



## II. ZAŁOŻENIA I STRUKTURA SYSTEMU PIECZY ZASTĘPCZEJ

### 2.1. PODZIAŁ ZADAŃ W PIECZY ZASTĘPCZEJ

#### Odpowiedzialność za zadania

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o *wspieraniu rodziny i systemie pracy zastępczej* w znaczący sposób zmieniła dotychczasowy zakres działań na rzecz wsparcia rodziny i ich strukturę organizacyjną oraz strukturę systemu pieczy zastępczej. Jednocześnie zmieniono przyporządkowanie niektórych zadań w systemie pomocy społecznej. Zmiany te dotyczą: form wsparcia i współpracy z rodziną, organizacji i form rodzinnej i instytucjonalnej pieczy zastępczej oraz zadań w zakresie postępowania adopcyjnego.

Jednocześnie ustawa jednoznacznie określiła zadania poszczególnych szczebli organów administracji samorządowej i rządowej w zakresie wsparcia rodziny i systemu pieczy zastępczej.

#### W świetle ustawy (art. 176) do zadań własnych gminy należą:

1. Opracowanie i realizacja 3-letnich gminnych programów wspierania rodziny.
2. Tworzenie możliwości podnoszenia kwalifikacji przez asystentów rodziny.
3. Tworzenie oraz rozwój systemu opieki nad dzieckiem, w tym placówek wsparcia dziennego, oraz praca z rodziną przeżywającą trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych przez:
  - a. zapewnienie rodzinie przeżywającej trudności wsparcia i pomocy asystenta rodziny oraz dostępu do specjalistycznego poradnictwa,
  - b. organizowanie szkoleń i tworzenie warunków do działania rodzin wspierających,
  - c. prowadzenie placówek wsparcia dziennego oraz zapewnienie w nich miejsc dla dzieci.
4. Finansowanie:
  - a. podnoszenia kwalifikacji przez asystentów rodziny,
  - b. kosztów związanych z udzieleniem pomocy, tj. w opiece i wychowaniu dzieci, prowadzeniu gospodarstwa domowego, kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych, ponoszonych przez rodziny wspierające.
5. Współfinansowanie pobytu dziecka w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej, regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej lub interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym.
6. Sporządzanie sprawozdań rzeczowo-finansowych z zakresu wspierania rodziny oraz przekazywanie ich właściwemu wojewodzie.
7. Prowadzenie monitoringu sytuacji dziecka z rodziny zagrożonej kryzysem lub przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej, zamieszkałego na terenie gminy.
8. Przekazywanie do biura informacji gospodarczej informacji o zaległościach z tytułu nieponoszenia opłat.

W ramach zadań zleconych z zakresu administracji rządowej gmina wykonuje zadania wynikające z rządowych programów wspierania rodziny.

#### Do zadań własnych powiatu (art. 180) należą:

1. Opracowanie i realizacja 3-letnich powiatowych programów dotyczących rozwoju pieczy zastępczej, zawierających między innymi coroczny limit rodzin zastępczych zawodowych.
2. Zapewnienie dzieciom pieczy zastępczej w rodzinach zastępczych, rodzinnych domach dziecka oraz w placówkach opiekuńczo-wychowawczych.
3. Organizowanie wsparcia osobom usamodzielnianym opuszczającym rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze i regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, przez wspieranie procesu usamodzielnienia.

4. Tworzenie warunków do powstawania i działania rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka i rodzin pomocowych.
5. Prowadzenie placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz placówek wsparcia dziennego o zasięgu ponadgminnym.
6. Organizowanie szkoleń dla rodzin zastępczych, prowadzących rodzinne domy dziecka i dyrektorów placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego oraz kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, prowadzenia rodzinnego domu dziecka lub pełnienia funkcji dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego.
7. Organizowanie wsparcia dla rodzinnej pieczy zastępczej, w szczególności przez tworzenie warunków do powstania:
  - a. grup wsparcia,
  - b. specjalistycznego poradnictwa,
8. Powoływanie centrów administracyjnych do obsługi placówek opiekuńczo-wychowawczych.
9. Wyznaczenie organizatora rodzinnej pieczy zastępczej.
10. Zapewnienie przeprowadzenia przyjętemu do pieczy zastępczej dziecku niezbędnych badań lekarskich.
11. Prowadzenie rejestru danych o osobach:
  - a. zakwalifikowanych do pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej, rodziny zastępczej niezawodowej lub do prowadzenia rodzinnego domu dziecka,
  - b. pełniących funkcję rodziny zastępczej zawodowej lub rodziny zastępczej niezawodowej oraz prowadzących rodzinny dom dziecka.
12. Kompletowanie we współpracy z właściwym ośrodkiem pomocy społecznej dokumentacji związanej z przygotowaniem dziecka do umieszczenia w rodzinie zastępczej albo rodzinnym domu dziecka.
13. Finansowanie:
  - a. świadczeń pieniężnych dotyczących dzieci z powiatu, umieszczonych w pieczy zastępczej, na jego terenie lub na terenie innego powiatu,
  - b. pomocy przyznawanej osobom usamodzielnianym opuszczającym pieczę zastępczą,
  - c. szkoleń dla kandydatów do pełnienia funkcji oraz dla pełniących funkcję rodziny zastępczej, rodzinnego domu dziecka, dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego.
14. Sporządzanie sprawozdań rzeczowo-finansowych z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej oraz przekazywanie ich właściwemu wojewodzie.
15. Przekazywanie do biura informacji gospodarczej informacji o zaległościach z tytułu nieponoszenia opłat.

Zadaniami zleconymi powiatu są: realizacja zadań wynikających z rządowych programów wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej oraz finansowanie pobytu w pieczy zastępczej osób, o których mowa w art. 5 ust. 3 ustawy.

**Zadaniami własnymi samorządu województwa (art. 183) są:**

1. Prowadzenie interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych i regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych.
2. Opracowywanie programów dotyczących wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, będących integralną częścią strategii rozwoju województwa.
3. Promowanie nowych rozwiązań w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.
4. Sporządzanie sprawozdań rzeczowo-finansowych z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej i przekazywanie ich właściwemu wojewodzie.

Zadaniem zleconym z zakresu administracji rządowej jest organizowanie i prowadzenie ośrodków adopcyjnych.

### **Do zadań wojewody (art. 186) należy:**

1. Prowadzenie rejestrów:
  - a. placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych i interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych,
  - b. wolnych miejsc w ww. placówkach i ośrodkach na terenie województwa.
2. Wydawanie i cofanie zezwoleń na prowadzenie ww. placówek.
3. Nadzór nad działalnością placówek i ośrodków, o których mowa w pkt 1.
4. Nadzór pedagogiczny nad wychowawcami i pracownikami pedagogicznymi zatrudnionymi w placówkach opiekuńczo-wychowawczych na podstawie ustawy Karta Nauczyciela.
5. Monitorowanie:
  - a. realizacji zadań samorządu gminnego, powiatowego i województwa,
  - b. zgodności zatrudnienia pracowników jednostek wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej z wymaganymi kwalifikacjami.
6. Gromadzenie sprawozdań rzeczowo-finansowych z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej i przekazywanie ich ministrowi właściwemu do spraw rodziny.
7. Współdziałanie z ministrem właściwym do spraw rodziny przy opracowywaniu, realizacji i finansowaniu programów wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.

### **Minister właściwy do spraw rodziny (art. 187) m. in.:**

1. Monitoruje realizację zadań wynikających z ustawy.
2. Finansuje wsparcie gminnych programów wspierania rodziny i powiatowych programów rozwoju systemu pieczy zastępczej.
3. Zatwierdza programy szkoleń asystentów rodziny, kandydatów na rodziców zastępczych zawodowych i prowadzących rodzinne domy dziecka, kandydatów do przysposobienia dziecka.
4. Zleca i finansuje badania i ekspertyzy z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.
5. Opracowuje i finansuje rządowe programy wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.
6. Określa zadania administracji publicznej w zakresie utrzymania i rozwoju systemu informatycznego.
7. Współdziała z organizacjami pozarządowymi w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej.
8. Gromadzi dane ze sprawozdań rzeczowo-finansowych z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej przekazywanych przez wojewodę.

## **2.2. GMINA – SYSTEM WSPARCIA RODZINY**

### **Zadania Gminy**

Zadaniem gminy jest udzielanie wsparcia rodzinom znajdującym się w sytuacji kryzysowej oraz pomoc w rozwiązywaniu ich problemów życiowych, w tym w wychowaniu dzieci. Praca z rodziną na poziomie gminy obejmuje analizę sytuacji rodziny i przyczyn kryzysu, wzmocnienie jej funkcji, rozwijanie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych, pomoc w integracji rodziny oraz przeciwdziałanie marginalizacji i degradacji społecznej rodziny. W sytuacji ingerencji w rodzinie, której konsekwencją jest umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej, służby gminne mają dążyć do reintegracji rodziny i powrotu dziecka do środowiska rodzinnego.

Zgodnie z ustawą o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* z dnia 9 czerwca 2011 r., wsparcie dla rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych zapewnia gmina (wójt), w szczególności poprzez:

- analizę sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie;
- wzmocnienie roli i funkcji rodziny;



- rozwijanie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny;
- podniesienie świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny;
- pomoc w integracji rodziny;
- przeciwdziałanie marginalizacji i degradacji społecznej rodziny;
- dążenie do reintegracji rodziny.

Rodzina ma prawo liczyć na wsparcie w formie: konsultacji i poradnictwa specjalistycznego, terapii i mediacji, usług opiekuńczych i specjalistycznych, pomoc prawną oraz pomoc grup wsparcia i grup samopomocowych. Ważne jest podkreślenie obowiązku pracy z rodziną również w przypadku umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej.

Za pracę z rodziną odpowiedzialny jest gminny ośrodek pomocy społecznej (zespół ds. asysty rodzinnej). Zadanie to gmina może powierzyć innemu podmiotowi w formie zlecenia realizacji tego zadania (art. 10).

Gmina, jako najbliższa społeczności lokalnej jednostka samorządu terytorialnego, powinna robić wszystko, aby jak najskuteczniej wspomóc rodzinę biologiczną w przewyżczeniu przeżywanym przez nią trudności. Mają w tym pomóc prowadzone przez nią lub wskazany podmiot, placówki wsparcia dziennego. Placówki te mogą mieć formy: opiekuńcze, np. koła zainteresowań, świetlice, kluby czy ogniska wychowawcze, oraz specjalistyczne (art. 18).

Obok gminnych placówek wsparcia dziennego działających dotychczas na rzecz dziecka i rodziny, ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* wprowadziła dwie nowe formy pomocy: rodziny wspierające i asystenta rodziny.

### **Rodziny wspierające**

Rodziny wspierające to nowa forma pomocy rodzinie. Rodziny wspierające mają wspomagać rodziny przeżywające trudności w opiece i wychowywaniu dzieci, pomagać im w prowadzeniu gospodarstwa domowego oraz w kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych (art. 29). Rodziny wspierające ustanawia wójt, zawierając z nimi stosowną umowę na świadczenie pomocy. Rodziny wspierające są powoływane z najbliższego otoczenia do pomocy rodzinom przeżywającym trudności w oparciu o pozytywną opinię kierownika ośrodka pomocy społecznej. Rodziny te powinny się wykazać odpowiednim zasobem umiejętności i pozytywnego doświadczenia życiowego. Swoją funkcję rodziny wspierające pełnią we współpracy z asystentem rodziny.

### **Asystent rodziny**

Asystent to zupełnie nowa instytucja w polskim systemie pomocy rodzinie. Z wprowadzeniem funkcji asystenta rodziny związane są ogromne oczekiwania społeczne, które dobrze oddaje wypowiedź jednej z posłanek: „Do tej pory było tak, że dziecko zabierano, a z rodziną nikt nie pracował, nie było dokąd wracać. Dzięki pracy z asystentem to się zmieni”.

Do zadań asystenta rodziny należy w szczególności: opracowanie i realizacja planu pracy z rodziną, współpraca w tym zakresie z rodziną, pracownikiem socjalnym, w razie potrzeby z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej. Asystent rodziny ma udzielać pomocy powierzonym do opieki rodzinom w rozwiązywaniu ich problemów socjalnych, psychologicznych, opiekuńczo-wychowawczych, udzielać wsparcia w poszukiwaniu pracy, w edukacji dzieci, podejmować w razie potrzeby działania interwencyjne i zaradcze w rodzinie. Do jego obowiązków należy także sporządzanie stosownej dokumentacji, współpraca z instytucjami działającymi na rzecz dziecka i rodziny, współpraca z zespołem interdyscyplinarnym ds. przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz monitorowanie sytuacji po zakończeniu pracy w rodzinie (art. 15).

Asystent rodziny jest wyposażony przez ustawodawcę w specjalne uprawnienia: przy wypełnianiu obowiązków przysługuje mu prawo do ochrony jak dla funkcjonariuszy publicznych, w ramach wykonywania swoich zadań ma prawo wglądu do dokumentów zawierających dane osobowe

członków rodziny, może występować do właściwych organów władzy publicznej organizacji i instytucji, o informacje niezbędne do udzielenia pomocy rodzinie, może przedstawiać tym organom i instytucjom oceny i wnioski zmierzające do skutecznej ochrony praw rodziny (art. 16).

Przy bardzo szerokim spektrum obowiązków i zadań asystent rodziny może w tym samym czasie prowadzić pracę z nie więcej niż 20 rodzinami. Liczba rodzin powinna być uzależniona od stopnia przygotowania i doświadczenia zawodowego asystenta oraz złożoności zadań związanych z problemami wspieranych rodzin. Asystent jest zatrudniany przez kierownika jednostki organizacyjnej gminy lub przez podmiot, któremu gmina zleci organizację pracy z rodziną. Realizację obowiązków asystenta rodziny można powierzyć w systemie zadaniowego czasu pracy (zgodnie z *Kodeksem pracy*) albo w ramach umowy o świadczenie usług, do której stosuje się przepisy dotyczące zlecenia (stosownie do *Kodeksu cywilnego*).

W celu zaakcentowania odrębności zadań i funkcji asystenta rodziny jego praca nie może być łączona z wykonywaniem obowiązków pracownika socjalnego, nie może on również podejmować się postępowań z zakresu świadczeń realizowanych przez gminę (art.17). Po nowelizacji przepisów ustawy dopuszczona została możliwość łączenia pracy asystenta z wykonywaniem obowiązków pracownika socjalnego na terenie innej gminy.

Takie usytuowanie prawne i organizacyjne ma zapewnić asystentowi rodziny niezależność oraz oddzielenie od struktury służb społecznych realizujących zadania określone w ustawie o *pomocy społecznej*.

Asystentem rodziny może zostać osoba posiadająca wykształcenie wyższe o wskazanych w ustawie kierunkach. Ustawa dopuszcza aby asystentem rodziny mogła być również osoba posiadająca wykształcenie średnie i szkolenie z zakresu pracy z dziećmi lub rodziną, a także odpowiednie doświadczenie w pracy w tym obszarze (art. 12).

W przypadku powzięcia informacji o rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, ośrodek pomocy społecznej zleca pracownikowi socjalnemu przeprowadzenie w tej rodzinie wywiadu środowiskowego. Po analizie sytuacji rodziny, pracownik socjalny w uzasadnionym przypadku występuje do kierownika ośrodka pomocy społecznej z wnioskiem o przydzielenie rodzinie asystenta rodziny.

Przydzielanie asystenta rodziny od dnia 8 czerwca 2012 r. do dnia 31 grudnia 2014 r. jest zadaniem fakultatywnym gminy. Natomiast, zgodnie z *ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, od 1 stycznia 2015 r. zatrudnienie asystenta rodziny będzie dla gmin zadaniem obligatoryjnym.

### **Współfinansowanie pieczy zastępczej**

Ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* określa, że co do zasady finansowanie pobytu dzieci w pieczy zastępczej należy do obowiązku powiatu. Jednakże, w przypadku umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej gmina właściwa ze względu na miejsce zamieszkania dziecka przed umieszczeniem go po raz pierwszy w pieczy zastępczej współfinansuje pobyt tego dziecka w pieczy zastępczej. Obowiązek współfinansowania pieczy zastępczej przez gminę jest jednym z nowych instrumentów zmiany dotychczasowego systemu pieczy zastępczej. Gmina właściwa ze względu na zamieszkanie dziecka pozbawionego opieki rodzicielskiej, ponosi wraz z powiatem koszty jego pobytu w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, rodzinnych domach dziecka i rodzinach zastępczych. Udział gminy w finansowaniu powyższych zadań będzie wzrastał stopniowo z 10% w 1 roku do 30% w drugim, by w trzecim roku obowiązywania przepisów ustawy osiągnąć docelową wysokość 50% kosztów pobytu dziecka w jednej z form pieczy zastępczej (art. 191). Zasada ta spowoduje, iż gmina docelowo ponosić będzie połowę kosztów pobytu dziecka poza rodziną. Im dłużej wychowanek będzie przebywał w pieczy zastępczej, tym większe koszty poniesie gmina.

Zwolennicy takiego rozwiązania są przekonani, iż w miarę wzrostu obciążenia finansowego gmin kosztami pobytu dziecka w pieczy zastępczej, wiele z nich rozwinie formy pomocy środowiskowej – jako alternatywę lepszą dla dziecka i rodziny oraz rozwiązanie tańsze dla budżetu gminy.

## **2.3. GMINNE I POWIATOWE INSTYTUCJE WSPARCIA**

### **Infrastruktura pomocy i wsparcia**

Interwencja w rodzinę powinna skutkować programem naprawczym w środowisku lokalnym z rozbudową takich form pomocy jak: praca kontraktowa z rodziną, terapia rodzin, środowiskowe formy pomocy i wsparcia. Skuteczne formy pomocy wymagają wchodzenia pracownika służb społecznych do rodziny w charakterze doradcy.

Wielu interwencji w rodzinie, w tym umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej można by uniknąć gdyby na poziomie gminy, jak i powiatu istniała bogata, adekwatna do potrzeb sieć i infrastruktura form pomocy i wsparcia, w tym specjalistycznych placówek pomocy rodzinie i dziecku. Warto zatem zobaczyć, jakim potencjałem dysponujemy oraz prześledzić, jak rozwijała się sieć specjalistycznych instytucji pomocy i wsparcia rodziny.

Chodzi o takie formy pomocy, których powołanie i prowadzenie jest, z mocy ustawy o pomocy społecznej, zadaniem własnym gminy lub powiatu. Są to instytucjonalne formy pomocy rodzinie, mające zarazem status publicznych lub niepublicznych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej prowadzonych na szczeblu gminy lub powiatu, takie jak: jednostki specjalistycznego poradnictwa rodzinnego, ośrodki interwencji kryzysowej, mieszkania chronione.

### **Jednostki specjalistycznego poradnictwa**

Prowadzenie specjalistycznego poradnictwa to zadanie własne powiatu, co nie wyklucza możliwości prowadzenia specjalistycznego poradnictwa na poziomie gminy. Rodzina mająca trudności w wypełnianiu swoich zadań, może skorzystać z pomocy w formie poradnictwa rodzinnego, terapii rodzinnej i pracy socjalnej.

Jednostki te świadczą różnorodne formy poradnictwa specjalistycznego, w szczególności: pomoc prawną, psychologiczną oraz poradnictwo rodzinne osobom i rodzinom bez względu na posiadany dochód. W zależności od sytuacji życiowej, osobom zgłaszającym się udzielane są informacje o obowiązujących przepisach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego, ochrony praw lokatorów i innych przepisach prawa. Pomoc psychologiczna udzielana jest w postaci diagnozowania, profilaktyki i terapii, zaś poradnictwo rodzinne obejmuje szeroko rozumiane problemy funkcjonowania rodziny, w tym problemy wychowawcze i opiekuńcze, a także terapię rodzinną

### **Ośrodki interwencji kryzysowej**

Ośrodki interwencji kryzysowej to dostępne całą dobę jednostki organizacyjne pomocy społecznej świadczące m.in.: specjalistyczną pomoc psychologiczną, psychoterapię oraz w zależności od potrzeb – poradnictwo socjalne lub prawne, a w sytuacjach uzasadnionych – udzielające schronienia (do 3 miesięcy). Ośrodki prowadzą też grupy samopomocowe i grupy wsparcia.

Celem interdyscyplinarnych działań, podejmowanych przez specjalistów ośrodków interwencji kryzysowej jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie z problemami. Szczególną ochroną objęte są matki z małoletnimi dziećmi oraz kobiety w ciąży dotknięte przemocą lub znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej. W ramach interwencji kryzysowej mogą one znaleźć schronienie i wsparcie w domach dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży. Prawo do takiej formy pomocy przysługuje też ojcom z małoletnimi dziećmi oraz innym osobom sprawującym opiekę prawną nad dziećmi.

### **Mieszkania chronione**

Mieszkania chronione to forma pomocy dla osób, które ze względu na trudną sytuację życiową, wiek, niepełnosprawność lub chorobę potrzebują wsparcia w funkcjonowaniu w codziennym życiu, ale są na tyle samodzielne, że nie wymagają usług w zakresie świadczonego przez jednostkę całodobowej opieki. Na pobyt w mieszkaniu chronionym mogą czasowo liczyć m.in. usamodzielniani wychowankowie rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Mieszkanie chronione może być prowadzone przez każdą jednostkę organizacyjną pomocy społecznej lub organizację pożytku publicznego. To zadanie własne zarówno powiatu, jak i gminy.

### **Placówki wsparcia dziennego**

Dziecko może zostać objęte opieką i wychowaniem w placówce wsparcia dziennego w celu zapewnienia opieki dzieciom pozbawionym właściwej opieki rodziców oraz dzieciom sprawiającym trudności wychowawcze. Placówki te wspierają rodzinę w pełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, zapewniając podstawowe potrzeby bytowe, rozwojowe, emocjonalne i społeczne dziecka. Propagują właściwe postawy i wartości, których niejednokrotnie brak w rodzinie biologicznej dziecka oraz starają się zapobiegać powielaniu patologicznych i negatywnych wzorców międzypokoleniowych.

Placówki wsparcia dziennego mogą być prowadzone w formie:

- opiekuńczej, w tym świetlic, klubów, ognisk wychowawczych i kół zainteresowań – ich celem jest pomaganie dzieciom w pokonywaniu trudności szkolnych oraz organizowanie czasu wolnego w formie różnorodnych zajęć edukacyjnych, specjalistycznych i rekreacyjnych;
- specjalistycznej – realizujące obok funkcji opiekuńczej programy psychokorekcyjne i psychoprophylaktyczne prowadzące, co najmniej jedną z następujących form pracy: zajęcia socjoterapeutyczne, resocjalizacyjne, logopedyczne, kompensacyjne, indywidualne programy korekcyjne (np. świetlice socjoterapeutyczne oraz ogniska wychowawcze);
- pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę.

Placówkę wsparcia dziennego prowadzi gmina lub podmiot, któremu gmina zleciła realizację tego zadania lub podmiot, który uzyskał zezwolenie wójta. Placówkę wsparcia dziennego może także prowadzić lub zlecić jej prowadzenie powiat – taka placówka jest placówką wsparcia dziennego o zasięgu ponadgminnym.

### **KOMENTARZ:**

*Specjalistyczne placówki powinny udzielać wsparcia dziecku i rodzinie w ramach lokalnego zintegrowanego systemu. Jak dowodzą badania autora<sup>16</sup> ich sieć jest jedna dalece niewystarczająca. Bez odpowiedniej infrastruktury lokalnych, środowiskowych placówek specjalistycznych trudno jest skutecznie pomagać niewydolnym wychowawczo rodzinom. Trudno jest również realizować idee zawarte w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, by dziecku i rodzinie udzielać pomocy w środowisku lokalnym, bez konieczności „odrywania” dziecka od rodziny naturalnej.*

*Niewielka liczba specjalistycznych form pomocy dziecku i rodzinie zarówno na poziomie gminy jak i powiatu staje się przeszkodą w realizacji podstawowego celu polityki społecznej wobec rodziny, jakim jest przywracanie zdolności jej prawidłowego funkcjonowania, a w przypadku umieszczenia dziecka zarówno w rodzinnej jak i instytucjonalnej formie pieczy zastępczej, praca na rzecz jego powrotu do środowiska rodzinnego.*

## **2.4. POWIAT – SYSTEM PIECZY ZASTĘPCZEJ**

W myśl ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej za organizację pieczy zastępczej odpowiada powiat. Ustawa wprowadza nowe instytucje odpowiedzialne za szkolenie, prowadzenie i nadzór nad rodzinnymi formami pieczy zastępczej, takie jak: organizator i koordynator rodzinnej pieczy zastępczej. Jako istotny element pomocy i wsparcia dla rodzin zastępczych i prowadzących rodzinne domy dziecka wprowadza instytucję rodziny pomocowej.

### **Organizator rodzinnej pieczy zastępczej**

Za całość zadań związanych z systemem pieczy zastępczej na poziomie powiatu odpowiada organizator rodzinnej pieczy zastępczej (art. 47). Do jego zadań należy: nabór kandydatów na rodziców zastępczych, ich kwalifikowanie i opiniowanie, organizacja szkoleń dla kandydatów do pełnienia funkcji rodziny

16. Mirosław Kaczmarek, *Pomoc i interwencja w rodzinie*, Warszawa 2012

zastępczej, szkolenie już ustanowionych rodzin zastępczych oraz organizowanie dla nich pomocy w formie grup wsparcia i wolontariatu. Do zadań organizatora rodzinnej pieczy zastępczej należy także prowadzenie poradnictwa i terapii zarówno dla rodzin zastępczych i ich dzieci oraz dzieci umieszczonych w tych rodzinach, szkolenie i wspieranie psychologiczno-pedagogiczne (także rodziców biologicznych dzieci). W razie potrzeby organizator jest zobowiązany zapewnić im pomoc prawną lub inną pomoc specjalistyczną. Do zadań organizatora należy wzmocnianie kompetencji zawodowych rodziców zastępczych oraz przeciwdziałanie syndromowi wypalenia zawodowego (art. 76).

Obowiązkiem organizatora jest okresowa ocena sytuacji dziecka, a w przypadkach uregulowanej sytuacji prawnej dzieci przebywających w rodzinnych formach pieczy zastępczej organizator ma obowiązek zgłaszać tę informację do ośrodka adopcyjnego. W ramach współpracy z sądem, organizator co najmniej raz na 6 miesięcy informuje o sytuacji dziecka umieszczonego w rodzinnej pieczy zastępczej oraz o sytuacji jego rodziny. Do jego zadań należy zapewnienie i zorganizowanie opieki nad dzieckiem na czas niesprawowania przez rodziców zastępczych opieki w związku z wycieczkami, udziałem w szkoleniach, pobytem w szpitalu lub zdarzeniem losowym.

Jako organizatora rodzinnej pieczy zastępczej starosta może wskazać jednostkę organizacyjną powiatu, w tym powiatowe centrum pomocy rodzinie, które do realizacji tych zadań musi powołać odrębną komórkę – zespół do spraw pieczy zastępczej. Zadanie to starosta może także zlecić innemu podmiotowi, np. organizacji pozarządowej. Na terenie powiatu może działać więcej niż jeden organizator rodzinnej pieczy zastępczej (art. 76). Ze swojej działalności organizator rodzinnej pieczy zastępczej przedkłada staroście i radzie powiatu roczne sprawozdanie.

### **Koordinator rodzinnej pieczy zastępczej**

Swoje zadania organizator rodzinnej pieczy zastępczej wykonuje przy pomocy zatrudnionych w tym celu koordinatorów rodzinnej pieczy zastępczej. Do zadań koordynatora należy w szczególności udzielanie pomocy rodzinom zastępczym i prowadzącym rodzinne domy dziecka w realizacji ich zadań wynikających z ustawy. Koordynator ma m.in. pomagać w pracy z rodziną biologiczną, ułatwiać poszukiwanie specjalistycznego wsparcia, zgłaszać do ośrodków adopcyjnych dzieci z uregulowaną sytuacją prawną, pomagać usamodzielniającym się wychowankom.

Z uwagi na specyfikę zadań, praca koordynatora ma być wykonywana w zadaniowym czasie pracy lub w ramach umowy o świadczenie usług. Praca ta nie może być łączona z wykonywaniem obowiązków pracownika socjalnego. Koordynator, tak jak i asystent rodziny, nie może prowadzić postępowań w zakresie świadczeń realizowanych przez powiat (art. 77).

Objęcie opieką koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej jest – w okresie pierwszych trzech lat obowiązywania ustawy – zadaniem fakultatywnym powiatu. Opieką koordynatora obowiązkowo objęte zostaną rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka nieposiadające 2-letniego doświadczenia, na ich wniosek. Od 2015 roku, w przypadku złożenia przez rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka wniosku, powiat będzie miał obowiązek przydzielenia koordynatora tym rodzinom, bez względu na długość posiadanego doświadczenia jako rodzina zastępcza lub rodzinny dom dziecka.

W ramach nowelizacji ustawy wprowadzono także zmiany ilościowe – pod opieką koordynatora znajdować się będzie mogło do 30 rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka.

### **Rodzina pomocowa**

Nowością, w ramach wsparcia rodzinnych form pieczy zastępczej jest możliwość udzielenia czasowej pomocy rodzinie zastępczej lub prowadzącemu rodzinny dom dziecka przez rodzinę pomocową. Piecza zastępcza nad dzieckiem może być powierzona rodzinie pomocowej szczególnie w sytuacjach wycieczki, szkoleń, pobytu w szpitalu, nieprzewidzianych trudności i wydarzeń losowych w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka. Czas pobytu dziecka w rodzinie pomocowej nie może przekraczać 2 miesięcy.

W myśl ustawy, wsparcie rodzin zastępczych oraz rodzinnych domów dziecka przez rodzinę pomocową jest możliwością, a nie obowiązkiem.

## **Rodzinne formy pieczy zastępczej**

Zgodnie z przepisami ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* rodzinne formy pieczy zastępczej, obok instytucjonalnych form pieczy zastępczej, pozostały zadaniami własnymi powiatu.

Formami rodzinnej pieczy zastępczej są rodziny zastępcze:

- spokrewnione,
- niezawodowe,
- zawodowe, w tym zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowe specjalistyczne,
- rodzinne domy dziecka.

## **Małe środowiskowe placówki opiekuńczo-wychowawcze**

Ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* zakłada stopniową, rozłożoną w perspektywie 10 lat, likwidację dużych placówek opiekuńczo-wychowawczych. Od 1 stycznia 2012 r. w nowoutworzonych placówkach nie może być umieszczonych więcej niż 14 dzieci (w placówkach typu rodzinnego nie więcej niż 8 dzieci, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach nie więcej niż 10). W placówkach utworzonych przed wejściem w życie ustawy liczba dzieci nie może przekroczyć 14 po upływie 9 lat od wejścia w życie ustawy, tj. od 1 stycznia 2021 r.

Do tego czasu, na mocy art. 230 ustawy, liczba dzieci umieszczonych w istniejących już dzisiaj placówkach opiekuńczo-wychowawczych (z wyjątkiem placówki typu rodzinnego) nie może być wyższa niż 30.

Do tych placówek trafiać mają docelowo tylko dzieci powyżej 10. roku życia, wymagające szczególnej opieki lub mające trudności z przystosowaniem się do życia w rodzinie. Młodsze dzieci będą mogły być umieszczane w tych placówkach tylko w wyjątkowych przypadkach, np. ze względu na stan zdrowia lub w sytuacji pobytu w nich rodzeństwa (art. 95).

Placówki opiekuńczo-wychowawcze, tak jak dotychczas, mogą pełnić rolę interwencyjną, socjalizacyjną i rodzinną, mogą również łączyć funkcję socjalizacyjną i interwencyjną. Nowym typem jest placówka specjalistyczno-terapeutyczna przeznaczona dla dzieci z niepełnosprawnością, wymagających stosowania specjalnych metod wychowawczych i specjalistycznej terapii.

## **2.5. ZADANIA SAMORZĄDOWEGO WOJEWÓDZTWA**

### **Regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne**

Ustawa przewiduje ponadto możliwość powołania na poziomie samorządu województwa regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych przeznaczonych dla dzieci wymagających specjalistycznej opieki lub rehabilitacji ze względu na stan zdrowia (art. 109).

### **Interwencyjne ośrodki preadopcyjne**

Na szczeblu samorządu województwa działać też mogą interwencyjne ośrodki preadopcyjne, w których umieszczane będą dzieci wymagające specjalistycznej opieki w okresie oczekiwania na przysposobienie (art. 111), a które nie będą mogły być umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej.

### **Adopcja**

Problematyka adopcji oraz nadzór nad ośrodkami adopcyjno-opiekuńczymi, którym do tej pory zajmował się powiat – powiatowe centrum pomocy rodzinie, zgodnie z przepisami ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, z dniem 1 stycznia 2012 roku zostały przeniesione do urzędów marszałkowskich.

Jednocześnie wprowadzone zostały nowe kryteria dotyczące działania publicznych ośrodków adopcyjno-opiekuńczych. Samorząd województwa został zobowiązany do likwidacji placówek adopcyjnych prowadzonych przez powiaty. Marszałek przejął i podpisał umowę na realizację zadań w zakresie adopcji tylko z tymi ośrodkami, które wykazały się: 10 przeprowadzonymi procedurami adopcyjnymi – w przypadku ośrodków publicznych, i 20 procedurami adopcyjnymi rocznie – w przypadku ośrodków niepublicznych.

Nowe ośrodki adopcyjno-opiekuńcze objęły zasięgiem swojego działania teren całego województwa. Dzięki temu mają zwiększyć się szanse na adopcje i pozyskanie kandydatów na rodziców adopcyjnych z terenów, na których dotychczas nie było placówek powiatowych. Kolejnym rozwiązaniem jest zniesienie rejonizacji – kandydaci na rodziców adopcyjnych mogą się zgłaszać do ośrodków na terenie całego kraju.

### III. RODZINNA PIECZA ZASTĘPCZA

#### 3.1. PRAWO DZIECKA DO PIECZY ZASTĘPCZEJ

W sytuacjach kryzysowych, gdy rodzina nie jest w stanie poradzić sobie z problemami: nie może, nie potrafi bądź nie chce zajmować się dzieckiem, zachodzi konieczność udzielenia pomocy, wsparcia zewnętrznego lub interwencji. W takiej sytuacji, w myśl konstytucyjnej zasady pomocniczości, dziecko ma prawo do pomocy, w tym do pieczy zastępczej: „*Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*”, tak stanowi *Konstytucja RP* (art. 72 ust 2)<sup>17</sup>. Z kolei *Konwencja o prawach dziecka* zobowiązuje Państwa-Strony do zapewnienia specjalnej ochrony i pomocy dzieciom czasowo lub stale pozbawionym środowiska rodzinnego lub nie mogącym, ze względu na swe dobro, w nim przebywać (art. 20)<sup>18</sup>.

***Konwencja o prawach dziecka* określa przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej i zawęża je do sytuacji, gdy:**

- Dzieci zostały pozbawione pieczy rodziców z przyczyn związanych z niewłaściwą (patologiczną) relacją pomiędzy rodzicami a dziećmi (np.: śmierć rodziców, choroba uniemożliwiająca opiekę, kara więzienia, orzeczenie sądu dla nieletnich o ograniczeniu władzy z powodu demoralizacji nieletniego itp.);
- Wynikają one z nagannego sposobu sprawowania przez rodziców pieczy nad dzieckiem, tj. gdy rodzice nie wywiązują się należycie z zadań względem dziecka.(art. 20)

#### **Prawa dziecka w pieczy zastępczej**

Na gruncie ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* istnieje (niepełny) katalog podstawowych praw dziecka, który został wymieniony w art. 4 ustawy. Oto najważniejsze z wymienionych praw:

- **prawo do wychowania w rodzinie**

Fundamentalne prawo zobowiązujące instytucje publiczne do podejmowania wszelkich działań na rzecz powrotu dziecka z form zastępczych do rodziny. Prawo to podkreśla subsydiarny wobec rodziny charakter form pieczy zastępczej oraz preferuje rodzinne formy pieczy zastępczej nad formami instytucjonalnymi.

- **prawo stałości opieki**

To zobowiązanie do podjęcia, w możliwie jak najkrótszym czasie, wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka. To zobowiązanie do skrócenia pobytu dziecka w opiece zastępczej, z optymalnym rozeznaniem możliwości jego powrotu do rodziny (reintegracja rodziny) lub określeniem najlepszej formy opieki zastępczej. *Dla osiągnięcia tego celu przeprowadza się wnikliwe rozeznanie sytuacji, następnie przygotowanie i konsekwentne realizowanie planu opieki. Dziecku, które nie może pozostać w rodzinie biologicznej (włączając w to krewnych) lub do nie wrócić, stara się znaleźć rodzinę adopcyjną lub zapewnić mu stałą opieką w rodzinie zastępczej*<sup>19</sup>.

17. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, op. cit.

18. *Konwencja o prawach dziecka*, op. cit.

19. Z. W. Stelmaszuk: *Nowe spojrzenie na rodzinę*, (w:) Z.W. Stelmaszuk (red.): *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*, Warszawa 1999



- **prawo do osobistej styczności z rodzicami i bliskimi**

Ten zapis ustawy jest realizacją prawa dziecka do osobistej styczności określonego w Konwencji o prawach dziecka (art. 9). To także realizacja prawa rodziców do styczności ze swoim dzieckiem w sytuacji, gdy pomimo ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej nie zostali oni pozbawieni prawa do styczności. Prawo to nakłada na instytucje i osoby sprawujące pieczę zastępczą obowiązek podejmowania aktywnych działań na rzecz jego realizacji.

Prawo dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej do podtrzymywania kontaktów z rodziną naturalną wynika z przepisów konwencji o prawach dziecka: Państwa – *Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka* (art. 9 ust. 3 Konwencji).

- **poszanowanie godności dziecka**

*Godność dziecka, tak jak każdego człowieka jest podstawą uniwersalnych katalogów praw człowieka. Jest też pojęciem prawnych zagwarantowanym w Konstytucji: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.”* (art. 30 Konstytucji RP).

Każde **dziecko** z uwagi, że jest dzieckiem „wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej opieki prawnej” (Preambuła Konwencji).

Ustawa za wysoce naganne uznaje też wszelkie przejawy naruszania nietykalności dziecka, formy psychicznego znęcania się i poniżania.

- **prawo do prywatności**

Prawo to znajduje właściwy wyraz w normie konstytucyjnej: „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym” (art. 47 Konstytucji RP).

Na treść tego prawa w przypadku wychowanków rodzin zastępczych składa się m.in. ochrona prywatności dziecka poprzez: ochronę tajemnicy korespondencji, dyskrecjonalność informacji dotyczących jego rodziny i przeszłości. Ważnym problemem w ramach prawa do prywatności jest ochrona dziecka przed ujawnianiem jego wizerunku w przekazach medialnych.

- **prawo do praktyk religijnych**

Treść tego prawa wynika z przekonania, że przy wyborze odpowiedniej formy pieczy zastępczej należy zagwarantować dziecku ciągłość wychowania z poszanowaniem jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej (art. 20 Konwencji). O światopoglądzie dziecka decydują jego rodzice ograniczeni w swym prawie dyrektywą Konstytucji RP nakazującą im w sprawach światopoglądowego wychowania dziecka uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, jego wolność sumienia i wyznania (rodzicom nie wolno wymuszać na dziecku praktyk religijnych). Rodzice zastępczy nie mogą narzucać dziecku światopoglądu sprzecznego z wyniesionym z domu rodzinnego. Z prawem tym wiąże się zasada doboru rodzin zastępczych – nie powinno powierzać się dziecka do rodzin mających inny światopogląd (wyznaną religię) niż wyniesiony przez dziecko z domu rodzinnego.

- **prawo do informacji**

Prawo to w rozumieniu określonym w art. 13 Konwencji o prawach dziecka dotyczy swobody dziecka w dostępie do informacji, prawa do kształtowania własnych poglądów w oparciu o samodzielną percepcję różnorodnych źródeł informacji:

*„1. Dziecko będzie miało prawo do swobodnej wypowiedzi; prawo to ma zawierać swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem innego środka przekazu według wyboru dziecka.*





2. Wykonywanie tego prawa może podlegać pewnym ograniczeniom, lecz tylko takim, które są przewidziane przez prawo i które są konieczne:

- a. dla poszanowania praw lub reputacji innych osób albo
- b. do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności publicznej.”

- **prawo do rozwoju i usamodzielnienia**

Dzieci umieszczone w pieczy zastępczej mają prawo do wszechstronnego rozwoju, z uwzględnieniem ich zainteresowań i uzdolnień, w tym prawo do korzystania z różnych form zabaw i wypoczynku. Pobyt w rodzinie zastępczej powinien przygotować dzieci do samodzielnego życia, tak by z chwilą osiągnięcia pełnoletności i usamodzielnienia mogli podejmować w dojrzały i odpowiedzialny sposób różnorodne role społeczne.

- **prawo do podmiotowego traktowania**

To jedno z fundamentalnych praw człowieka, które w przypadku dziecka ograniczone jest zastrzeżeniem zdolności do kształtowania własnych poglądów uwarunkowanej wiekiem i stopniem dojrzałości dziecka. W pełni wyraża je art. 12 Konwencji:

- „1. Państwa-Strony zapewnią dziecku, które jest zdolne do kształtowania własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka.
2. W tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami i procedurami prawa wewnętrznego.”

W sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej prawo to wyraża się poprzez zasadę wysłuchania dziecka we wszystkich sprawach, które go dotyczą, np.: konieczność opuszczenia rodziny naturalnej, planowany pobyt w środowisku zastępczym, wybór formy opieki, zmiana statusu prawnego, perspektywa powrotu, usamodzielnienia itp. W sytuacji dzieci małych zasięganie opinii oraz wyjaśnianie wszystkich zmian w życiu dziecka zależy od stopnia jego rozwoju i rozumienia sytuacji. W przypadku dzieci powyżej 13 roku życia jest to obligatoryjny wymóg zasięgania opinii i udzielania pełnej informacji. Z chwilą ukończenia lat 16 zgoda lub brak zgody dziecka na umieszczenie w rodzinnych formach opieki powinny być decydujące.

Prawo do podmiotowego traktowania wiąże się także z pojęciami ograniczonej lub pełnej zdolności dziecka do podejmowania czynności prawnych oraz przedstawicielstwa ustawowego w imieniu dziecka.

### **KOMENTARZ:**

*Analizując treść zapisów ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej odnoszącą się do dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej można z niej „wyczytać” pośrednio wiele innych praw dziecka wynikających z przepisów i standardów prawa w tym zakresie. Wydaje się jednak, że specyficzna sytuacja dziecka umieszczonego w środowisku zastępczym wymaga przypomnienia o jego prawach z jednoznacznym odesłaniem do respektowania w pieczy zastępczej praw dziecka zawartych w Konwencji o prawach dziecka. A tego w ustawie zabrakło.*

### **O czym powinniśmy pamiętać umieszczając dziecko w pieczy zastępczej**

Dzieci umieszczane w zastępczych formach opieki pochodzą z różnych środowisk. Różne są też ich doświadczenia i przeżycia oraz związane z nimi urazy. Część dzieci w dotychczasowym środowisku: rodzinnym lub zastępczym doznało traumatycznych przeżyć i wykazuje związane z nimi zaburzenie emocjonalne. Różny jest także poziom zaniedbań i zaniechań dotyczących ich stanu zdrowia, edukacji, socjalizacji. Wszystko to rzutuje na ich adaptację w środowisku zastępczym.

Umieszczenie w środowisku zastępczym oznacza dla dzieci oderwanie ich od dotychczasowego otoczenia. Najczęściej oznacza to nie tylko rozłąkę ze swoimi bliskimi: rodzicami, krewnymi, osobami znanymi ze szkoły czy najbliższego otoczenia. To także zmiana środowiska zamieszkania, często szkoły.

U dzieci starszych to pełna świadomość sytuacji, w której się znajdują i świadomość swojej historii i tożsamości rodzinnej i środowiskowej.

Stąd opiekunowie zastępczy powinni posiadać jak najwięcej informacji o dziecku i mieć świadomości dotychczasowych losów i historii dziecka.

Przy powierzaniu dzieci do opieki zastępczej należy przestrzegać zasady nierozłączania rodzeństwa oraz prawa dziecka do wyrażenia swojej opinii.

### **KOMENTARZ:**

*Kluczowe znaczenie dla pozytywnego funkcjonowania dziecka ma jego tożsamość – świadomość źródeł swego pochodzenia. Dlatego opiekunowie zastępczy powinni szanować rodzinę dziecka, jego wspomnienia i „pamiątki” z przeszłości.*

### **Tożsamość**

Dzieci mają świadomość, że ich aktualni opiekunowie nie są rodzicami biologicznymi. Doświadczyły przerwania pierwotnych związków rodzinnych, mają świadomość swoich rodziców.

Każdy z nas ma własną przeszłość i własne sprawy, które są fundamentem naszego rozwoju. Dla każdego ważna jest tzw. **pozytywna tożsamość**, tym bardziej jest ona potrzebna dzieciom oderwanym od najbliższych i własnego środowiska. Na naszą tożsamość składa się wiedza o tych wszystkich elementach naszego życia, które sprawiają, że wiemy kim jesteśmy, że siebie akceptujemy i możemy żyć względnie normalnie ze świadomością naszej historii. O znaczeniu pozytywnej tożsamości dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej pięknie mówi prof. Irena Obuchowska<sup>20</sup>

## **3.2. RODZICIELSTWO ZASTĘPCZE**

### **Tryb umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej**

Zgodnie ze standardami prawnymi zawartymi w *Konwencji o prawach dziecka* (art. 9), dzieci w Polsce mogą być umieszczane poza rodziną w trybie sądowym i administracyjnym podlegającym kontroli sądu.

**Tryb sądowy.** Tryb sądowy dotyczy przypadków umieszczenia dziecka poza rodziną w wyniku wydania orzeczenia sądowego o ograniczeniu, zawieszeniu lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej.

Każda z tych trzech form ingerencji we władzę rodzicielską powoduje inne skutki i relacje prawne pomiędzy dzieckiem, rodziną naturalną a rodziną zastępczą.

W sytuacji **zawieszenia władzy rodzicielskiej** ustanawia się obligatoryjnie opiekę prawną nad dzieckiem i wyznacza opiekuna prawnego do czasu ustania przyczyny „zawieszenia”.

Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej poprzez **ograniczenie władzy rodzicielskiej** może nastąpić w sytuacjach:

- naruszenia dobra dziecka (jako jedna z form ograniczenia władzy rodzicielskiej przewidzianych w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* (art. 109);
- przejawiania przez nieletniego symptomów demoralizacji (zarządzenie wydane na podstawie ustawy o *postępowaniu w sprawach nieletnich* (art. 6)

20. Artykuł „Dziecko w rodzinie i instytucji: od teorii do praktyki” opublikowany w „Problemach Opiekuńczo-Wychowawczych”, nr 3 z 1997 roku.

- jako forma pomocy rodzicom w sprawowaniu władzy rodzicielskiej (zarządzenie wydane na podstawie art. 100 *K.r.o.*). Orzeczenie sądu może być wydane na wniosek rodziców, na podstawie informacji instytucji (np. wniosek pedagoga szkolnego, pracownika socjalnego) lub z urzędu. Takie umieszczenie nie wiąże się z ingerencją we władzę rodzicielską – rodzice mają pełnię władzy nad dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej.

**Pozbawienie władzy** powoduje umieszczenie dziecka poza rodziną. Jest też sygnałem do poszukiwania trwałych rozwiązań sytuacji dziecka: adopcja lub długotrwała rodzina zastępcza. Sytuacja ta zobowiązuje sąd do ustanowienia opieki prawnej nad dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej.

**Tryb administracyjny.** To sytuacja umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej na wniosek rodziców. Wniosek może złożyć też samo dziecko za zgodą rodziców. W sytuacji zasadności wniosku starosta zawiera umowę cywilnoprawną z rodziną zastępczą, której powierzył dziecko. Ma on także obowiązek niezwłocznego powiadomienia sądu opiekuńczego. Sąd po zbadaniu sprawy wydaje orzeczenie. W sytuacji zasadności wniosku rodziców sąd wydaje orzeczenie o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej w ramach pomocy rodzicom w sprawowaniu przez nich władzy rodzicielskiej (w trybie art. 100 *K.r.o.*). Sąd może też w zależności od sytuacji wydać orzeczenie o powrocie dziecka do rodziny lub o zawieszeniu, ograniczeniu lub pozbawieniu ich władzy rodzicielskiej.

Z uwagi na wymów niezwłocznego przekazania przez starostę sprawy do rozstrzygnięcia przez sąd, tryb administracyjny jest krótkotrwałą formą pieczy zastępczej.

### **Rodziny zastępcze niespokrewnione (niezawodowe i zawodowe)**

Podstawowym celem umieszczenia dziecka poza rodziną jest udzielenie wsparcia dziecku i rodzinie. Piecza zastępcza z założenia jest nastawiona na przywracanie dziecka rodzinie. W sytuacji naprawy chorego układu rodzinnego (reintegracja rodziny) dziecko powinno do niej wrócić.

Tak więc rodzinna opieka zastępcza z założenia jest opieką tymczasową. Oczywiście, w sytuacji uzasadnionej może ona oznaczać wychowywanie dziecka długookresowe – do usamodzielnienia. Tymczasowość jako nadrzędna idea nie wyklucza zaangażowania emocjonalnego po stronie rodziny zastępczej.

**Rodzina zastępcza nie przejmując pełni praw rodzicielskich.** To rodzicom biologicznym, pomimo dysfunkcji i patologicznych zachowań w stosunku do dzieci, przysługuje władza rodzicielska i na nich spoczywa odpowiedzialność za dzieci. **Realizując swoje zadania opiekuńcze i wychowawcze rodzina zastępcza bierze wraz z rodziną naturalną współodpowiedzialność za dziecko (piecza podzielona).**

Rodziny te powinny otrzymać wiadomości na temat opieki nad dziećmi ze specjalnymi potrzebami. Kandydaci na rodziców zastępczych powinni poznać szczegółowo problemy konkretnego dziecka oraz wcześniej być przeszkoleni w zakresie praktycznych umiejętności wychowawczych i postępowania, poznać ich typowe problemy i trudności. Niezbędny jest także system profesjonalnej pomocy, by zarówno rodzina jak i dziecko mogli otrzymać wsparcie. Oczywiście, że z jednej strony rodzina powinna znać problemy dziecka, jego zdolności i potrzeby, z drugiej zaś powinno się uwzględnić potencjał rodziny, jej możliwości i oczekiwania. Nie uniknie się jednak pewnej liczby niepowodzeń, stąd przygotowując kandydatów na opiekunów zastępczych dla dzieci należy zwracać szczególną uwagę na:

- demonstrowane przez nich sztywne role i zasady;
- nietolerowanie braku równowagi w rodzinie spowodowanego zachowaniem dziecka;
- wysokie oczekiwania dotyczące integracji dziecka z rodziną (własne wyobrażenia relacji z dzieckiem i „ciepła” rodzinnego bez zwracania uwagi na fakt, że dziecko aby się zaadoptować w nowym środowisku potrzebuje czasu);
- nierealistyczne oczekiwania wobec dziecka;
- zamknięcie się na kontakty społeczne z chwilą pojawienia się dziecka (potrzeba wsparcia społecznego, szczególnie najbliższej rodziny).

W ocenie kandydatów powinny być brane pod uwagę: ich dojrzałość emocjonalna, umiejętności rozwiązywania problemów, adekwatność reagowania na trudne sytuacje, relacje między małżonkami (m.in. odpowiedzi na pytania: czy decyzja o przyjęciu dziecka jest wspólna, czy jedno z nich godzi się poprawić swoje relacje ze współmałżonkiem itp.).

System szkolenia kandydatów na rodziców adopcyjnych i zastępczych powinien proponować szereg (dodatkowych) specjalistycznych programów i warsztatów umiejętności w celu przygotowania do pracy z dziećmi z konkretnymi niepełnosprawnościami czy innymi problemami. Poza treningiem umiejętności wychowawczych szczególnie potrzebny i ważny jest dla kandydatów trening opanowywania trudnych zachowań dziecka. Z uwagi na szereg niepowodzeń w opiece nad dziećmi doświadczającymi w przeszłości wykorzystania seksualnego bardzo ważne jest przygotowanie rodziców zastępczych do adekwatnego reagowania na związane z tym zachowania dziecka, takie np. jak ekstremalne reakcje – agresja, wycofanie, depresja itp.. Sytuacja wymaga z jednej strony objęcia dzieci terapią, z drugiej zaś, przygotowania programów wsparcia dla rodzin.

Opiekunowie zastępczy powinni posiadać jak najwięcej informacji o dziecku i znać jego dotychczasowe losy i historię życia, powinni szanować rodzinę dziecka, jego wspomnienia i pamiątki z przeszłości. Muszą także mieć świadomość dyskrecjonalności tych informacji.

### **Rodziny zastępcze spokrewnione z dzieckiem**

Na gruncie prawnym, w tym zobowiązania do alimentacji, można dyskutować, czy rodziny zastępcze spokrewnione to po prostu: dziadek, babcia, ciocia, wujek, czy w istocie rodzina zastępcza. Wszak istnieje obowiązek alimentacji w stosunku do najbliższych krewnych<sup>21</sup>, a rodzina powinna się solidarnie wspierać. W polskim systemie opieki zastępczej przez wiele lat dominował model rodziny zastępczej spokrewnionej. Mamy także standard prawny wskazujący na pierwszeństwo w powierzaniu dziecka rodzinie spokrewnionej. **Jednak rodzina ta powinna mieć świadomość potrzeb rozwojowych dziecka i odpowiednio umiejętności wychowawcze.** O tym ostatnim decyduje m.in. fakt, czy rodzina zastępcza spokrewniona potrafiła wychować własne dzieci (w przypadku dziadków chodzi o rodziców dziecka). Gdy rodzina nie spełnia tak sformułowanych warunków, sąd powinien odrzucić kandydaturę, bądź zobowiązać spokrewnionych kandydatów do odbycia stosownego przeszkolenia i uzyskania pozytywnej kwalifikacji.

### **KOMENTARZ:**

*Praktyka wskazuje, że sądy powierzają dzieci rodzinom zastępczym kierując się głównie przestanką pokrewieństwa nawet w sytuacji, gdy rodziny nie są przygotowywane do roli rodziców zastępczych. Sądy często nie korzystają z możliwości sięgania po opinie i wywiady środowiskowe pracowników socjalnych<sup>22</sup>, co skutkuje powierzaniem dzieci osobom bez żadnych źródeł utrzymania, osobom mieszkającym z rodzicami biologicznymi dziecka, osobom w podeszłym wieku. Takie orzeczenia nie są kwestionowane przez starostę wykonującego postanowienia sądu. Świadczy to o braku współpracy i działaniu równoległym tych dwóch kluczowych dla opieki zastępczej nad dzieckiem służb. W obecnym systemie brak jest ofert szkoleniowych skierowanych do rodzin spokrewnionych. Poprawa jakości ich funkcjonowania wymaga uznania za obligatoryjne, poza kryterium pokrewieństwa, kryterium fachowości.*

### **Funkcje rodziny zastępczej**

**Celem opieki zastępczej jest: tworzenie możliwości i warunków optymalnego rozwoju dziecka, wspieranie funkcjonowania rodziny oraz wyrównywanie dysfunkcji w zachowaniach osób bądź sytuacjach społecznych<sup>23</sup>.**

21. Kodeks rodzinny i opiekuńczy jako osoby zobowiązane do alimentacji uznaje: dziadków, rodzeństwo, tzw. zstępnych i wstępnych w linii prostej.

22. Z raportu NIK wynika, że w 94% badanych spraw dotyczących rodzin zastępczych sąd nie zasięgał opinii pracowników socjalnych, patrz: *Informacja o wynikach kontroli realizacji wybranych zadań w zakresie pomocy społecznej przez administrację samorządową powiatów*, NIK, Warszawa 2003.

23. W. Hellinckx: *Nowe tendencje w opiece nad dzieckiem w Europie* (w:) Z.W. Stelmaszuk (red.): *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą. Perspektywa europejska*. Katowice 2001



Należy pamiętać, że rodzina zastępcza ma specyficzną strukturę. Rodzice zastępczy nie są biologicznymi rodzicami dziecka. Mają inne niż dzieci powierzone im do opieki doświadczenia biograficzne i świadomość „czasowości” sprawowanej opieki.

Cechą opieki zastępczej jest umieszczenie dziecka poza jego naturalnym środowiskiem rodzinnym. Powinno to nastąpić tylko w sytuacji uzasadnionej dobrem dziecka i przekonaniem, że pozostawienie dziecka w rodzinie biologicznej przynosi mu szkodę.

Rodzina zastępcza stanowi otwarty model rodziny, który zakłada możliwość kontaktów z osobami spoza niej, takimi jak: rodzice biologiczni dziecka, rodzeństwo, dalsi krewni, osoby znaczące dla dziecka, pracownicy socjalni, specjaliści z ośrodka rodzin zastępczych, kurator, sędzia.

Rodzina zastępcza oraz dziecko powinni być przygotowani już na etapie szkolenia i kwalifikacji do adaptacji modelu rodziny otwartej.

Jednak różnice między rodziną biologiczną i zastępczą nie przesądzają o odrębności układu rodzinnego. W obu przypadkach jest on określany tymi samymi kategoriami pojęciowo – interpretacyjnymi, takimi jak:

- trwałość codziennych intensywnych kontaktów, z możliwością wycofania się z układu rodzinnego – co oznacza dezorganizację rodziny;
- cielesność, jako możliwość doświadczania intensywnego kontaktu z otoczeniem, w tym z domownikami;
- unikalność, rozumiana jako jednostkowość i niepowtarzalność osoby ludzkiej – członka rodziny;
- spontaniczność w realizacji celu – z założeniem, że cele członków rodziny, ich sekwencja i sposób realizacji warunkują wzajemne relacje<sup>24</sup>.

**Rodzinna opieka zastępcza jest formą usług społecznych, a pełnione przez rodziny zastępcze funkcje można określić jako dopełniające i uzupełniające wobec rodziny naturalnej (mają pomocniczy charakter)<sup>25</sup>.**

To usługa specjalistyczna, nastawiona na reintegrację dziecka z rodziną naturalną, z założeniem podtrzymywania więzi dziecka z rodzicami biologicznymi. W sytuacji, gdy to jest niemożliwe – przygotowanie dziecka do samodzielności. W tak rozumianej funkcji rodziny zastępczej prawo dziecka do pieczy zastępczej realizowane jest z poszanowaniem jego prawa do zachowania własnej tożsamości i wiedzy o swoim pochodzeniu.

To także zmiana perspektywy długości opieki, z dominującego nastawienia na opiekę długoterminową – zamiast rodziny, na opiekę tymczasową, z perspektywą powrotu do rodziny.

#### **KOMENTARZ:**

*Tym co różni rodzinne formy pieczy zastępczej od form instytucjonalnych jest zupełnie inna relacja pomiędzy dziećmi powierzonymi do opieki a opiekunami. Rodzinne formy opieki dają taki typ wsparcia, którego nie mają wychowankowie domów dziecka. Główna różnica dotyczy wsparcia emocjonalnego, opartego na osobistym kontakcie i zainteresowaniu wyznaczanymi ukształtowanymi więziami jakie łączą wychowanka i opiekuna w rodzinie zastępczej. To wsparcie daje poczucie bezpieczeństwa, świadomość więzi i łączności z opiekunami.*

### **3.3. RELACJA: DZIECKO – RODZINA BIOLOGICZNA – RODZINA ZASTĘPCZA**

Z chwilą umieszczenia w rodzinie zastępczej dziecko dalej prawnie pozostaje dzieckiem swoich rodziców. Wyjątek stanowi adopcja – dziecko adoptowane staje się prawnie dzieckiem osób, które je adoptowały. Adopcja nie jest jednak jedną z form pieczy zastępczej.

Rodzina zastępcza nie sprawuje nad dzieckiem władzy rodzicielskiej. W sytuacji ograniczenia władzy rodzicielskiej rodzina zastępcza sprawuje pieczę nad dzieckiem wspólnie z rodzicami (pieczę podzielona).

24. S. Badura: *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*. Częstochowa 1998

25. L. Frąckiewicz (red.): *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*. Katowice 2002



Sąd może powierzyć rodzinie zastępczej funkcję opiekuna prawnego. Opiekunem prawnym wobec dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej może być także inna osoba dorosła (najczęściej ktoś z krewnych dziecka).

## Rodzina zastępcza

### Jakie obowiązki przechodzą na rodzinę zastępczą z chwilą powierzenia dziecka?

Z chwilą powierzenia dziecka na rodzinie zastępczej spoczywa obowiązek sprawowania pieczy bieżącej nad dzieckiem, tzn. sprawowanie faktycznej opieki nad dzieckiem z zapewnieniem mu warunków funkcjonowania i rozwoju w ramach wspólnoty domowej. **Pieczą bieżącą to troska o bezpieczeństwo dziecka, jego racjonalne wyżywienie i ubranie, zapewnienie opieki zdrowotnej, troska o właściwe warunki rozwoju: uczęszczanie do przedszkola, szkoły, dbałość o rozwój uzdolnień i zainteresowań, przygotowanie i pomoc w usamodzielnieniu.**

Rodzice zastępczy, wychowując dziecko, mają obowiązek zachowania ciągłości wychowania, otrzymanego przez dzieci od swoich rodziców, w tym do zachowania tożsamości dziecka – etnicznej, językowej, kulturowej i religijnej<sup>26</sup>.

Obowiązkiem rodziny zastępczej jest także zagwarantowanie dziecku środków utrzymania. W ramach obowiązku nadzoru nad powierzonymi dziećmi ponoszą odpowiedzialność cywilną, w tym za szkody przez nie wyrządzone.

Rodzice zastępczy mają obowiązek dochodzenia należnych dziecku środków utrzymania, takich jak: alimenty, renta rodzinna, renta odszkodowawcza, zasiłek rodzinny.

Wprost do obowiązków rodzin zastępczych odnosi się zasada 2 rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie rodzin zastępczych<sup>27</sup>: *Należy podtrzymywać stosunki osobiste pomiędzy dzieckiem i jego rodziną naturalną oraz informować ją o rozwoju dziecka, o ile nie jest to sprzeczne z podstawowymi interesami dziecka.*

Ten bardzo ważny **obowiązek podtrzymywania kontaktów emocjonalnych dziecka z rodziną naturalną** budzi wiele wątpliwości i obaw rodzin zastępczych, a także specjalistów i naukowców zajmujących się problematyką. Obowiązek utrzymywania emocjonalnych więzów łączących dziecko z rodzicami i innymi osobami bliskimi jest elementem koncepcji zmierzającej do uczynienia rodzin zastępczych instytucjami wspierającymi rodziny naturalne wychowanków<sup>28</sup>.

### **KOMENTARZ:**

*Niestety, ten bardzo ważny standard dotyczący prawa dziecka do swoich rodziców i pracy na rzecz powrotu dziecka do rodziny naturalnej pomimo nadania mu dużej rangi w przepisach nowej ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nie znajduje odzwierciedlenia w rzeczywistości. Znaczna część rodzin zastępczych niespokrewnionych unika kontaktów z rodziną biologiczną postrzegając ją jako swoistą przeszkodę w pracy z dziećmi. Niewłaściwe relacje i konflikty z rodzinami biologicznymi są często przyczyną rezygnacji z funkcji rodziny zastępczej.*

## Rodzina biologiczna

### Jakie uprawnienia i obowiązki pozostają przy rodzicach naturalnych w ramach władzy rodzicielskiej?

Część obowiązków związanych z wychowaniem i kierowaniem dzieckiem pozostaje przy rodzicach, którym ograniczono władzę rodzicielską. To rodzice dalej decydują o całokształcie zabiegów wychowawczych mających na celu ukształtowanie dziecka pod względem fizycznym, moralnym i religijnym (mogą je także wychowywać w duchu ateizmu). Mają oni prawo decydowania o tożsamości dziecka: etnicznej, językowej, kulturowej czy religijnej.

26. Patrz: art. 20 Konwencji o prawach dziecka, *op.cit.*

27. Rekomendacja zawarta w: *Prawa rodziny – prawa w rodzinie. Zbiór dokumentów międzynarodowych.* pod red. T. Jasudowicz, Toruń 1999

28. Patrz: M. Andrzejewski: *Komentarze do rozporządzenia w sprawie rodzin zastępczych* (w:) *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2001, nr 4

Do rodziców biologicznych należy szereg decyzji o dziecku określanych pojęciem kierowania. W ramach kierowania dzieckiem decydują oni o: obywatelstwie dziecka, nadaniu i zmianie imienia i nazwiska, określeniu miejsca pobytu, wyborze kierunku nauki, sposobie spędzania czasu wolnego, przynależności do organizacji, sposobie leczenia, wyborze światopoglądu, sposobie wychowania, rozwoju zainteresowań, wyjazdach za granicę<sup>29</sup>.

Rodzice naturalni sprawują także pieczę nad majątkiem dziecka.

Rodzice biologiczni mają obowiązek odpłatności za pobyt dziecka w rodzinie zastępczej. Jeżeli płacą alimenty na rzecz dziecka, wówczas są z tej odpłatności zwolnieni. Starosta po uwzględnieniu sytuacji rodzinnej, zdrowotnej i majątkowej rodziny może na jej wniosek zwolnić ją częściowo lub odstąpić od ustalenia odpłatności.

Szerzej uprawnienia rodziców biologicznych dziecka powierzonego do pieczy zastępczej zostały omówione w rozdziale dotyczącym władzy rodzicielskiej i ingerencji we władzę rodzicielską.

### **Rodzina zastępcza spokrewniona i niespokrewniona – różnice**

#### **Jaka jest różnica pomiędzy rodzinami zastępczymi spokrewnionymi i niespokrewnionymi?**

Kryteria formalne określające warunki powierzenia dziecka do rodziny zastępczej oraz określające pełnienie funkcji rodziny zastępczej są takie same.

Różnice, poza prawami (pierwszeństwo rodziny spokrewnionej w powierzeniu dziecka do opieki) i obowiązkami (rodzina spokrewniona w linii prostej ma obowiązek alimentacyjny) dotyczą:

- rodziny zastępcze niezawodowe i zawodowe odbywają szkolenia według programów zatwierdzonych przez ministra właściwego do spraw rodziny, a rodziny spokrewnione odbywają szkolenia według indywidualnego programu szkolenia – w zależności od potrzeb rodziny;
- Rodziny zastępcze niezawodowe i zawodowe mogą otrzymać środki finansowe na utrzymanie lokalu;
- Tylko rodziny zastępcze niezawodowe mogą być rodzinami zawodowymi.

### **3.4. DOBÓR RODZIN ZASTĘPCZYCH**

#### **Kto może zostać rodziną zastępczą lub osobą prowadzącą rodzinny dom dziecka?**

Zgodnie z art. 42 ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* rodziną zastępczą niezawodową lub zawodową oraz prowadzącym rodzinny dom dziecka mogą zostać osoby (małżonkowie lub osoba nie pozostająca w związku małżeńskim), które **dają rękojmię należytego wykonywania zadań rodziny zastępczej**. Rękojmią ta to wysoki poziom moralny rodziny, odpowiedzialność za losy dziecka z gwarancją zapewnienia mu należytych warunków rozwoju i wychowania.

Wśród innych warunków ustawodawca wymienia:

- stałe miejsce zamieszkania na terytorium RP;
- korzystanie z pełni praw cywilnych i obywatelskich;  
Wyklucza to osoby niepełnoletnie, osoby ubezwłasnowolnione, osoby skazane, wobec których sąd orzekł dodatkowo środek karny w postaci pozbawienia praw publicznych.
- Osoby, które nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona;  
Kryterium to ma przeciwdziałać przypadkom powierzenia dzieci osobom (najczęściej dziadkowie i inni krewni), które same nie potrafiły wychować własnych dzieci – w domniemaniu, nie dają rękojmi, że należycie wypełnią funkcje rodziny zastępczej.

<sup>29</sup>. Katalog uprawnień związanych z pojęciem kierowania przytoczony za: M. Andrzejewski (red.): *Rodziny zastępcze – problematyka prawna*, Toruń 2006, s. 35

- Wypełniają obowiązek alimentacyjny;  
Także osoby, które nie dbały należyście o osoby od nich zależne, dopuściły się rażących zaniedbań nie łożąc na swoich bliskich nie dają rękami należytego wywiązywania się z funkcji rodziny zastępczej.
- Są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone zaświadczeniami o braku przeciwwskazań zdrowotnych do pełnienia funkcji rodziny zastępczej;  
Kryterium to ma wykluczyć osoby chore i niezdolne do podjęcia się funkcji rodzica zastępczego. Całkowita niezdolność do pracy wyklucza możliwość pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej.
- Zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe dziecku;  
Środki przeznaczone na dziecko nie mogą służyć utrzymaniu i zaspokajaniu potrzeb innych członków rodziny.

Ostatecznie kandydatami do pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej, rodziny zastępczej niezawodowej oraz do prowadzenia rodzinnego domu dziecka mogą być osoby, które ukończyły odpowiednie szkolenie oraz uzyskały kwalifikację w postaci zaświadczenia wydanego przez organizatora rodzinnej opieki zastępczej potwierdzającego spełnianie ustawowych warunków oraz posiadanie predyspozycji i motywacji do sprawowania pieczy zastępczej (art. 44 i 45).

#### **KOMENTARZ:**

*Należy pamiętać, że spełnianie powyższych kryteriów nie decyduje o powierzeniu konkretnego dziecka. Zasadą nadrzędną jest dobór właściwej rodziny zastępczej do konkretnego dziecka. To wiek dziecka, jego problemy i potrzeby decydują o doborze rodziny o właściwych kompetencjach i umiejętnościach oraz potencjale do podjęcia się opieki nad dzieckiem. Wiele przypadków nieudanego pobytu dziecka w rodzinie zastępczej oraz decyzji o rozwiązaniu rodziny jest spowodowane niewłaściwym doбором rodzin do dzieci z określonymi problemami.*

### **3.5. ROZPOCZĘCIE I USTANIE PIECZY ZASTĘPCZEJ**

#### **Kiedy rodzina zastępcza rozpoczyna opiekę nad dzieckiem?**

Ustalenie momentu rozpoczęcia opieki nad dzieckiem przez rodzinę zastępczą jest ważne, gdyż rodzi określone konsekwencje prawne:

- z tą chwilą miejscem zamieszkania dziecka jest adres zamieszkania rodziców zastępczych;
- rodzina zastępcza nabywa uprawnienia do świadczeń na częściowe pokrycie potrzeb dziecka, a w przypadku rodzin zawodowych prawo do świadczeń z tytułu sprawowania opieki nad dzieckiem;
- rodzina zastępcza z racji nadzoru nad dzieckiem przejmuje odpowiedzialność cywilną za ewentualne szkody wyrządzone przez dziecko (art. 427 k.c.)

Zarówno rodzina ustanowiona przez starostę na podstawie umowy, jak i rodzina której powierzono dziecko na podstawie orzeczenia sądu obejmuje swe obowiązki z chwilą umieszczenia w niej dziecka (zamieszkania dziecka u rodziny), nie wcześniej jednak niż od dnia zawarcia umowy lub wydania orzeczenia. Na czas uprawomocnienia się orzeczenia, sądy wydają zarządzenie tymczasowe wykonalne natychmiast.

Wyjątek stanowi rodzina o charakterze pogotowia opiekuńczego, która podejmuje swe obowiązki wobec dziecka z chwilą doprowadzenia go przez policję.

Faktu przebywania dziecka u osób (najczęściej u krewnych), przed wydaniem orzeczenia sądu lub spisaniem umowy ze starostą nie uznaje się za przebywanie w rodzinie zastępczej.



## **Kiedy rodzina zastępcza kończy opiekę nad dzieckiem?**

Pieczka zastępcza ustaje z mocy prawa z chwilą osiągnięcia przez wychowanka pełnoletniości (ukończenie 18 roku życia). Pełnoletniość uzyskuje także wychowanka, która ukończyła lat 16 i za zgodą sądu zawarła związek małżeński. Dorosły wychowanek ma prawo przebywać w rodzinie zastępczej do ukończenia szkoły w sytuacji, gdy uczy się w szkole, w której podjął naukę przed osiągnięciem pełnoletniości. W takiej sytuacji rodzina zastępcza zachowuje prawo do pomocy pieniężnej na dziecko.

Inne formy zakończenia pieczy nad dzieckiem: rezygnacja rodziny zastępczej, rozwiązanie umowy zawartej przez rodzinę ze starostą, zmiana orzeczenia sądu – powrót dziecka do rodziny naturalnej, umieszczenie dziecka w innej rodzinie zastępczej, w placówce opiekuńczo-wychowawczej, orzeczenie o przysposobieniu dziecka, wydarzenia losowe – śmierć rodzica zastępczego, śmierć dziecka.

## **Kto ma obowiązek umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej?**

Obowiązek oddania dziecka do pieczy zastępczej, w terminie określonym przez sąd, ma zobowiązany (rodzic – opiekun prawny).

W sytuacji, gdy osoba zobowiązana tego nie zrobi, sąd zleca kuratorowi sądowemu przymusowe odebranie dziecka.

Przy przymusowym odebraniu dziecka powinna być osoba uprawniona, do której dziecko ma trafić po odebraniu od rodziców. Z uwagi, że przymus odebrania jest traumatycznym przeżyciem i może utrudnić adaptację dziecka w rodzinie zastępczej, osobą uprawnioną powinien być pracownik socjalny (koordynator rodzinnej pieczy zastępczej).

Kurator sądowy może zwrócić się do Policji o asystowanie policjanta przy procedurze odebrania dziecka.

Należy jednoznacznie podkreślić, że na kuratorze sądowym spoczywa obowiązek skutecznego odebrania dziecka – policjant, pracownik socjalny, pedagog towarzyszą kuratorowi (asystują).

Na wniosek kuratora Policja ma obowiązek usunąć z miejsca wykonywania orzeczenia osoby przeszkadzające w jego wykonaniu.

Kurator może zwrócić się do organu pomocy społecznej lub innej instytucji do tego powołanej (np. ośrodek adopcyjny) w sytuacji, gdy czynność odebrania dziecka może je narazić na krzywdy moralne i fizyczne (np. obecność psychologa lub mediatora).

Kurator powinien odstąpić od wykonywania orzeczenia jeżeli w wyniku tej czynności dziecko mogłoby doznać poważnego uszczerbku na zdrowiu fizycznym lub psychicznym. O wstrzymaniu wykonania orzeczenia kurator powinien powiadomić prokuraturę i sąd.

W sytuacji udaremnienia odbioru lub ukrycia dziecka, kurator ma obowiązek powiadomić prokuratora. Sąd wszczyna postępowanie zobowiązujące osoby zobowiązane lub podejrzane o ukrywanie dziecka do ujawnienia miejsca jego pobytu.

## **IV. ŚWIADCZENIA W PIECZY ZASTĘPCZEJ**

### **ŚWIADCZENIA W RODZINNEJ PIECZY ZASTĘPCZEJ (POWIAT)**

**Świadczenie na pokrycie kosztów utrzymania dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka:**

To **obligatoryjne** świadczenie (art. 80 ustawy):

- **Nie mniej niż 660 zł miesięcznie** – w przypadku dziecka umieszczonego w rodzinie spokrewnionej;
- **Nie mniej niż 1000 zł miesięcznie** – w przypadku dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej zawodowej, rodzinie zastępczej niezawodowej lub rodzinnym domu dziecka.

Wysokość świadczenia pomniejsza się o kwotę nie wyższą niż 50% dochodu dziecka, nie więcej jednak niż o 80% ww. kwot (nie dotyczy to osoby, która po osiągnięciu pełnoletności przebywa w dotychczasowej rodzinie zastępczej, lub rodzinnym domu dziecka).

#### **Dodatki obligatoryjne:**

- **Z tytułu dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej zawodowej na podstawie przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 81 ust. 2 ustawy): nie niższy niż 200 zł miesięcznie** – na pokrycie zwiększonych kosztów utrzymania dziecka;
- **Z tytułu niepełnosprawności dziecka (art. 81 ust 1 ustawy): nie niższy niż 200 zł miesięcznie** – na pokrycie zwiększonych kosztów utrzymania dziecka.

#### **Dodatki fakultatywne (uznaniowe – w razie uzasadnionej potrzeby):**

- **Świadczenie jednorazowe na pokrycie niezbędnych wydatków związanych z potrzebami przyjmowanego dziecka (art. 83 ust. 1 pkt 2 lit. a ustawy)**
- **Świadczenie jednorazowe lub okresowe na pokrycie wydatków związanych z wystąpieniem zdarzeń losowych lub innych wydarzeń wpływających na jakość sprawowanej opieki (art. 83 ust. 1 pkt 2 lit. b ustawy);**
- **Dofinansowanie do wypoczynku dziecka poza miejscem zamieszkania (art. 83 ust. 1 pkt 1 ustawy):** raz w roku.

**Środki finansowe na utrzymanie lokalu mieszkalnego w budynku jedno- lub wielorodzinnym (art. 83 ust. 2 ustawy):** w wysokości odpowiadającej wydatkom ponoszonym przez rodzinę zastępczą na czynsz, opłaty z tytułu najmu, opłaty za energię elektryczną i ciepłą, wodę, gaz, odbiór nieczystości, abonament RTV, usługi telekomunikacyjne oraz inne związane z kosztami eksploatacji (obliczane jako średnia na osobę i mnożone przez liczbę osób uprawnionych). **Powyższe środki są obligatoryjne w przypadku rodziny zastępczej zawodowej, w której umieszczono więcej niż 3 dzieci (osób usamodzielnianych).**

**Świadczenia na pokrycie kosztów przeprowadzenia niezbędnego remontu (art. 83 ust. 4 ustawy)** – dotyczy rodziny zastępczej zawodowej: raz do roku.

#### **Świadczenia obligatoryjne na prowadzenie rodzinnego domu dziecka:**

- **Środki finansowe na utrzymanie lokalu mieszkalnego w budynku wielorodzinnym lub domu jednorodzinnym (art. 84 pkt 1 ustawy);**
- **Środki finansowe na pokrycie kosztów związanych z remontem lub ze zmianą lokalu (art. 84 pkt 2 ustawy);**
- **Środki finansowe na pokrycie innych nieprzewidzianych kosztów związanych z opieką i wychowaniem dziecka (art. 84 pkt 3 ustawy).**

### **WYNAGRODZENIA W RODZINNEJ PIELICZY ZASTĘPCZEJ (POWIAT)**

#### **Wynagrodzenia, świadczenia, dodatki obligatoryjne:**

- **Wynagrodzenie za pełnienie funkcji zawodowej rodziny zastępczej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka (art. 85 ust. 1): nie niższe niż 2000 zł miesięcznie;**
- **Wynagrodzenie za prowadzenie rodziny zastępczej zawodowej pełniącej funkcję pogotowia rodzinnego (art. 85 ust. 2): nie niższe niż 2600 złotych miesięcznie;**
- **Wynagrodzenie dla rodziny zastępczej zawodowej lub prowadzącego rodzinny dom dziecka pozostających w gotowości do sprawowania pieczy zastępczej – wynagrodzenia wynosi 80% dotychczas otrzymywanego wynagrodzenia (art. 85 ust. 4 ustawy);**
- **Świadczenie za pełnienie funkcji rodziny pomocowej – dla rodziny zastępczej zawodowej lub rodzinnego domu dziecka (art. 85 ust. 6 ustawy): nie niższe niż 20% dotychczas otrzymywanego wynagrodzenia;**

- **Świadczenie za pełnienie funkcji rodziny pomocowej** – dla rodziny zastępczej niezawodowej oraz kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, rodzinnego domu dziecka lub rodziny przysposabiającej (art. 85 ust. 7 ustawy): **nie niższe niż 20% świadczenia należnego za pełnienie funkcji zawodowej rodziny zastępczej (tj. 20% z 2000 zł);**
- **Dodatek dla rodziny zastępczej zawodowej**, w której przebywa przez okres powyżej 10 dni w miesiącu więcej niż troje dzieci lub co najmniej jedno dziecko niepełnosprawne (art. 85 ust. 5 ustawy): **w wysokości 20% dotychczasowego wynagrodzenia.**

#### **Wynagrodzenia dla zatrudnionych na wniosek rodziny zastępczej zawodowej lub niezawodowej:**

- **Za zatrudnienie osoby do sprawowania opieki i przy pracach gospodarskich** w przypadku opieki nad więcej niż 3 dzieci (art. 57 ust. 1 ustawy): **wynagrodzenie określone w umowie;**
- **Za zatrudnienie osoby do sprawowania opieki i przy pracach gospodarskich w innych uzasadnionych sytuacjach** (art. 57 ust. 2 ustawy): **fakultatywnie** – wynagrodzenie określone w umowie.

#### **Wynagrodzenia dla zatrudnionych w rodzinnym domu dziecka:**

- **Za zatrudnienie osoby zajmującej się opieką lub wychowaniem dzieci** (art. 64 ust. 1): wynagrodzenie określone w umowie;
- **Za zatrudnienie na wniosek osoby prowadzącej rodzinny dom dziecka osoby do sprawowania opieki i przy pracach gospodarskich** w przypadku opieki nad więcej niż 4 dzieci (art. 65 ust. 1 ustawy): **wynagrodzenie określone w umowie;**
- **Za zatrudnienie na wniosek osoby prowadzącej rodzinny dom dziecka osoby do sprawowania opieki i przy pracach gospodarskich** w innych uzasadnionych przypadkach (art. 65 ust. 2 ustawy): **fakultatywnie** – wynagrodzenie określone w umowie.

### **FINANSOWANIE INNYCH ZADAŃ:**

#### **Zadania finansowane i współfinansowane przez gminę:**

- **Zwrot kosztów dla rodziny wspierającej za wspieranie rodziny przeżywającej trudności przy wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych** (art. 29 ust. 1 i art. 31 ust. 1 ustawy): zadanie fakultatywne – na warunkach określonych w umowie;
- **Zatrudnienie asystenta rodziny** (art. 109 ustawy): zadanie fakultatywne (obligatoryjne w sytuacji decyzji sądu zobowiązującej rodzinę do współpracy z asystentem);
- **Współfinansowanie pobytu dziecka** umieszczonego po 1 stycznia 2012 roku **w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej, opiekuńczo-terapeutycznej lub interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym** (art. 191 pkt 9): zadanie obligatoryjne: 10% w pierwszym roku pobytu dziecka, 30% w drugim i 50% w trzecim roku pobytu dziecka w pieczy zastępczej.

#### **Zadania finansowane i współfinansowane przez powiat:**

- **Wskazanie organizatora rodzinnej opieki zastępczej** (art. 76 ustawy);
- **Zatrudnienie lub w przypadku powierzenia zadań organizatora innemu podmiotowi sfinansowanie zadań związanych z zatrudnieniem koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej.**

### **POMOC DLA USAMODZIELNIANYCH WYCHOWANKÓW**

Wychowanek z chwilą ukończenia 18 roku życia w świetle przepisów prawa staje się osobą dorosłą. Osiągnięcie przez wychowanka pełnoletniości uznaje się za podstawowe kryterium usamodzielnienia i za podstawę do uzyskania należnych z tego tytułu świadczeń.

**Pomoc na usamodzielnienie** (art. Art. 140 ust. 1 pkt 1 i 149 ust. 1 ustawy). Pomoc ta jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł (art. 142 ust. 1). Jest to świadczenie obligatoryjne na wniosek osoby usamodzielnianej:

- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną – nie mniej niż 3300 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej 3 lat;
- w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-wychowawczą:
  - nie mniej niż 6600 zł – przy pobycie w pieczy zastępczej przez okres powyżej 3 lat,
  - nie mniej niż 3300 zł – przy pobycie w pieczy zastępczej przez okres od 2 do 3 lat,
  - nie mniej niż 1650 zł – jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres poniżej 2 lat, nie krócej jednak niż przez okres roku.

**Pomoc na kontynuowanie nauki** (art. 140 ust. 1 pkt 1 i art. 146 ust. 2 ustawy) – świadczenie obligatoryjne na wniosek osoby usamodzielnianej:

- Nie mniej niż 500 zł miesięcznie, nie dłużej niż do ukończenia 25 roku życia.

**Pomoc na zagospodarowanie** (art. 140 ust. 1 pkt 1 i art. 150 ust. 1 i 2 ustawy). Pomoc ta jest przyznawana osobie usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł (art. 142 ust. 1). Jest to świadczenie obligatoryjne na wniosek osoby usamodzielnianej:

- Pomoc na zagospodarowanie jest wypłacana jednorazowo, nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia, w wysokości nie niższej niż 1500 zł, a w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności w wysokości nie niższej niż 3000 zł. Pomoc ta może być przyznana w formie rzeczowej.

**Pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych** (art. 140 ust. 1 pkt. 2) – świadczenie obligatoryjne na wniosek osoby usamodzielnianej.

**Pomoc w uzyskaniu zatrudnienia** (art. 140 ust. 1 pkt. 2) – świadczenie obligatoryjne na wniosek osoby usamodzielnianej.

## V. ADOPCJA

Adopcja (łac.: adoptio – usynowienie) to przysposobienie prawne obcego biologicznie dziecka i uznanie go za własne. W polskim prawie adopcja znana jest pod nazwą przysposobienie. Proces przysposobienia regulują przepisy *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*.

### 5.1. STANDARDY PRAWNE

Standardy prawne dotyczące przysposobienia wyznaczają: *Konwencja o prawach dziecka* (art. 21, 7, 9, 11, 20), *Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego (konwencja haska z 1993 r.)* oraz na gruncie europejskim *Konwencja o przysposobieniu dzieci (konwencja strasburska z 1967 r.)*<sup>30</sup>.

**Zasady dotyczące przysposobienia wynikające z przepisów *Konwencji o prawach dziecka*:**

- Nadrzędnym celem przysposobienia jest dobro dziecka;
- Przysposobienie może ustanowić tylko kompetentna władza państwowa (np. sąd) po wnikliwym zbadaniu sytuacji dziecka, rodziców naturalnych i adopcyjnych;
- Warunkiem przysposobienia jest zgoda na przysposobienie osób zainteresowanych (wskazanych ustawowo);

30. Europejska Konwencja z dnia 24 kwietnia 1967 roku o przysposobieniu dzieci, (Dz. U. z 1999r. Nr 99, poz. 1157)

- Przeposobienie związane z wyjazdem za granicę możliwe jest dopiero po wyczerpaniu możliwości adopcji krajowej;
- Warunkiem zgody na przeposobienie z wyjazdem dziecka za granicę jest zapewnienie dziecku warunków, nie gorszych niż w kraju;
- Państwo nie powinno dopuścić do komercjalizacji przeposobienia;
- Współpracą w sprawach przeposobienia powinny zajmować się wskazane w poszczególnych krajach kompetentne instytucje;
- Dziecko przeposobiane powinno znać swoje korzenie – prawo do znajomości własnej tożsamości.

**Europejska Konwencja o przeposobieniu dzieci określa bardziej szczegółowe standardy europejskie w kwestiach:**

- Minimalnego wieku przeposobiających, określając go w przedziale od 21 do 35 lat (dopuszcza wyjątki);
- Orzeczenie przeposobienia powinno być poprzedzone wnikliwymi wywiadami z uwzględnieniem wszelkich aspektów psychologicznych, środowiskowych i medycznych;
- Orzeczenie nie może być wydane przed upływem okresu wyznaczonego na pobyt dziecka u przeposobiającego (predykcja);
- Strony powinny mieć wgląd w akty stanu cywilnego za wyjątkiem tych ujawniających fakt adopcji i tożsamość rodziców naturalnych (tajemnica adopcji dotyczy krewnych adoptowanego).

Polskie przepisy dotyczące przeposobienia są oparte o w/w standardy prawa międzynarodowego. Proces adopcji regulują przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 114 – 127) oraz ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* – Dział V *Postępowanie adopcyjne*.

**Zasada dobra dziecka**

Wszystkie działania podejmowane w procesie postępowania adopcyjnego powinny uwzględniać w pierwszeństwie dobro dziecka. W procedurach adopcyjnych wyraża się to w zasadzie doboru rodziców adopcyjnych do dziecka, z uwzględnieniem jego wieku, potrzeb rozwojowych oraz z oceną możliwości rodziny (potencjału) w podjęciu się opieki nad konkretnym dzieckiem.

Zgodnie z polskim prawem przeposobić (adoptować) można małoletniego, czyli osobę, która nie ukończyła lat 18. Jeżeli przeposobiany ukończył lat 13 wymagana jest jego zgoda. Sąd opiekuńczy powinien wysłuchać małoletniego poniżej 13 roku życia, jeżeli ma on świadomość adopcji i jej skutków. Uregulowania *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* pozwalają przeposobionemu, po uzyskaniu pełnoletniości, na zapoznanie się z księgami stanu cywilnego w części dotyczącej dotychczasowego aktu urodzenia. Wpis do aktu urodzenia nie ulega obecnie zatarciu, choć przeposobiony poza wglądem do akt nie może żądać odpisu pierwotnego aktu urodzenia.

Podstawowym celem przeposobienia jest ochrona dziecka, stąd sąd podejmując decyzję o przeposobieniu powinien kierować się dobrem dziecka. W każdym przypadku powinien uwzględnić zachowanie ciągłości w wychowaniu dziecka, jego tożsamość etniczną, religijną, kulturową oraz językową. W stosunku do przeposobiających sąd powinien zbadać ich postawę moralną, status społeczny i ekonomiczny. Powinien powziąć przekonanie, co do ich kwalifikacji wychowawczych oraz umiejętności pedagogicznych. Ważne jest by zostały zachowane odpowiednie relacje wiekowe pomiędzy dzieckiem a przyszyłymi rodzicami<sup>31</sup>.

31. Norma ta wyrażona w Europejskiej Konwencji o przeposobieniu jako minimalny wiek przeposobiających budzi kontrowersje. Poszczególne ośrodki adopcyjne oraz sądy przyjmują ją każdorazowo indywidualnie – generalnie uznając, że rodzice powinni być dojrzałi na przyjęcie dziecka, a ich wiek z chwilą jego pełnoletniości nie powinien w zasadzie przekraczać wieku emerytalnego.

## 5.2. PROCEDURY ADOPCYJNE

Nawiązanie stosunku przysposobienia opiera się o orzeczenie sądu opiekuńczego poprzedzone wnioskiem przysposabiającego i przeprowadzeniem rozprawy.

Aby dziecko trafiło do adopcji musi być spełnione kilka warunków. Rodzice biologiczni dziecka muszą być pozbawieni przez sąd władzy rodzicielskiej, są nieznani lub porozumienie z nimi jest niemożliwe, mogą sami zrzec się tej władzy wyrażając zgodę na adopcję, wreszcie zamiast porzucić w desperacji nowonarodzone dziecko mogą je zostawić w „oknie życia”. Wymagane jest także odpowiednie przygotowanie przysposobianego (dziecka) i przysposabiającego (rodzice adopcyjni), za które odpowiada właściwy ośrodek adopcyjno-opiekuńczy.

Każda z tych potencjalnych możliwości generuje określone procedury oraz związany z nimi czas postępowania adopcyjnego.

## 5.3. OŚRODEK ADOPCYJNO-OPIEKUŃCZY

Do wyłącznych zadań ośrodka adopcyjno-opiekuńczego w zakresie adopcji należy przygotowanie kandydatów na osoby przysposabiające oraz prowadzenie procedur przysposobienia. Procedury przysposobienia za granicę może prowadzić wyłącznie ośrodek upoważniony do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi. Wskazany przez wojewodę ośrodek prowadzi wojewódzki bank danych o rodzinach zgłaszających gotowość przysposobienia dziecka oraz o dzieciach oczekujących na przysposobienie, w granicach województw. Za dane w skali kraju odpowiada wskazany ośrodek prowadzący centralny bank danych o dzieciach oczekujących na przysposobienie<sup>32</sup>.

Do zadań ośrodka adopcyjno-opiekuńczego należy prowadzenie i gromadzenie dokumentacji osób zgłaszających gotowość przysposobienia dziecka, dzieci kwalifikowanych do adopcji, udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej i z zakresu prawa rodzinnego rodzinom przysposabiającym, ich szkolenie.

Ośrodek przeprowadza badania pedagogiczne i psychologiczne oraz wywiady środowiskowe kandydatów na rodziców adopcyjnych, dobiera rodziny przysposabiające właściwe ze względu na potrzeby dziecka, udziela im pomocy w zakresie diagnozy pedagogicznej i psychologicznej, w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i rozwojowych dziecka, prowadzi terapię rodzinną.

Ośrodek adopcyjno-opiekuńczy kwalifikuje zgłoszone do przysposobienia dzieci, w tym ustala ich sytuację prawną, ocenia możliwości nawiązywania więzi emocjonalnych w nowej rodzinie, określa potrzeby dziecka w perspektywie doboru właściwej rodziny adopcyjnej.

W ramach swoich zadań współpracuje z sądem opiekuńczym, służbami pomocy społecznej, placówkami opiekuńczymi i edukacyjnymi, policją oraz placówkami służby zdrowia.

## 5.4. ZASADY POSTĘPOWANIA ADOPCYJNEGO

### Prymat adopcji krajowych

Do przysposobienia zagranicznego może dojść wówczas, gdy wyczerpane zostały możliwości pozyskania kandydatów na rodziców adopcyjnych w kraju, oraz gdy tylko w ten sposób można zapewnić przysposobianemu odpowiednie zastępcze środowisko rodzinne (adopcja subsydiarna). Zasady dotyczące adopcji zagranicznych stosowane w sytuacjach przysposobienia małoletniego obywatela polskiego zamieszkałego w kraju przez osobę zamieszkujejącą za granicą określone są w przepisach ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (art. 167 i 168).

32. Art. 83 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o *pomocy społecznej* (tj.: Dz. U. z 2008r. Nr 115, poz. 728, z późn. zm.)

Obowiązująca zasada pierwszeństwa adopcji krajowej nie może być jednak traktowana mechanicznie, należy brać pod uwagę zarówno sytuację rodzinną, cechy psychofizyczne, w ostatecznej decyzji kierując się dobrem małoletniego dziecka. Jakkolwiek w świetle art. 114 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* adopcja zagraniczna powinna być traktowana, jako *ultima ratio* (środek ostateczny), to jednak nadrzędny interes dziecka może wymagać, w konkretnym przypadku, odrzucenia zasady pierwszeństwa adopcji krajowej<sup>33</sup>.

### **Dzieci do adopcji**

Drogę do adopcji otwiera dziecku tzw. czysta sytuacja prawna, tj. pozbawienie rodziców pełni władzy nad dzieckiem. Jeżeli władza rodzicielska nie może być wykonywana z powodu trwałej przeszkody albo, jeżeli rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej lub w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka, sąd opiekuńczy może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej. Sąd może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej w szczególności, gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem. W razie ustania przyczyny, która była podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej, sąd opiekuńczy może władzę rodzicielską przywrócić.

### **Okno życia**

Powstanie instytucji „okna życia” pozwala zdesperowanym matkom na bezpieczne pozostawienie niechcianych dzieci bez narażania ich zdrowia. Otwarcie okna i położenie w nim dziecka uruchamia dyskretny alarm i w kilka minut dziecko może znaleźć się pod fachową opieką<sup>34</sup>.

### **Zrzeczenie się dziecka**

Procedury adopcyjne w sytuacji, gdy matka po urodzeniu dziecka zrzeka się praw rodzicielskich można wszczynać nie wcześniej niż po 6 tygodniach<sup>35</sup> – to tzw. okres ochronny dla biologicznej matki. Okres ten zwany jest także prawem dziecka do swoich rodziców. Zapis ten stanowi gwarancję, że matka w momencie decyzji o zrzeczeniu się dziecka w pełni powróciła do zdrowia po porodzie i podejmuje decyzję w sposób świadomy i odpowiedzialny. To wraz z znaczenia doniosłych skutków tej decyzji. W okresie tym należy zrobić wszystko, by pomóc matce zrozumieć istotę macierzyństwa, udzielić wsparcia psychologicznego i socjalnego. To czas na podjęcie przez nią odpowiedzialnej decyzji, czy po opuszczeniu szpitala zająć się dzieckiem, czy dokonać zrzeczenia się praw do dziecka. Stąd w szpitalach, na oddziałach położniczych zatrudnianie takich specjalistów jak psycholog czy pracownik socjalny.

Po okresie 6 tygodni rodzice mogą przed sądem opiekuńczym wyrazić zgodę na przysposobienie swego dziecka w przyszłości bez wskazania osoby przysposabiającego – taka decyzja jest przesłanką do przysposobienia całkowitego.

33. Postanowienie z dnia 5 lipca 2006 r. Sądu Najwyższego IV CSK 127/06.

34. Pierwsze okno życia powstało w Krakowie u sióstr nazaretanek z inicjatywy kardynała Stanisława Dziwisza w 2006 roku.

Do chwili obecnej dzięki niemu zdołano uratować 10 dzieci. Obecnie okna życia funkcjonują w 6 miastach – planowane jest uruchomienie kilkunastu nowych.

35. Termin ten wprowadzono do *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* (art. 119 ) jako implementację wymogów art. 5 ust 4 Europejskiej Konwencji z dnia 24 kwietnia 1967 r. o przysposobieniu dzieci (Dz. U. z 1999r. Nr 99, poz. 1155).





## MATERIAŁY SZKOLENIOWE DLA OSÓB PRACUJĄCYCH Z DZIECKIEM I RODZINĄ

### I. OCHRONA PRAWNA DZIECKA I RODZINY

Rodzina jest podstawowym środowiskiem funkcjonowania i rozwoju dziecka. To naturalne i pierwotne w stosunku do innych środowisko pobytu i wychowania dziecka. Pisał o tym pięknie Jan Paweł II w *Karcie praw rodziny Stolicy Apostolskiej*, podstawowym dokumencie dotyczącym rodziny: *Rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców.(...)*<sup>1</sup>.

Wartość rodziny jest wartością bezcenną. Pozytywne wpływy wychowania w rodzinie są związane przede wszystkim z realizowanymi w rodzinie wartościami, wzajemną więzią uczuciową, pełnionymi w rodzinie rolami oraz wzorcami wzajemnego komunikowania się. Dobrej rodziny w procesie wychowania i wzrastania dzieci i młodzieży nie jest w stanie zastąpić nikt dlatego polityka państwa oraz wszelkie działania instytucji samorządowych i organizacji pozarządowych powinny być nakierowane na pomoc udzielaną rodzinie i w rodzinie.

W sytuacjach kryzysowych, gdy rodzina nie jest w stanie poradzić sobie z problemami: nie może, nie potrafi bądź nie chce zajmować się dzieckiem, zachodzi konieczność udzielenia pomocy, wsparcia zewnętrznego lub interwencji. w takiej sytuacji, w myśl konstytucyjnej zasady pomocniczości, dziecko ma prawo do pomocy, w tym do pieczy zastępczej: „*Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych*”, tak stanowi Konstytucja RP (art. 72 ust 2)<sup>2</sup>.

**Konieczność ingerencji państwa w sferę prerogatyw (uprawnień) rodziców rodzi jednak swoisty konflikt z prymatem rodziców w wychowaniu dzieci i zasadą autonomii rodziny od wpływów zewnętrznych**, dlatego Konwencja o prawach dziecka określa przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej i zawięza je do sytuacji, gdy:

- Dzieci zostały pozbawione pieczy rodziców z przyczyn związanych z niewłaściwą (patologiczną) relacją pomiędzy rodzicami a dziećmi (np.: śmierć rodziców, choroba uniemożliwiająca opiekę, kara więzienia, orzeczenie sądu dla nieletnich o ograniczeniu władzy z powodu demoralizacji nieletniego itp.);
- Wynikają one z nagannego sposobu sprawowania przez rodziców pieczy nad dzieckiem, tj. gdy rodzice nie wywiązują się należycie z zadań względem dziecka.(art. 20)<sup>3</sup>.

#### **KOMENTARZ:**

*Rodzina jest powszechnie uznawana za naturalną, pierwotną w stosunku do innych i podstawową komórkę społeczną, a ponadto stanowi niezastąpione, naturalne środowisko rozwoju dziecka.*

#### **1.1. KONSTYTUCJA RP**

**Prawa rodziny i prawa dziecka stanowią dobro chronione przez przepisy Konstytucji RP**, która:

- Określa małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny i deklaruje, iż jako takie – obok rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa – znajduje się ono pod ochroną i opieką Państwa (art. 18).

1. *Karta Praw Rodziny* – dokument Stolicy Apostolskiej ogłoszony w 1982 roku (w:) „*L. Osservatore Romano*” wersja polska, 1983, nr 10

2. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1997 r., Nr 78, poz. 483) – (dalej: Konstytucja)

3. Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991, Nr 120, poz. 526 z późn. zm.) – (dalej: Konwencja)

- Przyznaje rodzicom prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, uznając ograniczenie, pozbawienie praw rodzicielskich za sytuację wyjątkową – może to nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego wyroku sądowego. Uznaje, iż to „... **Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność sumienia i wyznania oraz przekonania...**” (art. 48).
- Odnosi w/w dyrektywę do prawa do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego (art. 53).
- Nakłada na Państwo obowiązek uwzględniania w swej polityce społecznej i gospodarczej dobra rodziny. „...**Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych**”(art. 71);
- Zapewnia ochronę praw dziecka – każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.(art.72)”

## 1.2. KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA

Konwencja o prawach dziecka w preambule podkreśla szczególne prawa dziecka do pomocy i opieki, tak jak wcześniej czyniła to Deklaracja Praw Dziecka, przyjęta przez ONZ w 1959 roku: „...*dziecko wymaga szczególnej opieki i troski, w tym ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu. ...*”

W swej treści Konwencja jednoznacznie stwierdza, że to rodzice mają prawo do wychowania dziecka i na nich spoczywa główna odpowiedzialność za dzieci. Państwo zaś powinno szanować odpowiedzialność, prawo i obowiązek rodziców za dziecko (art. 5). Zasada ta jest rozwinięta w art. 18 podkreślającym, że dziecko jest przedmiotem największej troski ze strony obojga rodziców, którzy ponoszą odpowiedzialność za wychowanie dziecka, mając prawo do korzystania z pomocy państwa. Także zapewnienie dziecku odpowiedniego standardu życia to obowiązek rodziców. Państwo będzie podejmowało niezbędne kroki mające na celu wspomaganie rodziny w wypełnianiu tych funkcji (art. 27 Konwencji).

Konwencja o prawach dziecka stanowi zobowiązanie dla Państw-stron wobec dzieci i ich rodzin, zobowiązanie do tego, że będą podjęte programy i działania na rzecz dzieci zmierzające do wyeliminowania ubóstwa, przemocy, że zostaną podjęte strategie na rzecz równych szans edukacyjnych i rozwoju wszystkich dzieci, a w obszarach potencjalnych zagrożeń podjęte zostaną działania profilaktyczne i prewencyjne.

Prawa dziecka do rozwoju gwarantowane są więc w dwojaki sposób: z jednej strony poprzez nałożony na rodziców obowiązek wychowania dziecka i wypełnianie podstawowych funkcji rodziny, z drugiej zaś strony poprzez zobligowanie państwa – strony Konwencji do tworzenia systemu wspierania rodziny.

Zarówno Konwencja, jak i Konstytucja a także inne akty prawa międzynarodowego oraz ustawy prawa krajowego nakazują wszystkim kierowanie się:

- Dobrem dziecka – wszystkie działania powinny być podejmowane w najlepiej pojętym interesie dziecka, biorąc pod uwagę, że naturalnym środowiskiem rozwoju dziecka jest rodzina;
- Zasadą równości(powszechności) – troska o ochronę praw każdego dziecka;
- Poszanowaniem praw, obowiązków i odpowiedzialności rodziców.

Opieka nad dziećmi pozbawionymi wsparcia najbliższych powinna stanowić trwały element prorodzinnej polityki państwa. Polityki opartej o konstytucyjną zasadę pomocniczości, w myśl której państwo poprzez system gwarancji prawnych, zinstytucjonalizowane struktury pomocowe stwarza warunki do udzielania pomocy i wsparcia na poziomie lokalnym z poszanowaniem podmiotowości rodzin. Pomoc ta nie powinna ograniczać się tylko do sytuacji kryzysowych i oddziaływań interwencyjnych. Nie chodzi o rozbudowę systemu rodzinnej opieki zastępczej jako wyrazu ochrony dziecka, a przede wszystkim obowiązek podejmowania działań pierwszorzędowych o charakterze prewencyjnym. Stąd wymóg pomocy rodzinie, pracy z rodziną i w różnorodnych formach środowiskowych bez potrzeby odrywania dziecka od rodziny.

## **KOMENTARZ:**

*Należy chronić dzieci przed wkraczaniem w zastępczy model opieki. To główne zadanie i istota prorodzinnej polityki społecznej.*

## **II. AKSJOLOGICZNE PODSTAWY SYSTEMU POMOCY RODZINIE**

### **2.1. ZASADA POMOCNICZOŚCI**

Najważniejszym filarem, na którym oparte są rozwiązania prawne systemu pomocy dziecku i rodzinie jest zasada pomocniczości<sup>4</sup> zawarta wprost w preambule *Konstytucji RP*. Regulacje prawne przyjęte w przepisach prawa dotyczących dziecka i rodziny konsekwentnie oparte są na tej zasadzie.

Powyższa zasada jest także podstawą aksjologiczną *Konwencji o prawach dziecka*, która w preambule odwołuje się do **zasady pomocniczości**: *./.../ rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie ./.../*<sup>5</sup>.

Ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* – podstawowy dokument regulujący szczegółowo zasady pomocy źle funkcjonującej rodzinie, w tym zasady i formy pieczy zastępczej nad dzieckiem odwołuje się wprost do **zasady pomocniczości**:

- Art. 2.1. *Wspieranie rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych to zespół planowych działań mających na celu przywrócenie rodzinie zdolności do wypełniania tych funkcji.*
- Art. 2.2. *System pieczy zastępczej to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców.*

W ustawie o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* punktem wyjścia jest rodzina, nie dziecko. Sytuacja dziecka postrzegana jest jako konsekwencja sytuacji całej rodziny. Zakłada się, że należy wspierać rodzinę tak, aby w rezultacie doprowadzić do poprawy sytuacji dziecka. i dopiero, gdy te działania nie przyniosą pożądanych efektów, można rozpatrywać konieczność zabrania dziecka z niewydolnej lub patologicznej rodziny.

W myśl **zasady pomocniczości** struktury społeczności wyższej i wyżej zorganizowanej (struktury samorządowe, administracji publicznej, Państwo) nie powinny podejmować żadnych działań – **zakaz ingerencji** – w rozwiązywanie problemów społeczności niższej i niżej zorganizowanej (jednostka, rodzina, małe struktury lokalne) w sytuacji, gdy ta społeczność potrafi sama rozwiązać swoje problemy. w przypadku rodziny, która wypełnia swoje funkcje, wspólnoty wyższe powinny szanować jej autonomię dopóki istnieją możliwości samodzielnego radzenia sobie z problemami.

W sytuacji, gdy rodzina nie potrafi samodzielnie podołać realizacji swych podstawowych zadań i funkcji obowiązków ingerowania w rodzinę w celu pomocy w odbudowie i podtrzymaniu zagrożonych funkcji spoczywa na właściwych służbach publicznych – to tzw. **subsydiarne towarzyszenie**. Taką sytuacją jest zagrożenie dobra dziecka. Pomoc na tym etapie powinna być realizowana z uwzględnieniem aktywności i woli samych zainteresowanych, by nie uzależnić ich od pomocy – dopomagać, nie zastępować.

I wreszcie trzeci aspekt zasady pomocniczości to tzw. **subsydiarna redukcja**. To przesłanie dla instytucji pomocy, by zaprzestać pomocy w chwili, gdy rodzina jest w stanie znów samodzielnie funkcjonować (art. 47 *Konstytucji RP*)<sup>6</sup>.

4. Na ten temat zob.: Millon-Delsol C., *Zasada pomocniczości*, ZNAK, Kraków 1995; Dylus A., *Zasada pomocniczości a integracja Europy*, (w:) *Państwo i Prawo* 1995 nr 5; Zgud Z.: *Zasada subsydiarności w prawie europejskim*, Zakamycze, Kraków 1999.

5. *Konwencja o prawach dziecka* (Dz. U. 1991 r., Nr 120, poz. 526).

6. M. Andrzejewski: *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej*, Zakamycze, Kraków 2003.



## 2.2. ZASADA AUTONOMII RODZINY

Już Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (art. XVI), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych (art. 10 ust. 1) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Politycznych (art. 23 ust 1) uznały rodzinę za naturalną i podstawową komórkę społeczeństwa. To rodzicom należy, w pierwszej kolejności, udzielać pomocy w wychowaniu i opiece nad dziećmi. Akty te jednoznacznie sformułowały podstawowe zasady: autonomii rodziny i prymatu rodziny w wychowaniu dzieci.

**Zasadę autonomii rodziny definiują słowa: „...Nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinę, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię. Każdy ma prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencjami i zamachami...”<sup>7</sup>.**

Istotę znaczenia zasady autonomii rodziny dobrze oddaje znane angielskie powiedzenie: *My Home, my Castel* (mój dom, moja twierdza).

Na gruncie prawa polskiego zasada autonomii rodziny przejawia się poprzez przestrzeganie ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, ochrony czci i dobrego imienia oraz prawo do decydowania o swoim życiu prywatnym<sup>8</sup>.

Na gruncie prawa międzynarodowego wyjątkowość umieszczenia dziecka poza rodziną, prawo rodziny do pomocy właściwych instytucji oraz obowiązek podjęcia pracy na rzecz powrotu dziecka do rodziny podkreśla także Trybunał Strasburski, dając temu wyraz w swym orzecznictwie. Orzeczenia Trybunału odwołują się m. in. do: potrzeby wspierania rodzin dysfunkcyjnych, nakazują ostrożność w ingerowaniu we władzę rodzicielską, podkreślają prawo do kontaktu z rodzicami w przypadku umieszczenia dziecka poza rodziną, obowiązek państwa do podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny z form pieczy zastępczej<sup>9</sup>.

## 2.3. ZASADA PRYMATU RODZINY

Zasadę tę niezwykle trafnie i pięknie oddają słowa Karty Praw Rodziny: ***Rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowywania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców***<sup>10</sup>.

To rodzina ma naturalne prawo i pierwszeństwo w wychowaniu dzieci. z chwilą, gdy rodzina nie wywiązuje się ze swych obowiązków, narusza dobro i interes dziecka, tylko niezawisły sąd i to na mocy przepisów rangi ustawy może ingerować we władzę rodzicielską. Do rodziców należy szereg decyzji podejmowanych w sprawach dzieci i nawet zawieszenie czy ograniczenie władzy rodzicielskiej nie znosi uprawnień przynależnych rodzicom w ramach tzw. kierowania<sup>11</sup>.

Do tej zasady odnoszą się przepisy *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* w części dotyczącej władzy rodzicielskiej, ingerencji we władzę rodzicielską oraz opieki prawnej (art. 87 – 113, art. 145 – 177)<sup>12</sup>. Przepisy *Kodeksu* odnoszą się także do zaspokajania potrzeb materialnych dziecka oraz wyznaczają przesłanki istnienia zobowiązania alimentacyjnego, określając zarazem krąg osób zobowiązanych do świadczenia alimentacyjnego<sup>13</sup>.

## 2.4. ZASADA POSZANOWANIA PRAWA DZIECKA DO ŻYCIA W RODZINIE

z **zasad autonomii i prymatu rodziny** *Konwencja o prawach dziecka* wywodzi prawo dziecka do wychowania przez rodziców, zwane **prawem dziecka do rodziny**<sup>14</sup>: „*.../dziecko /.../ będzie miało prawo do poznania swoich rodziców i pozostania pod ich opieką.*” (art. 7). „*.../ oboje rodzice ponoszą wspólną*

7. Patrz art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz. U. z 1977r. Nr 38, poz. 167).

8. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1997r. Nr 78, poz. 483)

9. Patrz: Orzeczenie 24 II 95r. A. T. 307-B Mc Michael przeciwko W. Brytanii.

10. Karta Praw Rodziny – dokument Stolicy Apostolskiej z 1982 roku.

11. Pojęcia „władza rodzicielska” i „kierowanie” są omówione szerzej w rozdziale *Rodzina*.

12. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. Nr 9, poz. 59, z późn. zm.)

13. T. Smyczyński: *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, C.H. Beck, Warszawa 1997

14. T. Smyczyński: *Prawo dziecka do rodziny*. (w:) *Konwencja o Prawach Dziecka. Wybrane zagadnienia prawne i socjalne*, Polski Komitet UNICEF, Warszawa 1993



*odpowiedzialność za wychowanie i rozwój dziecka. /.../ Jak najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka ma być przedmiotem ich największej troski.” (art. 18). Konwencja uznaje tym samym naturalny **prymat rodziny w opiece i wychowaniu dzieci**, uznając, że ingerencja w sferę władzy (pieczy) rodzicielskiej jest sytuacją wyjątkową ograniczoną do zapobieżenia niekorzystnej sytuacji dziecka przebywającego w rodzinie (art. 9 ust. 1) i uwzględniającą dobro dziecka – najlepiej pojęty interes dziecka (art. 3).*

#### **Prawo dziecka do wychowania w rodzinie to przede wszystkim:**

- Uznanie przez wszystkich podmiotowości dziecka w wymiarze prawnym, jak i praktycznym;
- Istnienie obowiązków rodziców względem dziecka;
- Zobowiązanie Państwa, by w drodze odpowiedniego ustawodawstwa, w realizacji prorodzinnej polityki prawnej, społecznej i gospodarczej stwarzało warunki do urzeczywistnienia prawa dziecka do wychowania w rodzinie.

Prawo dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej do podtrzymywania kontaktów z rodziną naturalną wynika z przepisów *Konwencji o prawach dziecka: Państwa –Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka (art. 9 ust. 3)<sup>15</sup>.*

Wprost do obowiązków rodzin zastępczych odnosi się zasada 2 rekomendacji Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie rodzin zastępczych: *Należy podtrzymywać stosunki osobiste pomiędzy dzieckiem i jego rodziną naturalną oraz informować ją o rozwoju dziecka, o ile nie jest to sprzeczne z podstawowymi interesami dziecka<sup>16</sup>.*

#### **KOMENTARZ:**

*Realizacja tego, tak oczywistego prawa, jest jednak bardzo trudna szczególnie w rodzinnych formach opieki. Stąd osoby i instytucje przygotowujące kandydatów na rodziców zastępczych powinny „przepracować” ten temat z uczestnikami szkoleń. Ważne jest też wsparcie i monitorowanie kontaktów rodziców zastępczych z rodzicami naturalnymi – „bezpieczną” formę kontaktów wzajemnych powinien gwarantować organizator rodzinnej opieki zastępczej.*

Przepisy ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* przewidują wiele **możliwości oddziaływania na rodziców**. Zarówno w zadaniach placówek opiekuńczo-wychowawczych, jak i w formach rodzinnej opieki zastępczej zaakcentowane zostały **prawa dziecka do kontaktu z rodzicami biologicznymi (naturalnymi)**, oraz obowiązek współpracy z rodziną naturalną i podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny.

Rozwiązania przyjęte przepisach dotyczących rodzin zastępczych niektórzy uznają wręcz za rewolucyjne. Przepisy preferują rodzinne formy opieki i zakładają ich okresowość. w sytuacji umieszczania dziecka poza rodziną wskazują na pierwszeństwo rodzinnych form opieki oraz wskazują na konieczność pracy socjalnej z rodziną naturalną (asystent rodziny), po to by poprawić jej funkcjonowanie, podtrzymać więzi dziecka z rodziną oraz wspierać rodzinę w kierunku reintegracji i powrotu dziecka do rodziny.

**Zasada poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie, z uwzględnieniem prymatu rodziców w wychowaniu dziecka**, to zobowiązanie wszystkich uczestników pieczy zastępczej nad dzieckiem do podejmowania wszelkich możliwych działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny naturalnej. Realizacja tej zasady wyraża się w zobowiązaniu do umożliwienia dziecku podtrzymywania więzi emocjonalnych z rodziną, prowadzeniu działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny.

15. *Konwencja o prawach dziecka* op. cit.

16. Zalecenie Nr R (87) 6 Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące rodzin zastępczych

Z zasady poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie oraz z zasady poszanowania praw rodziców, o ile sąd nie zakazał styczności lub nie ograniczył praw rodzicielskich, wynika zobowiązanie do umożliwienia dzieciom regularnych osobistych kontaktów z rodzicami i realizacji prawa rodziców do styczności z dziećmi. Pozbawienie władzy rodzicielskiej, jej zawieszenie czy ograniczenie nie pozbawia rodzica prawa do kontaktów z dzieckiem. Prawo do osobistej styczności nie stanowi treści władzy rodzicielskiej. Tak sformułowane prawo nakłada na system opieki zastępczej obowiązek ustawicznego kontaktu ze środowiskiem rodzinnym dziecka – to jeden z podstawowych standardów systemu.

Powyższe zasady znajdują odzwierciedlenie w wielu aktach prawa międzynarodowego. Ich istotę dobrze oddaje *Rezolucja nr 77(33) w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną z dnia 3 listopada 1977 roku* Komitetu Ministrów Rady Europy<sup>17</sup>. Rezolucja zaleca poszczególnym krajom oparcie systemu pozarodzinnej opieki nad dzieckiem o zasady:

- Unikania, w miarę możliwości, umieszczania dziecka poza rodziną, z prymatem pomocy rodzinie, z dostosowaniem form udzielanej pomocy do problemów i potrzeb rodziny (jest to podkreślenie rangi profilaktyki i wsparcia rodzin dysfunkcyjnych – prymat rodziny);
- Wnioskowania o umieszczenie dziecka poza rodziną, z równoległym uruchomieniem działań na rzecz pomocy rodzinie w rozwiązaniu jej problemów (umieszczenie dziecka poza rodziną jest warunkowane jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz rodziny – zasada pomocniczości);
- Uznania umieszczenia dziecka poza rodziną za sytuację wyjątkową, dopuszczalną tylko po wyczerpaniu i bezskuteczności innych działań (zasada autonomii rodziny, zasada pomocniczości).

## 2.5. ZASADA PERSONALIZMU

Bardzo ważną zasadą, na której został oparty reformowany system pomocy dziecku i rodzinie jest **zasada personalizmu** w podejściu do dziecka. Tym samym, respektowane są podmiotowe prawa dziecka wyrażone w *Konwencji o prawach dziecka*: *[...]prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka [...] możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka [...]* (art.12).

**Personalistyczne podejście do dziecka to poszanowanie jego podmiotowości we wszystkich sprawach, które go dotyczą, to respektowanie prawa do wysłuchania dziecka w toku podejmowanych o nim decyzji oraz prawo do znajomości przez dziecko własnych praw.**

Z zasady tej wynikają także zapisy ustawy o *pomocy społecznej* zakładające konieczność własnej aktywności klientów pomocy społecznej w poszukiwaniu dróg wyjścia z trudnych sytuacji życiowych, ze zobowiązaniem ich do konieczności współpracy z instytucjami udzielającymi poparcia pod rygorem wstrzymania bądź zaprzestania świadczeń: *Osoby i rodziny korzystające z pomocy społecznej są zobowiązane do współudziału w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej* (art. 4).

Zasada personalizmu wpisana jest w szereg decyzji podejmowanych przy współudziale wychowanka zarówno w rodzinnych, jak i instytucjonalnych formach opieki. Wyraża się ona indywidualną odpowiedzialnością poszczególnych pracowników systemu opieki za poszczególnych wychowanków i podejmowane z ich udziałem decyzje.

## 2.6. ZASADA PLANOWANIA STAŁOŚCI OPIEKI

W przepisy ustawy *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* wpisana jest także **zasada planowania stałości opieki**<sup>18</sup> rozumiana, jako **zobowiązanie do podjęcia, w możliwie jak najkrótszym czasie, wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka**. To zobowiązanie do zapobiegania umieszczaniu

17. *Standardy prawne Rady Europy. Tekst i komentarze*. Tom I. *Prawo rodzinne*. (red.): M. Safjan, Warszawska Oficyna Naukowa, Warszawa 1994

18. A.N. Maluccio: *Planowanie stałości w opiece nad dziećmi* (w:) Z.W. Stelmazuk (red.): *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*. Wyd. ZAK, Warszawa 1999.

dziecka poza rodziną oraz do skrócenia pobytu dziecka w opiece zastępczej, z optymalnym do sytuacji rozeznaniem możliwości powrotu dziecka do rodziny naturalnej (reintegracja rodziny) lub określenia najlepszej formy opieki zastępczej (preferencja dla rodzinnych form opieki). Zasada planowania stałości opieki wyrażona jest poprzez przygotowanie i konsekwentne realizowanie planu pomocy dziecku.

Planowanie stałości opieki to także okresowa ocena sytuacji dziecka w rodzinnych formach opieki dokonywana w miarę potrzeb, jednak w przypadku dziecka poniżej 3 lat nie rzadziej niż co 3 miesiące, w przypadku starszych dzieci nie rzadziej niż co 6 miesięcy dokonywana przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej (art. 131 ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*). Podobne cezurę obowiązują w przypadku dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (art. 138).

**Zasady personalizmu i stałości opieki** wyrażone są m.in. w zobowiązaniu do zespołowej oceny zasadności pobytu dziecka w placówce – anonimową radę pedagogiczną zastąpiono konkretnym, imiennie odpowiedzialnym zespołem specjalistów (art. 137). z zasady personalistycznego podejścia do dziecka wynika obowiązek opracowywania przy współudziale dziecka indywidualnego planu pomocy dziecku oraz indywidualnego planu usamodzielnienia pełnoletniego wychowanka. Tak więc kolektywne podejmowanie decyzji o losach dziecka przez anonimową w swojej masie radę pedagogiczną zastąpiono zadaniami i obowiązkami imiennie przypisanymi do poszczególnych wychowawców i specjalistów pracujących z dzieckiem. Kolektywne metody wychowawcze – z dominującym oddziaływaniem na jednostkę metody wychowania przez grupę, których szczytowym osiągnięciem była metoda wychowania rodzynkowego – zastąpiono indywidualnymi metodami oddziaływań wychowawczych, z zachowaniem pełni podmiotowości i indywidualności każdego wychowanka.

Wśród wychowawczych zasad działania placówek, zgodnie z personalistycznym podejściem do wychowania dominuje wynikająca z zasady personalizmu **idea indywidualizacji**. Praca z dzieckiem oparta jest o indywidualny plan pracy opracowany dla każdego wychowanka, a zasadność pobytu wychowanka weryfikowana jest poprzez okresowe oceny dokonywane przez konkretny zespół specjalistów. Także działania zmierzające do usamodzielnienia wychowanka realizowane są ze wskazaniem osób odpowiedzialnych, z udziałem zainteresowanego.

Personalistyczne podejście do opieki nad dzieckiem wyraża się także w **zobowiązaniu do aktywności na rzecz usamodzielnienia wychowanków**. Obowiązek usamodzielnienia rozumiany jest jako ciągły proces wychowawczy, by przeciwdziałać zjawisku bezradności usamodzielnianych wychowanków. Zakłada się aktywny udział wychowanka, który we współpracy z opiekunem usamodzielnienia musi przystąpić do opracowania indywidualnego programu usamodzielnienia, zatwierdzonego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

Aktywna i świadoma powinna być postawa wychowanka przy ubieganiu się o przyznanie pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i na kontynuację nauki – musi on wystąpić ze stosownym wnioskiem do starosty właściwego ze względu na miejsce zamieszkania przed umieszczeniem go w opiece zastępczej. Podobny wniosek o przyznanie pomocy w formie rzeczowej wychowanek musi złożyć u starosty właściwego ze względu na planowane miejsce osiedlenia (art. 143). Pomoc pieniężna warunkowana jest postawą wychowanka i gwarancją rękojmi wykorzystania jej zgodnie z przeznaczeniem.

Przyjęcie za nadrzędne wartości aksjologiczne systemu pieczy zastępczej powyższych zasad nakłada na opiekunów oraz instytucje pieczy zastępczej szereg obowiązków, m.in:

- poszanowania i podtrzymywania emocjonalnych więzi łączących dziecko z rodziną;
- pracy na rzecz reintegracji rodziny;
- współpracy z rodziną wychowanka;
- współpracy ze środowiskiem na rzecz reintegracji rodziny;
- uzgadniania istotnych decyzji o dziecku z nim samym oraz z rodzicami.

## III. RODZINA

### 3.1. RODZINA

**Jest wiele definicji i odniesień dotyczących rodziny.** Przez socjologów rodzina określana jest jako podstawowa komórka społeczna. Kodeks rodzinny i opiekuńczy m.in. ustanawia obowiązek obojga małżonków zaspakajania potrzeb rodziny oraz określa obowiązki rodziców wobec dzieci. w przepisach alimentacyjnych określa się obowiązki rodziny, rozciągając je na wszystkich krewnych w linii prostej, niektórych spośród spowinowaconych, byłych małżonków, rodzeństwo i inne osoby. z kolei ustawa o *pomocy społecznej* (ups) jako rodzinę traktuje osoby tworzące wspólne gospodarstwo domowe. i wreszcie ustawa o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* określa zasady i formy wsparcia rodziny w środowisku lokalnym oraz poprzez system pieczy zastępczej.

**Małżeństwo.** Małżeństwo, stanowiące fundament rodziny, traktowane jest jako związek kobiety i mężczyzny zawarty zgodnie z formalnymi regułami (art. 18 Konstytucji RP).

**Pokrewieństwo.** w relacjach rodzinnych i wynikających z nich obowiązków prawnych ważna jest znajomość znaczenia prawnego określającego stopnie pokrewieństwa. Pokrewieństwo oznacza pochodzenie od wspólnego przodka, np.: pokrewieństwo w linii prostej (dzieci, rodzice, dziadkowie), pokrewieństwo w linii bocznej (rodzeństwo, kuzynostwo). Pokrewieństwo określamy stopniem pokrewieństwa. Na krewnych i stopnia: rodzeństwo, dziadkowie rozciąga się obowiązek alimentacyjny.

**Powinowaty.** To krewny małżonka, tj. np. pasierb, teściowie, szwagier – powinowactwo trwa pomimo ustania małżeństwa (regulują to art.: 19, 144, 56 kro).

**Dziecko.** Według Konwencji o prawach dziecka, to każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność (art. 1). z kolei dziecko według ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka, to każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności (art. 2 ust.1).

Rodzina jest więc powszechnie uznawana za naturalną, pierwotną w stosunku do innych i podstawową komórkę społeczną, a ponadto stanowi niezastąpione, naturalne środowisko rozwoju dziecka. Znajduje to pełen wyraz w normach *Konwencji o prawach dziecka* oraz *Konstytucji RP*.

### 3.2. POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC RODZINY

W świetle powyższych stwierdzeń, każdy rząd, każda władza publiczna powinny w swych działaniach uwzględniać dobro dziecka i prowadzić prorodzinną politykę społeczną. Oczywiście, w myśl konstytucyjnej zasady pomocniczości Państwo powinno wspierać wysiłki rodziny, a nie wyręczać jej w obowiązkach i staraniach względem dzieci.

Mówiąc o **standardach polityki społecznej** sprzyjających rozwojowi fizycznemu, psychicznemu i społecznemu dziecka, należy zwrócić uwagę na zobowiązania państwa do ochrony życia rodzinnego w ekonomicznym, prawnym i społecznym wymiarze, m.in. poprzez: system zasiłków rodzinnych, wsparcie dla młodych małżeństw, rodzin wielodzietnych, samotnie wychowujących dzieci i inne. Na status socjalny rodziny, wyznaczający odpowiedni poziom życia dziecka, wpływ mają także: prawo do takiego wynagrodzenia, które zapewni pracującym i ich rodzinom przyzwoity poziom życia, ochrona macierzyństwa, świadczenia alimentacyjne<sup>19</sup>.

Szczególne znaczenie rodziny w społeczeństwie podkreśla zapis w dokumentach Światowego Szczytu Rozwoju Społecznego: „/.../rodzina stanowi podstawową komórkę społeczeństwa, odgrywającą kluczową rolę w rozwoju społecznym i jako taka powinna być wspierana względem praw, zdolności i zakresu odpowiedzialności jej członków /...”<sup>20</sup>.

19. Standardy regionalne pomocy dziecku i rodzinie wyznaczają akty prawne uchwalone przez organy Rady Europy, zwłaszcza Europejska Karta Społeczna z 1961 r. (cz. i art. 16; cz. II art. 4 i art. 8).

20. Paragraf 26 Deklaracji Światowego Szczytu Rozwoju Społecznego, Kopenhaga 1995 rok.



Należy pamiętać, że rodzina wypełnia darmowo wiele podstawowych funkcji społecznych i zdrowotnych, zwłaszcza wobec osób starszych i dzieci. Inną wartością jest moralne i etyczne wychowanie w rodzinach, które owocuje u dorosłych już dzieci pełnieniem odpowiedzialnych i dojrzałych społecznie ról obywatelskich oraz pomyślnym rozwojem gospodarczym kraju.

**Prawa socjalne** określone w *Konstytucji RP* są wskazaniami ogólnymi, jako cele działalności państwa. Pełne rozwinięcie i szczegółowe określenie znajdują one w zapisach ustawowych. Prawa te nie rodzą wprost, po stronie obywateli, określonych roszczeń wobec państwa, ale stanowią nałożenie na państwo obowiązku podjęcia wszelkich działań na rzecz realizacji tych praw. Chodzi o działania prawne, polityczne, gospodarcze, ekonomiczne, kulturalne i inne.

Polityka społeczna Państwa powinna znaleźć odzwierciedlenie w prorodzinnym charakterze takich świadczeń jak: zasiłek rodzinny, zasiłek porodowy, opiekuńczy, wychowawczy, zasiłek pielęgnacyjny na dziecko niepełnosprawne, zasiłek macierzyński, długość urlopu macierzyńskiego i wychowawczego. Mówiąc o świadczeniach społecznych należy mieć świadomość ścisłego powiązania polityki społecznej z polityką gospodarczą.

### 3.3. PRAWO DO POMOCY

Jednym z podstawowych filarów, na których oparte są rozwiązania dotyczące polityki społecznej jest **zasada pomocniczości**<sup>21</sup> zawarta wprost w preambule *Konstytucji RP*. Regulacje wielu przepisów dotyczących rodziny, w tym ustawy o *pomocy społecznej* konsekwentnie oparte są na tej zasadzie.

Do **zasady pomocniczości** odwołuje się także *Konwencja o prawach dziecka*, która stwierdzając w preambule, że: *[/.../dzieci mają prawo do szczególnej troski i pomocy /.../ jednocześnie jednoznacznie podkreśla, że: /.../ rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie /.../*.

Nie oznacza to jednak zastępowania bądź wyręczania rodziny w jej obowiązkach wobec dzieci. Nawet wobec dzieci niepełnosprawnych, które mają prawo do szczególnej pomocy i troski to rodzice są odpowiedzialni za ich rozwój a instytucje publiczne mają obowiązek pomocy i wsparcia (art. 23 *Konwencji*).

Problematykę tę dobrze odzwierciedla Rezolucja nr 77(33) w sprawie umieszczenia dzieci poza rodziną<sup>22</sup> przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy 3 listopada 1977 roku. Rezolucja zaleca udzielanie pomocy całej rodzinie, akcentując rangę profilaktyki i pomocy wobec rodzin dysfunkcyjnych, traktując trwale odseparowanie dziecka jako środek ostateczny i wyjątkowy, warunkując dopuszczalność umieszczenia dziecka poza rodziną jednoczesnym podjęciem pracy socjalnej na rzecz rodziny oraz poszanowaniem więzi uczuciowych dziecka.

### 3.4. GRANICE INTERWENCJI

Z przepisów i standardów prawa dotyczących dziecka i rodziny można wyprowadzić **dyrektywy oddziaływania wobec rodzin nienależycie sprawujących pieczę nad dziećmi**:

- Bez koniecznej potrzeby nie należy ingerować w życie rodziny;
- Jeżeli interwencja jest konieczna należy próbować chronić dobro dziecka – udzielając wsparcia całej rodzinie;
- Głównym celem umieszczenia dziecka poza rodziną powinno być doprowadzenie do sytuacji umożliwiającej powrót dziecka do rodziny;
- Dzieci pozostające poza rodziną powinny być umieszczane w rodzinnych formach pieczy;
- Dziecko przebywające poza rodziną powinno mieć kontakt z rodzicami;
- Tylko w sytuacji, gdy postawa rodziców nie gwarantuje powrotu należy umieszczać dzieci w trwałym środowisku zastępczym.

21. Na ten temat zob.: C. Millon-Delsol: *Zasada pomocniczości*. ZNAK, Kraków 1995; A. Dylus: *Zasada pomocniczości a integracja Europy*, w: Państwo i Prawo 1995 nr 5; Z. Zgud: *Zasada subsydiarności w prawie europejskim*, Zakamycze, Kraków 1999.

22. Rezolucja (77) 33 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Umieszczania Dzieci w Placówce z dnia 20 marca 1977 r.

Powyższe zasady prawa jednoznacznie ograniczają możliwości ingerencji w rodzinie do sytuacji uzasadnionych, określonych stosownymi przepisami prawa i wyjątkowych. **Granicą prawną interwencji w rodzinie na rzecz dziecka jest przekonanie, że zostało naruszone dobro dziecka lub przepisy prawa rangi ustawy.** Jednak zanim dojdzie do interwencji w rodzinie ma ona prawo oczekiwać, że ktoś w porę dostarczy jej problemy i udzieli adekwatnej do nich pomocy.

**Konieczność ingerencji państwa w sferę prerogatyw (uprawnień) rodziców rodzi jednak swoisty konflikt z prymatem rodziców w wychowaniu dzieci i zasadą autonomii rodziny od wpływów zewnętrznych,** dlatego *Konwencja o prawach dziecka* określa przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej i zawęża je do sytuacji, gdy:

- Dzieci zostały pozbawione pieczy rodziców z przyczyn związanych z niewłaściwą (patologiczną) relacją pomiędzy rodzicami a dziećmi (np.: śmierć rodziców, choroba uniemożliwiająca opiekę, kara więzienia, orzeczenie sądu dla nieletnich o ograniczeniu władzy z powodu demoralizacji nieletniego itp.);
- Wynikają one z nagannego sposobu sprawowania przez rodziców pieczy nad dzieckiem, tj. gdy rodzice nie wywiązują się należycie z zadań względem dziecka.(art. 20).

### **KOMENTARZ:**

*Jak dowodzą liczne, głośne dramaty dzieci ukazywane w mediach, służby pomocy dziecku i rodzinie często reagują po skutkach. Mankamenty systemu dobrze oddaje przykład interwencji wobec rodziców 6 letniej niepełnosprawnej dziewczynki z małej podwarszawskiej gminy, za zaniedbanie jej stanu zdrowia i brak właściwej opieki. Fakt że przez trzy lata w lokalnym ośrodku zdrowia rodzice nie pojawili się z dzieckiem na szpitalnych czy badaniach nie uruchomił po stronie właściwej instytucji służby zdrowia żadnych działań. Nikt imiennie nie odpowiadał za zaniechanie wyegzekwowania od rodziców ich obowiązku dbania o zdrowie swojego dziecka. Podobnie brak jest właściwych działań odpowiednich służb w wielu sytuacjach dotyczących niedostatecznej troski rodziców o zdrowie, edukację i prawidłowy rozwój dzieci.*

## **3.5. WŁADZA RODZICIELSKA**

W odniesieniu do kondycji rodziny trwa burzliwa debata, jak pomagać i wspierać rodzinę w sytuacji jej dysfunkcji i zagrożenia dobra dziecka. Jedni kładą nacisk na autonomię rodziny i jej bezwzględny prymat w wychowaniu dzieci, akcentując potrzebę pomocy i wsparcia, przy założeniu, że to rodzina podejmie ostateczne decyzje, czy skorzystać z oferowanej pomocy. Drudzy biją na alarm domagając się, w sytuacji dysfunkcji rodziny, zaostrzenia środków interwencyjnych z możliwością penalizacji niektórych zachowań (np. kary cielesne wymierzane dzieciom) i obligatoryjnej ingerencji w rodzinę. Jeszcze inni uważają, że samo określenie „władza rodzicielska” zawiera w sobie negatywne konotacje i należy je zastąpić określeniem mniej władczym, np. „piecza rodzicielska”. w debacie tej większość zapomina o istocie władzy rodzicielskiej i o tym, co się w tym pojęciu mieści.

Uznając zasadę autonomii i prymatu rodziny, *Konstytucja RP* dopuszcza możliwość ingerencji w sferę władzy rodzicielskiej (art. 48 ust 2). Także *Konwencja o prawach dziecka*, akcentując autonomię rodziny od wpływów zewnętrznych, dopuszcza jednak możliwość ingerencji w celu zapobieżenia niekorzystnej dla dziecka sytuacji (art. 9 ust. 1), a w przypadkach uzasadnionych poprzez odseparowanie dziecka od rodziny (art. 20).

Zgodnie z treścią przepisów *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* rodzice sprawują władzę rodzicielską nad dzieckiem, a dziecko winne jest im posłuszeństwo. Władzę rodzicielską powinni oni jednak sprawować zgodnie z dobrem swojego dziecka, uwzględniając w swoich decyzjach stopień jego dojrzałości. **Granicę władzy rodzicielskiej wyznacza dobro dziecka.**

**Zasada dobra dziecka to nakaz kierowania się kryterium najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka w działalności publicznych i prywatnych instytucji: opieki społecznej, sądów, władz administracyjnych, ciał ustawodawczych.**<sup>23</sup>

23. Zobacz przepisy *K.r.o.* ( art.56, 109, 114) oraz *Konwencji* (art. 3).

**Treść władzy rodzicielskiej.** Zgodnie z przepisami *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim, a dziecko winne jest im posłuszeństwo.

Zasada autonomii rodziny i jej prymatu w wychowaniu dzieci wyrażana w wielu dokumentach międzynarodowych<sup>24</sup> nie stoi w sprzeczności z prawnym charakterem zobowiązań rodziców względem dzieci. Władza rodzicielska to przede wszystkim wykonywanie przez rodziców obowiązków wobec dziecka. Obejmuje ona całokształt spraw dotyczących dziecka: pieczę nad jego osobą, zarząd jego majątkiem, reprezentowanie dziecka oraz nadawanie kierunku wychowaniu dziecka.

Dziecko pozostaje aż do pełnoletności pod władzą rodzicielską – z chwilą ukończenia lat 18 z mocy prawa władza rodzicielska wygasa (art. 92 *K.r.o.*). Przy braku jednolitej definicji uważa się, że władza rodzicielska to ogół obowiązków rodziców względem dziecka w celu należytego wykonania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz wychowania i kierowania dzieckiem. Składnikami władzy rodzicielskiej są także uprawnienia rodziców.

### 3.6. WYKONYWANIE WŁADZY RODZIELSKIEJ

**Wychowanie.** Wychowanie dziecka to kształtowanie jego osobowości, postaw emocjonalnych i systemu wartości. To także wyposażenie dziecka w umiejętności współżycia społecznego, wykształcenie poczucia obowiązków i odpowiedzialności i szeregu innych cech potrzebnych w prawidłowym funkcjonowaniu osobniczym i społecznym.

Wachlarz oddziaływań rodziców wobec dziecka w ramach wychowania obejmuje z jednej strony oddziaływania fizyczne, takie jak: dbałość o zdrowie, życie, sprawność fizyczną dziecka, wypoczynek, odpowiednie warunki mieszkaniowe, ubranie i żywienie, z drugiej zaś strony to oddziaływania duchowe. Do nich należy zaliczyć: wpajanie dziecku zasad moralnych i zasad współżycia społecznego, kształtowanie charakteru i nawyków.

**Kierowanie.** Kierowanie dzieckiem to podejmowanie odpowiedzialnych decyzji m.in. w sprawach obywatelstwa dziecka, zmiany imienia i nazwiska, określenia miejsca pobytu, sposobu leczenia, światopoglądu, wyboru kierunku edukacji, sposobu wychowania, rozwoju zainteresowań, wyjazdów zagranicę, regulowanie oraz nadzorowanie trybu życia dziecka, w tym ochrona dziecka przed zagrożeniami i demoralizacją.

W swoich decyzjach wobec dzieci rodzice powinni kierować się przede wszystkim podstawowym kryterium dobra dziecka i zgodności z interesem społecznym. Swoją pieczę nad dzieckiem rodzice powinni sprawować z należytą starannością.

Właściwie rozumiane dobro dziecka wymaga od rodziców osobistego oddziaływania na dzieci własnym przykładem i autorytetem. To także okazanie dziecku zainteresowania i poświęcenia, służenie pomocą i radą, sprawowanie osobistej opieki i nadzoru, sprawiedliwe traktowanie.

Oczywiście ten katalog zobowiązań i zadań rodziców w ramach wychowania i kierowania dzieckiem jest katalogiem otwartym opartym o obowiązujące normy prawne i społeczne oraz dorobek nauk pedagogicznych.

**Obowiązek posłuszeństwa.** Jednym z elementów władzy rodzicielskiej jest zobowiązanie do posłuszeństwa dziecka wobec rodziców poprzez podporządkowanie się ich woli. Rodzice w ramach prawidłowego wykonywania władzy rodzicielskiej powinni w swych oddziaływaniach wychowawczych odwoływać się do własnego przykładu, perswazji z uwzględnieniem psychiki, osobowości i wieku dziecka. Wśród zalecanych do stosowania środków wychowawczych powinni dążyć do świadomego i niewymuszonego podporządkowania się dzieci ich życzeniom i poleceniom z poszanowaniem godności dziecka.

24. M.in. w: Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych (art.10); Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art.23), Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ z XII 1948 r.

W sytuacjach nagannego zachowania dzieci i odmowy wykonania polecenia dopuszczalne jest wymuszenie posłuszeństwa przez rodziców poprzez zastosowanie metod dyscyplinujących. Wśród akceptowanych form karania można wymienić: dezaprobataę, pozbawienie przywilejów, nagród i funkcji, zakaz korzystania z pewnych atrakcyjnych dla dziecka przedmiotów, pozbawienie prawa do udziału w życiu grupy rówieśniczej, zobowiązanie do zadośćuczynienia i rekompensaty za wyrządzone szkody. Ważne jest by stosując kary nie naruszać praw i godności dziecka, jednoznacznie określać nakazy i zakazy, stosować jawne procedury postępowania oraz by oddziaływania wszystkich były spójne i konsekwentne w przypadku naruszenia przez dziecko obowiązujących norm.

### 3.7. PRAWNY CHARAKTER WŁADZY RODZICIELSKIEJ

W debacie publicznej, której ton nadają media często zapominamy, że relacje rodziców z dzieckiem poza emocjonalnymi mają także charakter prawny. Rodzice są odpowiedzialni za dzieci i mają dbać o ich rozwój. Rodzina nie jest omnipotentna i nie musimy czekać, by dopiero po skutkach, gdy dojdzie do nieszczęścia i ewidentnej krzywdy dziecka podejmować działania interwencyjne i naprawcze. z drugiej strony właściwe władze publiczne: szkoła, sąd, służba zdrowia, pomoc społeczna powinny w porę dostrzec problemy i zaproponować adekwatne środki pomocy.

**Charakter władzy rodzicielskiej** wyznacza wielostronny stosunek prawny łączący rodziców z dzieckiem, osobami trzecimi, instytucjami publicznymi.

- Relacja rodziców z dzieckiem to *stosunek rodzinno-prawny* regulowany na gruncie *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*. Granicą interwencji prawnej jest przekonanie, że działania rodziców (rodzica) naruszają dobro i interes dziecka;
- Relacje z osobami trzecimi to *relacje cywilno-prawne* wynikające z podmiotowego prawa rodziców do dziecka (władzy rodzicielskiej), np. Osoby trzecie nie mogą bez wiedzy rodzica przetrzymywać dziecka i podejmować wobec niego decyzji;
- Relacje z Państwem (instytucjami publicznymi) to *stosunek administracyjno-prawny* wynikający z obowiązków rodzica względem dzieci, np.: obowiązek szczepień, badań przesiewowych, bilanse zdrowia, obowiązek szkolny, obowiązek nauki – podlega on egzekucji w trybie ustawy o *postępowaniu egzekucyjnym w administracji*.

Tak więc, z jednej strony rodzice powinni wychowywać swoje dzieci, dbać o ich zdrowie, edukację, zapewnić godziwe warunki egzystencji. z drugiej zaś strony, na właściwych służbach społecznych spoczywa obowiązek dostrzeżenia problemów i zaproponowania w porę, adekwatnej do problemów pomocy. w przypadku złej woli, świadomego zaniechania ze strony rodziców to w ręku tych instytucji pozostaje egzekucja obowiązków rodzicielskich w trybie administracyjno-prawnym.

Często łatwiej jest ograniczyć władzę rodzicielską i umieścić kilkuosobowe rodzeństwo w opiece zastępczej, niż wcześniej zauważyć problemy rodziny i przyjść jej z pomocą. Świadczy to o dobrze rozbudowanym systemie interwencyjnym, dowodzi natomiast braku dostatecznej infrastruktury instytucji pomocy i wsparcia rodziny.

#### **KOMENTARZ:**

*Znany socjolog komentując przypadek matki z trójką dzieci, które zostały jej odebrane przez sąd za zaniedbania i nie zaspakajanie ich podstawowych potrzeb życiowych stwierdził, że „Nikt nie ma prawa jej (matki) potępiać i oceniać zanim nie ocenimy i nie potępimy tych instytucji i ich przedstawicieli, którzy nie dostrzegli problemów tej rodziny i w porę nie zapobiegli dramatowi.”. Wyrażona w tej wypowiedzi myśl o prawie rodziny do pomocy i wsparcia oraz o obowiązku przyjęcia jej z pomocą przez właściwe instytucje powinna być podstawą do budowy systemu służb publicznych odpowiedzialnych za pomoc dziecku i rodzinie. To pomoc i wsparcie oraz system oparty o oddziaływania profilaktyczne powinny być podstawą polityki społecznej wobec rodziny. Interwencja, aczkolwiek potrzebna w sytuacjach uzasadnionych, często służy za swoiste usprawiedliwienie beczynności i zaniechań ze strony tych, którzy powinni podjąć działania, gdy jeszcze można pomóc, gdy nie jest za późno.*

Oceniając krytycznie rodziców zaniedbujących swoje dzieci nie możemy zapomnieć o obowiązkach i zaniechaniach publicznych instytucji odpowiedzialnych za pomoc i wsparcie.

### 3.8. WYKONYWANIE WŁADZY RODZICIELSKIEJ PO ROZWODZIE

Sąd podejmując decyzję o rozpadzie związku małżeńskiego wypowiada się także w sprawie dalszej opieki nad wspólnymi dziećmi. Może zdecydować o:

- pozostawieniu pełni władzy rodzicielskiej obojgu małżonkom;
- powierzeniu władzy jednemu z nich (temu, u którego dziecko będzie przebywać), wyznaczając drugiemu zakres uprawnień i obowiązków w sprawach dotyczących dziecka, w tym określając sposób jego kontaktów z dzieckiem (nie jest to forma ograniczenia władzy a jedynie uregulowanie formy jej sprawowania);
- jeżeli wymaga tego dobro dziecka sąd może orzec w wyroku rozwodowym (art. 12) o zawieszeniu (art. 110), ograniczeniu (art. 109) lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej (art. 111 *K.r.o.*).

Jeżeli przemawia za tym dobro dziecka sąd opiekuńczy (nie sąd orzekający o rozwodzie) może zmienić decyzję rozwodową w kwestii władzy rodzicielskiej.

W wyjątkowych sytuacjach, gdy jeden z małżonków swym rażąco nagannym zachowaniem (akty przemocy, alkoholizm) uniemożliwia wspólne zamieszkiwanie, sąd – na wyraźne żądanie drugiego – może nakazać eksmisję (dotyczy to sytuacji wspólnoty mieszkaniowej).

Sąd może orzec w sprawie obowiązku alimentacyjnego na wniosek jednego z małżonków. Jeżeli w sentencji sprawy rozwodowej nie ma mowy o winie lub sąd orzekł winę obopólną, jeden z małżonków może żądać od drugiego środków na swe utrzymanie, o ile znajduje się w niedostatku. Jeżeli orzeczono jego winę – nie może występować o alimenty dla siebie.

W sprawach rozwodowych świadkami nie mogą być małoletni, którzy nie ukończyli 13 lat, a dzieci własne – do ukończenia 17 roku życia.

### 3.9. OSOBISTA STYCZNOŚĆ Z DZIECKIEM

Orzekając rozwód sąd nie orzeka o **prawie do styczności osobistej** z dzieckiem. Pojęcie to nie należy do zakresu władzy rodzicielskiej. Przewidując możliwość potencjalnych konfliktów, sąd może określić dokładnie formy osobistej styczności z dzieckiem obojga rodziców.

W sytuacji zagrożenia dobra dziecka sąd może zakazać rodzicom pozbawionym władzy rodzicielskiej osobistej styczności z dzieckiem. Wyjątkowo sąd opiekuńczy może ograniczyć styczność z dzieckiem rodziców, których władza została ograniczona, przez umieszczenie dzieci w rodzinie zastępczej lub placówce (art. 113 *K.r.o.*).

Powyższe zasady prawa rodzinnego jednoznacznie ograniczają możliwości ingerencji w życie rodziny do sytuacji uzasadnionych, określonych stosownymi przepisami prawa i wyjątkowych. **Granica prawną interwencji w rodzinie na rzecz dziecka jest przekonanie, że zostało naruszone jego dobro lub przepisy prawa rangi ustawy.** Jednak zanim dojdzie do interwencji w rodzinie ma ona prawo oczekiwać, że ktoś w porę dostrzeże jej problemy i udzieli adekwatnej pomocy.

#### **KOMENTARZ:**

*Sytuacja pozbawienia władzy rodzicielskiej otwiera dziecku drogę do zastępczego środowiska rodzinnego. Jest to sygnał dla pracownika socjalnego, ośrodka adopcyjnego, ośrodka rodzin zastępczych, że należy niezwłocznie takiego środowiska poszukać.*

**Każda forma pomocy dziecku wymaga zgody rodziców** (np.: pomoc psychologiczno-pedagogiczna: opinie i orzeczenia poradni) i często brak tej zgody jest barierą ograniczającą możliwość udzielenia skutecznej formy pomocy. Należy stwierdzić, że w takiej sytuacji szkoła, bądź inna instytucja pomocy powinna podjąć wszelkie działania w celu uświadomienia rodzicom potrzeby wsparcia i pomocy dziecku. **Granicy ingerencji w autonomię rodziny w tym zakresie jest przekonanie, że odmowa rodziców w skutkach narusza dobro dziecka i interes społeczny** (art. 95 § 3 *K.r.o.*).

## IV. DZIECKO

W debacie o dziecku, o jego prawach i obowiązkach nie można zapominać o prawnym aspekcie problemu. Zarówno *Konstytucja RP*, jak i *Konwencja o prawach dziecka*, a także inne akty rangi ustawy jednoznacznie odwołują się do pojęć **godności i podmiotowości dziecka** w obliczu prawa. *Konstytucja RP* ponadto zobowiązuje do szczególnej ochrony prawnej dziecka (art. 72) jak i pośrednio poprzez objęcie ochroną prawną instytucji: rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa i małżeństwa (art. 18).

### 4.1. GODNOŚĆ DZIECKA

Cywilizacja krajów kultury śródziemnomorskiej oparta na rozumieniu świata zawartym w filozofii greckiej, prawie rzymskim oraz dorobku chrześcijaństwa ukształtowała wizerunek osoby ludzkiej. Szczególna pozycja człowieka w świecie wynika z jego rozumności, a więc zdolność poznawania i głębokiego rozumienia otaczającej rzeczywistości, wolności – wskazującej na suwerenność podejmowanych decyzji, ujawniających się nawet w sytuacji przymusu oraz refleksji nad wszystkimi elementami konstytuującymi człowieka oraz samoświadomości i świadomości podejmowanych przez siebie działań.

Powyższe czynniki stanowią o tym, że człowiekowi posługuje miano osoby, jako bytu, który sam o sobie decyduje, który sam determinuje swoje postępowanie i który zdolny jest do aktywności, na jaką nie mogą zdobyć się inne żyjące byty, kierujące się w instynktami i determinacjami zamkniętymi w ramy praw przyrody.

Różnorodność w sposobie postrzegania świata, wyrażane poglądy i uczucia świadczą o indywidualności osoby ludzkiej. Poczucie własnej wartości związane jest z oceną podejmowanych działań, wyrażanymi ocenami, z dokonywaniem życiowych wyborów. Wszystko to składa się na przysługującą każdej osobie ludzkiej szczególną właściwość określaną mianem godności.

**Godność jest własnością przyrodzoną każdemu człowiekowi, stanowi o jego wyjątkowości w świecie, domaga się szczególnych chroniących ją praw i poszanowania.**

**Godność dziecka** oparta jest na tych samych czynnikach, z uwagi na fakt, że dziecko jest istotą niesamodzielną swoje osobowe cechy musi zaktualizować, w odpowiedni sposób rozwinąć. Nie znaczy to oczywiście, że dziecko nie posiada osobowej godności. Przeciwnie – to właśnie ze względu na fakt, że jest w trakcie osobowego rozwoju – że jest słabsze – należy mu zapewnić szczególne warunki do pełni wzrostu. Przysługująca dziecku z natury godność domaga się specjalnej ochrony i szczególnej troski.

Jednym z warunków, które umożliwiają harmonijny rozwój dziecka, jest dobre prawo. Prawo, które chroni to, co ujawnia pełen wymiar człowieczeństwa. Chodzi zatem o prawo, które stoi na straży godności dziecka w procesie rozwoju – od momentu jego poczęcia.

Czy zatem dziecko w obliczu prawa jest przez nie w sposób należyty chronione i czy obowiązujące prawo zabezpiecza go na każdym etapie jego rozwoju?

W poszukiwaniu odpowiedzi na tak postawione pytanie rzeczą podstawową jest dokonanie analizy przepisów prawnych, z uwagi na obszerność tematu chciałbym jedynie zwrócić uwagę na niektóre momenty charakterystyczne dla prawa polskiego, a zawarte w wybranych aktach prawnych.

Fundamentalne znaczenie posiada treść zawarta w *Zasadach ogólnych Konstytucji RP*, czytamy tam między innymi: *Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych*. Warto podkreślić, że nowa konstytucja wprowadziła po raz pierwszy wyraźne odesłanie do tej podstawowej zasady i wartości systemu prawnego. Ujęcie to stanowi wyraz najsilniejszej ochrony tej wartości.



## 4.2. PODMIOTOWOŚĆ DZIECKA

Specyfikę sytuacji prawnej dziecka dobrze oddają słowa *Deklaracji Praw Dziecka* powtórzone w *Preambule Konwencji o prawach dziecka*: „dziecko, z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej, zarówno przed, jak i po urodzeniu.” Nie budzi wątpliwości, wbrew często wyrażanym opiniom, że dziecko jest podmiotem wobec prawa. Jednak z racji wieku i ograniczeń z tym związanych w wielu sytuacjach dziecko jest niesamodzielne w reprezentowaniu i dochodzeniu swoich praw.

Zgodnie z art. 12 *Konwencji* **dziecko powinno mieć zapewniony podmiotowy udział w procedurach prawnych poprzez: „zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego”.**

Na gruncie prawnym oznacza to osobisty udział dziecka w sprawach go dotyczących. Znamienne w tym zakresie są zmiany jakie wprowadzono w Polsce po ratyfikacji *Konwencji o prawach dziecka*. Dotyczy to w szczególności przepisów w sprawie przysposobienia. Między innymi, wprowadzono przepis nakładający na Sąd Opiekunczy obowiązek wysłuchania dziecka, które nie ukończyło 13 lat jeżeli może pojąć ono znaczenie przysposobienia (dziecko 13 letnie wysłuchiwane jest obligatoryjnie – art. 118 par 2 *K.r.o.*). w świetle obecnego przepisu mogą być pytanе o zgodę lub opinię dzieci młodsze, np. 5 letnie. Dziecko może także wypowiedzieć się w sprawie zmiany nazwiska i imienia. Istotna jest zmiana dotycząca prawa dziecka do wiedzy o swoim pochodzeniu. Po pierwsze ustawa *Prawo o aktach stanu cywilnego*<sup>25</sup> mówi, iż przysposobiony po osiągnięciu pełnoletności może żądać udostępnienia księgi stanu cywilnego w części dotyczącej dotychczasowego aktu urodzenia (art. 48 i 49). Oznacza to, iż przestała obowiązywać pełna tajemnica adopcji.

## 4.3. CEZURY WIEKU DZIECKA

W definicji osoby dziecka ważną rolę odgrywa jego wiek, który określa zarówno prawa dziecka, jak i obowiązki. Wiek dziecka wyznacza także prawa i obowiązki osób dorosłych oraz instytucji względem dziecka.

Wątpliwości pojawiają się jednak już przy samej definicji pojęcia dziecko i czurach wieku, którego to pojęcie dotyczy. Akty prawne wyznaczają różne cezury odpowiedzialności prawnej i podmiotowości dziecka w zależności od problematyki, której dotyczą, w zależności od wieku dziecka, jego stopnia rozwoju, rozumienia norm społecznych i świadomości skutków podejmowanych decyzji. w gąszczu kilkunastu ustaw i różnych granic wiekowych zdolności do czynności prawnych dziecka gubią się często osoby profesjonalnie zajmujące się sprawami dzieci. Część rozwiązań i możliwości prawnych jest po prostu nie znana.

*Dziecko*, według *Konwencji o prawach dziecka*, to każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność (art. 1).

*Dziecko*, według ustawy o *Rzeczniku Praw Dziecka*, to każda istota ludzka od poczęcia do osiągnięcia pełnoletności (art. 2 ust.1).

*Pełnoletnim* jest ten, kto ukończył lat 18 lub zawarł związek małżeński (art. 10 *Kodeksu cywilnego*)<sup>26</sup>.

Z określeniem wieku dziecka związanych jest szereg określeń używanych w dokumentach rangi ustawy w różnych celach. Pojęcia te to określenia: małoletni, pełnoletni, nieletni, niepełnoletni, młodociany. Ich rozróżnianie, rozumienie i stosowanie sprawia dużą trudność także specjalistom.

*Małoletni* to osoba, która nie ukończyła lat 18. Przez zawarcie związku małżeństwa *małoletni uzyskuje pełnoletność*. Nie traci jej w przypadku unieważnienia małżeństwa (art. 10 § 1,2 *K.c.*).

25. Ustawa z dnia 29 września 1986 r. *Prawo o aktach stanu cywilnego* (t.j.: Dz. U. z 2011r. Nr 212, poz. 1264)

26. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku *Kodeks cywilny* (Dz. U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.)



**Nieletni** to osoba, wobec której stosuje się przepisy ustawy o *postępowaniu w sprawach nieletnich*<sup>27</sup>.

Jest to:

- Osoba, która nie ukończyła lat 18 względem, której stosuje się przepisy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji;
- Osoba, która dopuściła się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyła lat 17 i toczy się przeciwko niej postępowanie na podstawie przepisów ustawy;
- Osoba, w stosunku do której orzeczono środki wychowawcze lub poprawcze przewidziane w ustawie, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez tę osobę lat 21 (art. 1 § 2 pkt 1).

**Niepełnoletni** to przeciwieństwo pełnoletniego – osoba, która nie ukończyła lat 18 (pojęcie to jest używane w niektórych przepisach, np.: w przepisach dotyczących prawa medialnego).

**Młodociany** w rozumieniu *Kodeksu pracy*<sup>28</sup> to osoba, która ukończyła 16 lat, a nie przekroczyła 18 lat. Do pracy młodocianego stosuje się odrębne przepisy prawa pracy przewidziane dla młodocianych

### **Zdolność do czynności prawnych**

**Pełną zdolność do czynności prawnych** nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności (art. 11 *K.c.*). Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat 13 oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie.

**Ograniczoną zdolność** do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat 13, a nie ukończyli lat 17 (art. 12 i 15 *K.c.*), oraz osoby częściowo ubezwłasnowolnione. Ograniczona zdolność do czynności prawnych oznacza m.in. możliwość bez zgody przedstawiciela ustawowego zawierania umów powszechnie uznawanych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (art. 20 *K.c.*), rozporządzania swym zarobkiem (art. 21 *K.c.*, art. 102 *K.r.o.*), rozporządzania przedmiotami majątkowymi oddanymi tej osobie do swobodnego użytku (art. 22 *K.c.*, art. 101 *K.r.o.*).

**Konstytucja RP** określa wprost dwie cezurę wiekowe: w zakresie obowiązku nauki do ukończenia 18 roku życia (art. 70) oraz zakazu zatrudniania dzieci do lat 16 (art. 65). w obu przypadkach odsyła do szczegółowych uregulowań ustawowych.

*Ustawa o systemie oświaty*<sup>29</sup> konstytucyjny **obowiązek nauki** dzieli na obowiązek szkolny do ukończenia 16 roku życia i obowiązek nauki od 16 do ukończenia 18 roku życia. Za ewidencję obowiązku szkolnego odpowiada szkoła podstawowa rejonowa. Ewidencję obowiązku nauki prowadzi gmina. Ustawowy obowiązek podlega egzekucji w trybie postępowania administracyjnego wobec rodziców dzieci nie pobierających nauki.

Ustawa zasadnicza reguluje też kwestię **pracy dzieci**. Zgodnie z art. 65 ust 3 *Konstytucji RP* w Polsce jest zakaz stałego zatrudniania dzieci do lat 16. Przepisy *Kodeksu pracy* regulują szczegółowo zasady zatrudniania małoletnich (osób po ukończeniu lat 16, które nie przekroczyły lat 18). Po wejściu do Unii Europejskiej znowelizowane przepisy prawa pracy dopuściły możliwość pracy małoletnich przed ukończeniem 16 roku życia na rzecz podmiotów prowadzących działalność kulturalną, artystyczną, sportową i reklamową (art. 304 *K.p.*). Warto jednak wspomnieć, że młodociany, który ukończył 15 lat może być zatrudniony na podstawie normalnej umowy o pracę, mającej wyłącznie cel zarobkowy przy lekkich pracach sezonowych i dorywczych. Ale jednocześnie w Polsce przepisy szczegółowe określają wykaz prac zabronionych młodocianym, to jest takich, przy których występują czynniki szkodliwe dla zdrowia (o określonym poziomie) i niebezpieczne oraz przy pracach uciążliwych i zagrażających prawidłowemu rozwojowi psychicznemu. Szczegółowo przepisy regulują też zasady zatrudniania w celu przygotowania zawodowego.

27. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o *postępowaniu w sprawach nieletnich* (t.j.: Dz. U. z 2002r. Nr 11, poz. 109, z późn. zm.).

28. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku *Kodeks pracy* (t.j.: Dz. U. z 1998r. Nr 21, poz. 94, z późn. zm.)

29. Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o *systemie oświaty* (t.j.: Dz. U. z 2004r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.)





Ustawa o zawodzie lekarza i lekarza dentystry<sup>30</sup> zawiera ważne ograniczenie, które przewiduje konieczność ukończenia 16 lat, m.in. dla wyrażenia zgody na **udział w eksperymencie medycznym** (art. 25 ust 2.) natomiast pacjentowi, który nie ukończył 16 lat lekarz udziela **informacji w zakresie i formie potrzebnej do prawidłowego przebiegu procesu diagnostycznego lub terapeutycznego** i wysłuchuje jego zdania. Zakres udzielanych informacji winien być konsultowany z rodzicami lub opiekunem prawnym, natomiast pacjentowi, który ukończył 16 lat lekarz udziela pełnej informacji. Wprowadzono też przepis nakazujący **uzyskanie zgody od dziecka 16 letniego na badanie i udzielanie świadczeń zdrowotnych przez lekarza oraz na zabieg operacyjny i leczenie** stwarzające ryzyko (art. 34 ust 4.) – jeżeli nie ma zgody sprawę rozstrzyga sąd opiekuńczy).

Podobnie ustawa o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów<sup>31</sup> przewiduje konieczność uzyskania **zgody od małoletniego**, który ukończył 13 lat, gdyby miał on być ewentualnym **dawcą szpiku kostnego**.

Małoletni, który ukończył 16 lat, może za życia zastrzec iż w przypadku ewentualnej śmierci **nie wyraża zgody na pobranie komórek, tkanek i narządów**.

Natomiast ustawa o ochronie zdrowia psychicznego<sup>32</sup> zawiera szczególną regulację, z której wynika, że osoba, która ukończyła 16 lat **musi wyrazić zgodę na umieszczenie jej w szpitalu psychiatrycznym**. w uzasadnionych przypadkach może być umieszczona w tym szpitalu decyzją sądu opiekuńczego.

#### **KOMENTARZ:**

*Pomimo, iż zgodnie z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego władza rodzicielska trwa do ukończenia przez dziecko 18 roku życia, w powyższych przypadkach w sytuacji małoletniego, który ukończył lat 16 (a więc zdaniem ustawodawcy posiada zdolność rozumienia i umiejętność podejmowania decyzji) wszelkie zabiegi i czynności wymagają jego zgody jako tzw. zgody równoległej (obok zgody przedstawiciela ustawowego). w sytuacji rozbieżności woli, tj. sprzecznych oświadczeń małoletniego i jego opiekuna faktycznego (rodziców), decyzję podejmuje sąd opiekuńczy.*

Kolejną dolną granicę wieku wyznaczają przepisy art. 200 par 1 Kodeksu karnego<sup>33</sup>, określające ukończenie 15 lat jako **minimalny wiek podjęcia współżycia seksualnego**. Przepisy te przewidują karalność sprawcy, który doprowadza małoletniego poniżej lat 15 do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności. Jeżeli pokrzywdzony nie ma ukończonych 15 lat odpowiedzialności karnej nie wyłącza zgoda pokrzywdzonego. Należy dodać, że przepisy *Konwencji o prawach dziecka* oraz szereg innych ratyfikowanych przez Polskę aktów prawa odnosi się do pełnej ochrony dziecka w zakresie przestępstw o charakterze seksualnym, tj. do ukończenia 18 roku życia.

Oprócz w/w przepisów ustawodawca określa wiek 18 lat jako granicę, powyżej której możliwa jest **konsumpcja alkoholu**. Mówi o tym ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi<sup>34</sup>, zakazująca sprzedaży alkoholu osobom poniżej lat 18 (art. 15 pkt. 2) i przewidująca odpowiedzialność karną za naruszenie tego zakazu (art.43 ust 1) oraz przewidująca karalność za rozpijanie małoletniego (art. 208 K.k.).

Ustawa o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych<sup>35</sup> zakazuje sprzedaży tych wyrobów osobom do lat 18 (art. 6), a także zabrania m.in. reklamowania i promocji wyrobów tytoniowych, rekwizytów tytoniowych oraz produktów je imitujących w prasie dziecięcej i młodzieżowej (art. 8 ) – art. 13 tej ustawy za łamanie tych przepisów.

30. Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 roku o zawodzie lekarza i lekarza dentystry (t.j.: Dz. U. z 2005r. Nr 226, poz. 1943, z późn. zm.)

31. Ustawa z dnia 26 października 1995 roku o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. Nr 95, poz. 138, z późn. zm.)

32. Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 roku o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. Nr 111, poz. 535, z późn. zm.)

33. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.)

34. Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz. U. Nr 35, poz. 230, z późn. zm.)

35. Ustawa z dnia 9 listopada 1995 roku o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (Dz. U. z 1996r. Nr 10, poz. 55, z późn. zm.)



Trzeba także zauważyć art. 30 ustawy o *przeciwdziałaniu narkomanii*<sup>36</sup> przewiduje, na wniosek przedstawiciela ustawowego, krewnych w linii prostej, rodzeństwa lub faktycznego opiekuna albo z urzędu możliwość skierowania przez sąd rodzinny niepełnoletniej osoby uzależnionej na **przymusowe leczenie** i rehabilitację. Postępowanie w powyższych sprawach toczy się według przepisów ustawy o *postępowaniu w sprawach nieletnich*.

## V. PRAWA DZIECKA

### 5.1. ŹRÓDŁA PRAW DZIECKA

*„Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.”* (art. 30 Konstytucji RP).

Każde **dziecko** z uwagi, że jest dzieckiem *„wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej opieki prawnej”* (Preambuła Konwencji o prawach dziecka).

Przez całe wieki problem praw dziecka, jego podmiotowości nie istniał – dziecko stanowiło swoistą własność ojca, było traktowane jako własność prywatna. w wiekach XVI (racjonalizm) i XVIII (oświecenie) odkryto, że dzieci stanowią odrębną grupę społeczną – nadzieję, przyszłość oświeconego społeczeństwa. w wieku XIX położono nacisk na kontrolę społeczną i na edukację jednostki jako proces uspołecznienia. Dzieci były postrzegane jako przedmiot oddziaływania zarówno państwa jak i rodzica. Także w Deklaracji Praw Dziecka ONZ z 1959 roku dziecko traktowane jest przedmiotowo: „Dziecku nadaje się...”.

Do chwili publikacji i ratyfikacji Konwencji o prawach dziecka pozycja prawna dziecka była traktowana w myśl zasady „Jeszcze nie” (dzieci jeszcze nie mogą, jeszcze nie rozumieją, nie wiedzą, jeszcze nie są). Dopiero słowa Konwencji „Dziecko ma prawo do...” są nowym standardem prawnym odnoszącym się bezpośrednio do dziecka jako podmiotu. Konwencja w art. 12 – 16 przyznaje też dzieciom ogólne prawa człowieka. i to jest właściwy przełom w historii praw dziecka. Tak więc, prawa dziecka zostały ostatecznie określone przyjęciem 20 listopada 1989 roku Konwencji ONZ o Prawach Dziecka (ratyfikowanej przez 191 krajów na świecie).

Można stwierdzić, że wizjonerskie stwierdzenie Janusza Korczaka: **„Dzieci nie są dopiero, dzieci już są ludźmi.”** znalazło urzeczywistnienie w obecnie obowiązującym systemie prawa międzynarodowego, jak i wewnętrznego.

Zarówno Konwencja, jak i przyjęte w Polsce rozwiązania prawne w sposób naturalny określają prawo dziecka do szczególnej ochrony w ramach trzech podstawowych kryteriów:

- **ochrony**, jako prawa do ochrony przed pewnymi formami zachowania: opuszczeniem, złym traktowaniem, wykorzystaniem;
- **pomocy**, jako prawa dostępu dziecka do pewnych świadczeń i usług: edukacji, opieki zdrowotnej, bezpieczeństwa socjalnego itp.;
- **uczestnictwa**, jako prawa dziecka do współdecydowania o sobie i wolności uczestniczenia.

Każde dziecko, z uwagi że jest dzieckiem *„wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej opieki prawnej”*.

### 5.2. PRAWA A OBOWIĄZKI

Prawa i wolności mają inne podstawy i źródła wynikające z tytułu bycia człowiekiem, dzieckiem. Prawa osobiste z tytułu bycia człowiekiem i dzieckiem są niezbywalna i nie mogą być warunkowane.

Źródłem obowiązków jest fakt przebywania i funkcjonowania w określonym środowisku, w określonej roli.

W uzasadnionych warunkach – w zagrożeniu najlepiej pojętego interesu dziecka można czasowo zawiesić któreś z praw, ograniczyć. Jest to sytuacja wyjątkowa, powinna być udokumentowana, umotywowana i powinna trwać tylko tyle, ile jest niezbędne do ustania przyczyny.

36. Ustawa z dnia 29 lipca 2015 roku o *przeciwdziałaniu narkomanii* (Dz. U. Nr 179, poz. 1485, z późn. zm.)

## **KOMENTARZ:**

*Prawa nie bilansują się z obowiązkami. Nie można warunkować praw dziecka wypełnianiem obowiązków. Prawa i wolności człowieka są pierwotne i niezbywalne, niezależne od obowiązków.*

### **Prawa i wolności gwarantowane każdemu dziecku:**

- prawo do opieki i ochrony,
- prawo do poszanowania godności i nietykalności osobistej,
- prawo do ochrony więzi rodzinnych,
- prawo do edukacji,
- prawo do ochrony zdrowia,
- prawo do odpowiedniego standardu życia,
- prawo do swobody myśli, światopoglądu i religii, w tym do jej praktykowania,
- prawo do prywatności,
- prawo do znajomości swych praw.

Oczywiście, praw wynikających tylko z samej Konwencji jest o wiele więcej. Są różne kryteria podziału praw dziecka, można np. mówić o prawach socjalnych, kulturalnych, osobistych, prawach dziecka w rodzinie, w szkole, placówce, prawach dziecka niepełnosprawnego, prawach pacjenta.

Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka, powierzając mu zadanie stania na straży praw dziecka, jako prawa kardynalne wskazała:

- Prawo do życia i ochrony zdrowia,
- Prawo do wychowania w rodzinie,
- Prawo do godziwych warunków socjalnych,
- Prawo do nauki,
- Ochronę dziecka przed przemocą i innym złym traktowaniem,
- Szczególną troskę i pomoc wobec dzieci niepełnosprawnych.

### **5.3. PRAWA W ROLI WYCHOWANKA, UCZNIA**

Wychowankom przebywającym w zastępczych formach opieki z racji, że wychowują się poza rodziną na gruncie ustawy o pomocy społecznej nadano pewien (niepełny) katalog praw dziecka. Prawa te zostały wymienione w art. 70 ust 3 ustawy. Oto najważniejsze z nich:

#### **• prawo do wychowania w rodzinie**

Fundamentalne prawo zobowiązujące instytucje publiczne do podejmowania wszelkich działań na rzecz powrotu dziecka z form zastępczych do rodziny. Prawo to podkreśla subsydiarny wobec rodziny charakter form pieczy zastępczej oraz preferuje rodzinne formy pieczy zastępczej nad formami instytucjonalnymi.

#### **• prawo stałości opieki**

To zobowiązanie do podjęcia, w możliwie jak najkrótszym czasie, wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka. To zobowiązanie do skrócenia pobytu dziecka w opiece zastępczej, z optymalnym rozeznaniem możliwości jego powrotu do rodziny (reintegracja rodziny) lub określeniem najlepszej formy opieki zastępczej. *Dla osiągnięcia tego celu przeprowadza się wnikliwe rozeznanie sytuacji, następnie przygotowanie i konsekwentne realizowanie planu opieki. Dziecku, które nie może pozostać w rodzinie biologicznej (włączając w to krewnych) lub do nie wrócić, stara się znaleźć rodzinę adopcyjną lub zapewnić mu stałą opieką w rodzinie zastępczej<sup>37</sup>.*

37. Z.W. Stelmaszuk: *Nowe spojrzenie na rodzinę* (w:) Z.W. Stelmaszuk (red.): *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem. Wybór tekstów*. Warszawa 1999



- **prawo do osobistej styczności z rodzicami i bliskimi**

Ten zapis ustawy jest realizacją prawa dziecka do osobistej styczności określonego w Konwencji o prawach dziecka (art. 9). To także realizacja prawa rodziców do styczności ze swoim dzieckiem w sytuacji, gdy pomimo ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej nie zostali oni pozbawieni prawa do styczności. Prawo to nakłada na instytucje i osoby sprawujące pieczę zastępczą obowiązek podejmowania aktywnych działań na rzecz jego realizacji.

Prawo dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej do podtrzymywania kontaktów z rodziną naturalną wynika z przepisów konwencji o prawach dziecka: Państwa – *Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka* (art. 9 ust. 3 Konwencji).

- **poszanowanie godności dziecka**

*Godność dziecka, tak jak każdego człowieka jest podstawą uniwersalnych katalogów praw człowieka. Jest też pojęciem prawnym zagwarantowanym w Konstytucji: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.”* (art. 30 Konstytucji RP).

Każde **dziecko** z uwagi, że jest dzieckiem „wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej opieki prawnej” (Preambuła Konwencji).

Ustawa o pomocy społecznej za wysoce naganne uznaje też wszelkie przejawy naruszania nietykalności dziecka, formy psychicznego znęcania się i poniżania.

- **prawo do prywatności**

Prawo to znajduje właściwy wyraz w normie konstytucyjnej: „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym” (art. 47 Konstytucji).

Na treść tego prawa w przypadku wychowanków rodzin zastępczych składa się m.in. ochrona prywatności dziecka poprzez: ochronę tajemnicy korespondencji, dyskrecjonalność informacji dotyczących jego rodziny i przeszłości. Ważnym problemem w ramach prawa do prywatności jest ochrona dziecka przed ujawnianiem jego wizerunku w przekazach medialnych.

- **prawo do praktyk religijnych**

Treść tego prawa wynika z przekonania, że przy wyborze odpowiedniej formy pieczy zastępczej należy zagwarantować dziecku ciągłość wychowania z poszanowaniem jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej (art. 20 Konwencji). o światopoglądzie dziecka decydują jego rodzice ograniczeni w swym prawie dyrektywą Konstytucji RP nakazującą im w sprawach światopoglądowego wychowania dziecka uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, jego wolność sumienia i wyznania (rodzicom nie wolno wymuszać na dziecku praktyk religijnych). Rodzice zastępczy nie mogą narzucać dziecku światopoglądu sprzecznego z wyniesionym z domu rodzinnego. z prawem tym wiąże się zasada doboru rodzin zastępczych – nie powinno powierzać się dziecka do rodzin mających inny światopogląd (wyznaną religię) niż wyniesiony przez dziecko z domu rodzinnego.

- **prawo do informacji**

Prawo to w rozumieniu określonym w art. 13 Konwencji dotyczy swobody dziecka w dostępie do informacji, prawa do kształtowania własnych poglądów w oparciu o samodzielną percepcję różnorodnych źródeł informacji:

*„1. Dziecko będzie miało prawo do swobodnej wypowiedzi; prawo to ma zawierać swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem innego środka przekazu według wyboru dziecka.*



2. Wykonywanie tego prawa może podlegać pewnym ograniczeniom, lecz tylko takim, które są przewidziane przez prawo i które są konieczne:

- a) dla poszanowania praw lub reputacji innych osób albo
- b) do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności publicznej.”

- **prawo do rozwoju i usamodzielnienia**

Dzieci umieszczone w pieczy zastępczej mają prawo do wszechstronnego rozwoju, z uwzględnieniem ich zainteresowań i uzdolnień, w tym prawo do korzystania z różnych form zabaw i wypoczynku. Pobyt w rodzinie zastępczej powinien przygotować dzieci do samodzielnego życia, tak by z chwilą osiągnięcia pełnoletniości i usamodzielnienia mogli podejmować w dojrzały i odpowiedzialny sposób różnorodne role społeczne.

- **prawo do podmiotowego traktowania**

To jedno z fundamentalnych praw człowieka, które w przypadku dziecka ograniczone jest zastrzeżeniem zdolności do kształtowania własnych poglądów uwarunkowanej wiekiem i stopniem dojrzałości dziecka. w pełni wyraża je art. 12 Konwencji:

- „1. Państwa-Strony zapewnią dziecku, które jest zdolne do kształtowania własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka.
2. w tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami i procedurami prawa wewnętrznego.”

W sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej prawo to wyraża się poprzez zasadę wysłuchania dziecka we wszystkich sprawach, które go dotyczą, np.: konieczność opuszczenia rodziny naturalnej, planowany pobyt w środowisku zastępczym, wybór formy opieki, zmiana statusu prawnego, perspektywa powrotu, usamodzielnienia itp. w sytuacji dzieci małych zasięganie opinii oraz wyjaśnianie wszystkich zmian w życiu dziecka zależy od stopnia jego rozwoju i rozumienia sytuacji. w przypadku dzieci powyżej 13 roku życia jest to obligatoryjny wymóg zasięgania opinii i udzielania pełnej informacji. z chwilą ukończenia lat 16 zgoda lub brak zgody dziecka na umieszczenie w rodzinnych formach opieki powinny być decydujące.

Prawo do podmiotowego traktowania wiąże się także z pojęciami ograniczonej lub pełnej zdolności dziecka do podejmowania czynności prawnych oraz przedstawicielstwa ustawowego w imieniu dziecka.

### **Dzieciom z racji, że są uczniami przysługują:**

- prawo do właściwie zorganizowanego procesu kształcenia, zgodnie z zasadami higieny szkolnej,
- prawo do opieki wychowawczej i warunków pobytu zapewniających bezpieczeństwo, ochronę przed wszelkimi formami przemocy: fizycznej, psychicznej, ochronę poszanowania godności,
- Prawo do życzliwego, podmiotowego traktowania w procesie dydaktyczno-wychowawczym,
- Prawo do swobody wyrażania myśli, przekonań, w szczególności dotyczących życia szkoły, a także światopoglądowych i religijnych – jeżeli nie narusza to dobra innych,
- Prawo do rozwijania zainteresowań, zdolności i talentów,
- Prawo do sprawiedliwej, obiektywnej i jawnej oceny oraz ustalonych sposobów kontroli postępów w nauce,
- Prawo do pomocy w przypadku trudności w nauce,
- Prawo do korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i doradztwa zawodowego,
- Prawo do korzystania z pomieszczeń szkolnych, sprzętu i urządzeń podczas zajęć szkolnych i pozalekcyjnych
- Prawo do udziału w życiu szkoły poprzez działalność samorządową oraz zrzeszanie się w organizacjach działających na terenie szkoły.

## 5.4. OBOWIĄZKI

Obowiązki dziecka wynikają z ról jakie pełni: roli ucznia, członka rodziny, wychowanka placówki, członka jakiejś społeczności, uczestnika zajęć itp.

Obowiązki wynikają ze specyfiki danego środowiska i roli jaką w nim pełni dziecko.

Jest to np. obowiązek:

- Aktywnego uczestnictwa w życiu danej społeczności (uczniowskiej, sportowej, artystycznej, harcerskiej itp.)
- Przestrzegania obowiązujących w danym środowisku regulaminów, norm i zasad.
- Dbałości o powierzone mienie i najbliższe otoczenie.
- Realizacji określonych obowiązków społecznych, wykonywania prac na rzecz swojego środowiska.
- Respektowania istniejących w danym środowisku nakazów i zakazów.
- Sumiennego wywiązywania się z powierzonych zadań.

Przekonanie o związku pomiędzy prawami i nagrodami a na drugim biegunie karami i obowiązkami jest błędne. Założenie, że tyle samo praw i nagród ile obowiązków jest fałszywe.

## 5.5. SYSTEM DYSCYPLINARNY W WYCHOWANIU

System dyscyplinarny to zespół norm: nakazów i zakazów oraz sposobów ich egzekwowania. Na system ten składają się także nagrody, jako wzmocnienia pozytywne i kary, jako działania mające wyeliminować zachowania niepożądane poprzez dolegliwości.

### Nagrody

Nagrody stanowią wzmocnienie pozytywne i motywują dziecko do określonych, pożądanych zachowań. Nagrody mogą być przyznawane dodatkowo, po spełnieniu określonych kryteriów. Nagrody niewłaściwie wręczane mogą być przykładem dotkliwych urazów i łamaniem praw dziecka poprzez nieuzasadnione zróżnicowanie lub pomijanie części tych, którzy spełnili określone kryteria – naruszenie zakazu dyskryminacji.

### Kary

Kary są działaniami mającymi na celu eliminowanie zachowań niepożądanych poprzez dolegliwości. Karą może być pozbawienie nagrody. Kary mają ścisły związek z obowiązkami.

W przypadku kar w grę wchodzi dyskryminacja, naruszenie, łamanie, ograniczanie podstawowych praw i godności.

Na wprowadzenie elementów systemu dyscyplinarnego decydujemy się w sytuacjach zagrożenia dla dziecka i jego środowiska, gdy dotychczasowe metody wychowawcze okazały się nieskuteczne. Pamiętajmy jednak, że system dyscyplinarny powinien być zgodny ze standardami wynikającymi z praw dziecka. Jego stosowanie wymaga:

- Poszanowania praw i godności dziecka;
- Jednoznacznego określenia nakazów i zakazów;
- Wskazania procedur postępowania;
- Spójnych i konsekwentnych działań wszystkich w przypadku naruszenia obowiązujących norm.

### **System ten powinien zawierać następujące elementy:**

- Katalog zachowań stanowiących przekroczenie dyscyplinarne;
- Rodzaj i czas trwania kary;
- Władza właściwa do wymierzenia kary;
- Władza właściwa do jej rozpatrzenia i odwołania;
- Nakaz działania bez zwłoki;
- Obowiązek protokołowania i formy pisemnej;
- Zakaz wykraczania poza granice prawa i regulaminu;
- Gwarancje prawa wychowanka do obrony;
- „Prawo do błędu”.

### **KOMENTARZ:**

*Uzasadnione – usprawiedliwione odstępstwo od zasad potwierdza spójność systemu wychowawczego. Brak regul, każdorazowe stosowanie innych środków wychowawczych potwierdza brak systemu wychowawczego. Dzieci oceniają nas nie za to co mówimy, ale za to jak postępujemy.*

## **5.6. ZAKAZ KAR CIELESNYCH**

Obowiązująca od 1 sierpnia 2010 roku ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw<sup>38</sup> w bardzo istotny sposób wzmocniła możliwości oddziaływania na rzecz ochrony członków rodziny przez przemocą dokonywaną przez innych jej członków.

Jednym z najgłośniejszych dyskutowanych zapisów ustawy jest przepis dotyczący wzmocnienia ustawowej ochrony dzieci przed przemocą w rodzinie: „osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych”. Ta norma prawna znosi powszechnie krytykowaną praktykę e przyzwolenia dla rodziców na karcenie fizyczne dzieci w postaci tzw. klapsa.

Przez wiele lat prawo karne tolerowało uprawnienie wychowawcze rodziców do karcenia małoletnich w postaci kar o charakterze wychowawczym wymierzanych w sposób „symboliczny” (np. klaps) i nie „powodujących jakiegokolwiek uszczerbku na zdrowiu fizycznym i psychicznym dziecka”, uznając je za pewien istniejący fakt społeczny (pozaprawny kontratyp). z chwilą wejścia w życie powyższych przepisów karcenie fizyczne dzieci przez rodziców, także w postaci symbolicznego klapsa wymierzanego w kontekście wychowawczym jest zabronione.

Odnosząc się do znaczenia prawnego zapisu: „...zakazuje się stosowania kar cielesnych” należy zwrócić uwagę, że został on zaproponowany nie do przepisów Kodeksu karnego, a do przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 96). Oznacza to sformułowanie zakazu w postaci lex imperfecta, jako prawa niedoskonałego, pozbawionego wprost sankcji prawno-karnych w przypadku jego nierespektowania.

Takie usytuowanie zakazu stosowania kar cielesnych wobec dzieci może wynikać z przekonania autorów o wadze relacji wewnątrzrodzinnych i ryzyku ich naruszenia w przypadku wkroczenia wprost z sankcją karną w relacje rodzice – dzieci. Drugim ważnym argumentem za zapisem pozbawionym wprost sankcji prawno-karnych jest świadomość powszechnego przyzwolenia społecznego na stosowanie karcenia fizycznego w wychowaniu dzieci. Sankcje karne bez zmiany świadomości społecznej będą nieskuteczne i mogą doprowadzić do wielu dramatów wewnątrzrodzinnych oraz trwałych negatywnych skutków, niekiedy nie do naprawienia. Rzeczywista zmiana społecznych postaw wobec karcenia dzieci powinna być oparta o działania na rzecz wzmocnienia więzi rodzinnych i pomoc rodzicom w wychowaniu dzieci.

<sup>38</sup>. Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 125, poz. 842, z późn. zm.)

Normy prawne zakazujące przemocy wobec dzieci. w tym miejscu warto przypomnieć **najważniejsze przepisy prawa dotyczące zakazu przemocy wobec dzieci.**

Konwencja o prawach dziecka jednoznacznie stwierdza, że każde dziecko ma prawo do ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem oraz wszelkimi formami przemocy (art.: 2, 19, 28, 34, 35, 37, 39 Konwencji).

Zakaz stosowania kar cielesnych wynika jednoznacznie z przepisów Konstytucji RP, która w art. 40 zakazuje tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania oraz karania, a także stosowania kar cielesnych, zaś w art. 72 zapewnia ochronę praw dziecka, w szczególności przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

Z kolei ustawa Kodeks karny w art. 217 § 1 stanowi, iż każdy, kto uderza człowieka lub w inny sposób narusza jego nietykalność cielesną, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Dodatkowe gwarancje w odniesieniu do zakazu stosowania przemocy wobec dziecka i rodziny zawiera art. 207 § 1 K.k, który stwierdza, że karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat podlega ten, kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny.

W przypadku, gdy działanie osoby bijącej spowoduje naruszenie czynności narządów ciała, stanowi to przestępstwo zagrożone grzywną, ograniczeniem lub pozbawieniem wolności od 3 m-cy do 5 lat (art. 157 K.k).

#### **KOMENTARZ:**

*W świetle prawa każdorazowe naruszenie cielesności dziecka jest zabronione. Jest to zarazem naruszenie jego godności i jako takie stanowi naruszenie praw dziecka.*

## **5.7. JAK MÓWIĆ O PRAWACH DZIECKA?**

Prawa dzieci to nie paragrafy i ich łamanie. To konkretne, realne sytuacje, to określone normy zachowania i podejmowane działania. Prawa te realizowane są w konkretnej rzeczywistości i konkretnych środowiskach: w rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej, z aktywnym uczestnictwem dzieci i młodzieży.

Rodzina jest pierwotnym i naturalnym środowiskiem dziecka. Szkoła na dość długi czas jest miejscem, gdzie dzieci spędzają większość czasu, podlegają oddziaływaniom edukacyjnym i wychowawczym. Grupa rówieśnicza, szczególnie na etapie dojrzewania, gdy dzieci przestają być dziećmi, a stają się młodzieżą, jest najważniejszym środowiskiem kształtującym i punktem odniesienia.

W kochającej się rodzinie prawa dziecka realizują się niejako samoistnie poprzez identyfikację, przejmowanie wzorów postępowania, przekazywane przez rodzinę tradycje i wartości.. w szkole o dobrym klimacie wychowawczym, gdzie dzieci i młodzież czują się bezpiecznie, gdzie mają poczucie udziału i partnerstwa w sprawach ich dotyczących, prawa dzieci realizowane są samoistnie poprzez podmiotowy udział dzieci w życiu szkoły. Także grupa rówieśnicza nastawiona na pozytywne, akceptowane społecznie cele jest miejscem realizacji praw dziecka poprzez udział, doświadczenie i naśladownictwo.

Każde dziecko ma fundamentalne prawo do wychowania i dorastania w atmosferze miłości i bezpieczeństwa, z poszanowaniem jego podmiotowości i godności. Uświadomienie tej zasady jest warunkiem mówienia o prawach dziecka.

#### **KOMENTARZ:**

*Podstawowym standardem powinna być zasada znajomości swoich praw przez dzieci oraz znajomość i zrozumienie tych praw przez dorosłych.*



Dorośli powinni uświadomić sobie zasady podmiotowości i godności dziecka oraz wynikające z tych zasad prawa. Rolą ich w procesie wychowania jest przekazanie dzieciom określonych wartości i norm postępowania opartych o uznawany przez rodzinę system wartości z respektowaniem przyrodzonej godności dziecka. Wychowując dziecko powinni uczyć je dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w oparciu o wyznawany system wartości.

Czasem rodzice nie mają świadomości, że swoim zachowaniem krzywdzą dziecko, że można inaczej, czasem nie umieją, nie potrafią. w kulturze wychowania nacechowanej zachowaniami agresywnymi trudno jest niekiedy określić granicę, gdzie kończy się troska o dobro dziecka i chęć jego wychowania i wdrożenia do akceptowanych społecznie norm i zachowań, gdzie zaś zaczyna się działanie przemocowe i krzywda dziecka. Podobne dylematy dotyczą niekiedy środowiska nauczycieli i wychowawców.

Debata z tą grupą rodziców i wychowawców powinna być dialogiem, w którym podmiotem będzie dziecko, jego przeżycia i skutki realnych sytuacji społecznych i wydarzeń dla jego psychiki i rozwoju osobowości. Ukazanie w wyniku debaty, że niekiedy dorośli kierując się dobrymi intencjami mogą swoimi zachowaniami krzywdzić dziecko – pozwoli uświadomić, że dobre intencje i nasze metody działania nie zawsze dobrze służą dzieciom. Znajomość i świadomość praw przysługujących dzieciom może nam w tym dialogu pomagać, nie powinien to być jednak główny i niekiedy jedyny argument w dyskusji.

W dobrej rodzinie, w szkole z właściwym klimatem wychowawczym prawa dziecka dzieją się same – realizują się poprzez konkretne działania i sytuacje w których dorośli respektując podmiotowość dziecka pomagają mu podejmować właściwe decyzje, ucząc go jednocześnie odpowiedzialności za skutki tych decyzji.

Ważne jest przygotowanie dzieci i młodzieży do radzenia sobie w kontaktach społecznych, pomagając kształtować umiejętności potrzebne dzieciom w funkcjonowaniu w społeczności rówieśniczej i szkolnej. To jest zadanie ogólnowo-wychowawcze związane z profilaktyką i przeciwdziałaniem przemocy.

Prawa dziecka mogą znaleźć pełny wyraz z chwilą wywiązania się przez dorosłych z ich obowiązków wobec dzieci – to także powinno być ważnym tematem debat.

Lokalne dyskusje na temat przestrzegania praw i ochrony dziecka przed przemocą powinny być miejscem przypomnienia o tym, co jest korzystne dla dziecka, a jakie działania szkodzą jego rozwojowi. Jest to też okazja do refleksji każdego z uczestników nad swoim zachowaniem i postawą wobec dziecka.

Prawa dziecka zawarte w Konwencji i innych aktach prawnych powinniśmy znać, by czasem w konkretnych sytuacjach były punktem odniesienia i służyły refleksji nad tym co robimy. Powinniśmy mieć świadomość zasad i norm (w tym prawnych) warunkujących nasze zachowania oraz decyzje wobec dzieci.

#### **KOMENTARZ:**

*Znajomość własnych praw pomaga świadomie z nich korzystać. Korzystając świadomie z własnych praw dzieci i młodzież poszerzają sferę własnej wolności ale zarazem uczą się odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Podejmując samodzielnie decyzje muszą liczyć się z decyzjami innych, z ich obszarem wolności. Dokonując samodzielnie wyborów ponoszą ich konsekwencje.*

## VI. DZIECKO PRZED SĄDEM

### 6.1. DZIECKO W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM

Przy omawianiu aspektów prawnych niezwykle istotne są zagadnienia związane z sytuacją dziecka w postępowaniu sądowym dotyczące zarówno dziecka – świadka, ofiary, jak i sprawcy. Dotyczą one tak istotnych problemów jak: wiek odpowiedzialności karnej, podmiotowość dziecka w procedurach sądowych oraz warunki szczególnej ochrony dziecka w postępowaniu sądowym.

#### Wiek odpowiedzialności karnej

Aktem prawnym istotnym w kontekście wieku dziecka jest ustawa o *postępowaniu w sprawach nieletnich*. Osoby, które nie ukończyły 18 roku życia podlegają, jako nieletni przepisom tej ustawy w sprawach dotyczących zapobiegania i zwalczania demoralizacji. *Sytuacje zagrożenia nieletnich demoralizacją to*: alkoholizm, odurzanie się, nierząd, uchylanie się od obowiązku szkolnego, obowiązku nauki, włóczęgostwo (wagary), udział w grupach przestępczych, naruszanie zasad współżycia społecznego (czyny zabronione).

Odpowiedzialności z przepisów ustawy o *postępowaniu w sprawach nieletnich* podlega każdy nieletni, który dopuści się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończył lat 17. Czyny karalne to czyny zabronione przez ustawę jako: przestępstwa, przestępstwa skarbowe lub wykroczenia (zdefiniowane w kodeksie wykroczeń). To, m.in.: zakłócanie porządku publicznego, znęcanie się nad zwierzętami, uszkadzanie znaków lub urządzeń zapobiegających niebezpieczeństwu, kradzież lub przywłaszczenie mienia, paserstwo, niszczenie lub uszkadzanie mienia, utrudnianie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego i szereg innych.

**Charakter chuligański** (def. z *Kodeksu wykroczeń*) mają wykroczenia polegające na umyślnym godzeniu w porządek lub spokój publiczny albo umyślnym niszczeniu lub uszkadzaniu mienia, jeżeli sprawca działał publicznie oraz w rozumieniu powszechnym bez powodu lub z oczywiście błahego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego.

Wiekem zezwalającym na ponoszenie odpowiedzialności karnej jest ukończenie 17 lat. Jednak *Kodeks karny* przewiduje szczególnie przypadek odpowiedzialności nieletniego za niektóre typy szczególnie drastycznych zbrodni, np. morderstwo dokonane przez nieletniego poniżej 17 roku życia. Poprzednie przepisy *Kodeksu karnego* z 1969 roku wyznaczały granicę wieku takiej odpowiedzialności na 16 lat, zaś nowe obniżyły ją do lat 15: Nieletni może odpowiadać według przepisów *Kodeksu* po ukończeniu 15 roku życia jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. (art. 10 par. 2). Jednocześnie jest to minimum wieku do skazania na karę pozbawienia wolności. Trzeba jednak zaznaczyć, że w stosunku do nieletniego żadna kara nie może przekroczyć 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za określone przestępstwo. Osoby poniżej tego wieku odpowiadają na zasadach przewidzianych w ustawie o *postępowaniu w sprawach nieletnich*.

### 6.2. DZIECKO – ŚWIADEK W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM

Z wypełnianiem obowiązków obywatelskich i korzystaniem z przysługujących praw wiąże się możliwość składania zeznań w sądzie. Należy tu rozróżnić dwa zagadnienia. Pierwsze to możliwość bycia powołanym na świadka. Co do zasady, prawo polskie zarówno w procedurze cywilnej jak i karnej nie stawia formalnych ograniczeń odnośnie wieku osoby, która może być powołana na świadka. Wyjątkiem jest art. 430 *Kodeksu postępowania cywilnego*<sup>39</sup>, który określa, że w sprawach małżeńskich (o rozwód, unieważnienie małżeństwa, ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa) nie mogą być przesłuchiwani w charakterze świadków małoletni, którzy nie ukończyli lat 13, a także zstępni stron (dzieci), którzy nie ukończyli lat 17. Innym, ale oczywistym ograniczeniem dla wykorzystywania w postępowaniu zeznań dzieci jest przewidziana w art. 290 pkt. 1 *K.p.c.* materialna przesłanka zdolności do spostrzegania oraz komunikowania swoich spostrzeżeń. Osoby, które takiej zdolności nie mają nie mogą być świadkami.

39. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku *Kodeks postępowania cywilnego* (Dz. U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.)

Drugie zagadnienie to osobisty udział małoletniego w sprawach jego dotyczących. Znamienne w tym zakresie są zmiany jakie wprowadzono w Polsce po ratyfikacji *Konwencji o prawach dziecka*. Dotyczy to w szczególności przepisów w sprawie przysposobienia. Między innymi wprowadzono przepis (art. 118 par 2 *K.r.o.*) nakładający na sąd opiekuńczy **obowiązek wysłuchania dziecka, które nie ukończyło 13 lat, jeżeli może pojąć ono znaczenie przysposobienia** (dziecko 13 latnie wysłuchiwane jest obligatoryjnie). w świetle obecnego przepisu mogą być pytane o zgodę lub opinię dzieci młodsze, np. 5 letnie, o ile Sąd uzna, że mają one świadomość decyzji, które ich dotyczą. Dziecko może także wypowiedzieć się w sprawie zmiany nazwiska i imienia.

Istotna jest zmiana dotycząca prawa dziecka do wiedzy o swoim pochodzeniu. Po pierwsze w art. 48 i 49 *Prawa o aktach stanu cywilnego*<sup>40</sup> jest zapisane, iż przysposobiony po osiągnięciu pełnoletniości może żądać udostępnienia księgi stanu cywilnego w części dotyczącej dotychczasowego aktu urodzenia. Oznacza to, iż przestała obowiązywać pełna tajemnica adopcji. Ostateczną decyzję, co do udziału małoletniego w postępowaniu, podejmuje sąd opiekuńczy, biorąc pod uwagę względy wychowawcze.

### 6.3. PRAWA PROCESOWE

Istotę praw procesowych dziecka dobrze odzwierciedlają **gwarancje respektowania praw i godności dziecka w postępowaniu sądowym (wg Konwencji o prawach dziecka)**:

- Domniemanie niewinności do chwili udowodnienia winy zgodnie z prawem;
- Poinformowanie o stawianych mu zarzutach;
- Zapewnienie prawnej i innej pomocy w przygotowaniu i prezentowaniu swojej obrony;
- Rozpatrzenie sprawy bez zbędnej zwłoki przez organ sądowy w uczciwym procesie, przeprowadzonym zgodnie z prawem;
- Zapewnienie obecności rodziców lub opiekuna prawnego;
- Nie stosowanie przymusu podczas składania zeznań i w celu przyznania się do winy;
- Posiadanie prawa do odwołania się od przeczenia oraz innych związanych z nim środków do wyższej, kompetentnej, niezawisłej i bezstronnej władzy lub organu sądowego;
- Poszanowanie spraw z zakresu życia osobistego na wszystkich etapach procesowych.

#### Reprezentacja ustawowa dziecka

Dziecko jako pokrzywdzony nie może samodzielnie bronić swoich praw. Przed sądem jest reprezentowane przez przedstawiciela ustawowego, którym może być matka, ojciec lub opiekun prawny. To oni mogą występować jako pokrzywdzony, oskarżyciel posiłkowy lub powód cywilny. **Pokrzywdzony zanim trafi do sądu posiada kilka ważnych uprawnień, m.in.:**

- posiada inicjatywę dowodową;
- może brać udział w czynnościach postępowania;
- może zaskarżać postanowienia prokuratora.

Natomiast w postępowaniu przed sądem korzystnym jest, by rodzic nabył prawo bycia oskarżycielem posiłkowym. Wystarczy, iż napisze lub oświadczy do sądu najpóźniej na początku pierwszej rozprawy przed odczytaniem aktu oskarżenia, że jest rodzicem dziecka pokrzywdzonego i chce występować w sprawie jako **oskarżyciel posiłkowy**. Jako taki, **ma on prawo do:**

- uzyskania wszelkich informacji o toczącej się sprawie (np. może przeglądać akta);
- zadawać pytania świadkom i oskarżonym;
- zaskarżać każde rozstrzygnięcie, które narusza jego prawa i szkodzi jego interesom;

40. Ustawa z dnia 29 września 1986 roku *Prawo o aktach stanu cywilnego* (t.j.: Dz. U. z 2011r. Nr 212, poz. 1264)

- brać udział we wszystkich rozprawach sądowych;
- wnosić o przesłuchanie dziecka poza salą sądową oraz pod nieobecność oskarżonego;
- ustanowić adwokata jako pełnomocnika oskarżyciela posiłkowego.

To ostatnie uprawnienie jest o tyle ważne, że adwokat reprezentując rodzica ma wszystkie uprawnienia oskarżyciela posiłkowego.

#### **KOMENTARZ:**

*Znajomość przepisów prawa oraz wynikających z nich uprawnień jest bardzo ważna. Rodzice, opiekunowie prawni przystępując do sprawy w imieniu dziecka mogą skorzystać ze swoich praw i nabyć uprawnienia pokrzywdzonego lub oskarżyciela posiłkowego. Dzięki takiemu statusowi mogą być oni aktywnym i pełnoprawnym uczestnikiem postępowania sądowego, a tym samym skutecznie reprezentować interesy dziecka przed sądem.*

#### **6.4. DZIECKO OFIARA PRZEMOCY**

Dziecko, ofiara przemocy może brać udział w procesie karnym. Nabywa ono **status pokrzywdzonego**. Zgodnie z art. 51 § 2 *Kodeksu postępowania karnego*<sup>41</sup>, jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni (osoba, która nie ukończyła lat 18 i nie posiada pełni praw ze względu na wiek) lub ubezwłasnowolniony częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęą pokrzywdzony pozostaje.

#### **Dziecko – świadek w postępowaniu karnym**

Możliwość składania zeznań w sądzie to wypełnianie jednego z ważnych obowiązków obywatelskich i korzystanie z przysługujących obywatelom praw. w procedurze cywilnej jak i karnej nie ma formalnych ograniczeń odnośnie wieku osoby, która może być powołana na świadka. w *Kodeksie postępowania karnego* nie występują przepisy dotyczące *stricte* dzieci. w rozdziale poświęconym świadkom jest zapis, wedle którego nie odbiera się przyrzeczenia od osób, które nie ukończyły 17 lat (art. 189). On to właśnie pozwala stwierdzić, że osoba poniżej lat 17 w ogóle może być świadkiem. **Zgodnie z art. 177 § 1 *K.p.k.* każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania, a zatem także i dziecko.** Wypada tu jednak przytoczyć zapis, zgodnie z którym dziecko pozostaje aż do pełnoletniości pod władzą rodzicielską, która w zasadzie przysługuje obojgu rodzicom (art. 93 § 1 *K.r.o.*) i obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka (art. 95 § 1 *K.r.o.*). Rodzice są przedstawicielami ustawowymi dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską (98 § 1 *K.r.o.*).

**Zgodę na przesłuchanie dziecka powinien wyrazić jego prawny opiekun, jeżeli nie ukończyło ono 13 roku życia, czyli nie nabyło częściowej nawet zdolności do czynności prawnych** zgodnie z art. 51 *K.p.k.*, jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy). Rzadko się zdarza, aby oboje prawni opiekunowie (najczęściej rodzice) byli krzywdzącymi dziecko, a więc osobami, którzy takiej zgody odmówią.

Najczęściej sprawcą czynu karalnego względem dziecka jest jedno z rodziców, a na przesłuchanie wystarczy zgoda drugiego. Gdy jednak oboje tego odmówią, a narusza to w istotny sposób dobro dziecka, taką zgodę może wyrazić sąd opiekuńczy (Wydział Rodzinny i Nieletnich) na wniosek zainteresowanego procesowego podmiotu – konkretnie prokuratora. Kwestia ta uregulowana jest w art. 23 *K.p.k.*: *w sprawie o przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego (...) sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator zawiadamia sąd rodzinny w celu rozważenia środków przewidzianych w (...) kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Dziecko po ukończeniu 13 roku życia może oczywiście samo wyrazić zgodę na owe przesłuchanie.*

41. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku *Kodeks postępowania karnego* Dz. U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.)



## **Prawo do odmowy zeznań**

Prawo pozwala osobie najbliższej dla oskarżonego na odmowę zeznań (art. 182 *K.p.k.*). „Osoba najbliższa” to w świetle art. 115 § 11 *Kodeksu karnego* małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu. **Oczywiście prawo odmowy zeznań przysługuje również dziecku.** Dziecko może także odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania.

Zgodzić się należy z poglądem wyrażonym przez Sąd Najwyższy, że decyzja o odmowie lub składaniu zeznań należy wyłącznie do osoby, której to prawo przysługuje (wyrok SN z 20 stycznia 1981 r. – i KR 329/80), co odnieść wypada również do dziecka. Co prawda art. 51 § 2 *K.p.k.* stanowi, że jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, to jednak słusznie zwraca się uwagę, że odmowa zeznań nie jest realizacją praw pokrzywdzonego, lecz realizacją praw świadka. Praktycznie niezwykle istotna jest kwestia, ażeby dziecko właściwie pojęło istotę przysługującego mu prawa. Zadanie odpowiedniego dotarcia do psychiki dziecka spoczywa tu na organie procesowym oraz ewentualnie biegłym psychologu.

Na mocy art. 185 *K.p.k.* **dziecko może skorzystać z prawa do odmowy złożenia zeznań, które dotyczą osoby mu najbliższej. Organ prowadzący przesłuchanie musi mieć pewność, że dziecko zrozumiało udzielone mu pouczenie i na jego podstawie świadomie podjęło decyzję. Kwestia ta powinna być również rozwiązywana przy udziale i pomocy biegłego.**

## **Przesłuchanie „jeden raz”**

Zgodnie z nowym rozwiązaniem przyjętym w art. 185a *Kodeksu postępowania karnego w sprawach o przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (rozdz. XXV K.k.) pokrzywdzonego, który w chwili czynu nie skończył 15 lat, powinno się przesłuchiwać tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub zażąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy podczas pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. w przesłuchaniu mają prawo wziąć udział: prokurator, obrońca oraz pełnomocnik oskarżonego. Także oskarżony może być obecny przy przesłuchaniu, gdy nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego.*

Protokół z tak przeprowadzonego przesłuchania odczytuje się na rozprawie głównej. Istotną zmianą, z punktu widzenia dobra dziecka – jego ochrony przed wtórną wiktyimizacją – jest wprowadzenie zapisu dźwięku i obrazu z przesłuchania dziecka.

## **Wiarygodność zeznań dziecka**

Pewne praktyczne kłopoty powstać mogą w związku z treścią art. 190 § 1 *K.p.k.*, który brzmi: „Przed rozpoczęciem przesłuchania należy uprzedzić świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy.” Rzecz w tym, że o odpowiedzialności karnej można mówić w omawianym przypadku jedynie w stosunku do osób, które zeznały nieprawdę lub zataiły prawdę po ukończeniu 17 lat. Świadków w wieku od 13 do 17 lat pouczyć należy o treści odpowiednich przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Natomiast wszystkim występującym w charakterze świadków osobom w wieku poniżej lat 18, a zatem dzieciom w znaczeniu przyjętym na wstępie, warto zwrócić uwagę na aspekty etyczne problemu prawdomówności.

**Dowód w postaci zeznań dziecka jest pełnowartościowym dowodem.** Zeznania dziecka, jeżeli nawet dotyczą tylko opisu wydarzeń, bez analizy ich znaczenia, mogą w zasadniczy sposób wpłynąć na bieg postępowania. Dzieje się tak zwłaszcza, gdy uwiarygodniają one zeznania jednego poza dzieckiem świadka – ofiary przemocy domowej (czyli znęcania się). **Zeznaniom tym musi jednakże towarzyszyć opinia biegłego – psychologa**, który powinien odpowiedzieć na pytanie, czy dziecko zdolne było prawidłowo postrzegać sytuację i prawidłowo ją odtworzyć, czy nie ma skłonności do kłamstwa lub konfabulacji. Przeprowadzony w ten sposób dowód z przesłuchania dziecka czyni zadość wymogom procesowym. Rozwiązuje także kwestię pouczenia dziecka o odpowiedzialności karnej za złożenie



falszywych zeznań; pouczenie takie otrzymuje biegły (i to w znacznie szerszym zakresie) – to on uwiarygodnia owe zeznania swoją fachową wiedzą. Wiarygodność zeznań stwierdza biegły w opinii wydanej na polecenie sądu.

#### **KOMENTARZ:**

*Najbardziej wiarygodne jest pierwsze przesłuchanie dziecka. Każde następne przesłuchanie traci na wiarygodności przez uzasadnione podejrzenie konfabulacji. Uzasadnione – bo tak już jest skonstruowana psychika dziecka. Powtarzane kilkakrotnie przesłuchanie dziecka może jedynie rodzić wątpliwości, co do treści poprzednich i nie wnosi nic nowego do procesu, a dla dziecka staje się niepotrzebną traumą. Stąd ważne jest dobre przygotowanie i przeprowadzenie przesłuchania dziecka, by nie dawać podstaw do jego ponownego przeprowadzenia.*

## **VII. INSTYTUCJE POMOCY I WSPARCIA**

W zintegrowanym lokalnym systemie pomocy i wsparcia rodziny nie wystarczy znać i dobrze realizować swoje „branżowe” przepisy i zadania. Warunkiem sukcesu i skutecznej możliwości pomocy jest współpraca kluczowych instytucji oraz znajomość wzajemna swoich kompetencji, zadań i możliwości działania.

### **7.1. POWIATOWE CENTRUM POMOCY RODZINIE**

Bardzo ważnymi zadaniami powiatów – powiatowych centrów pomocy rodzinie jest kreowanie lokalnej polityki społecznej, w ramach obligatoryjnie tworzonych lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych powiat ma obowiązek opracowania, koordynacji, nadzoru, kontroli i realizacji lokalnej polityki społecznej. Do jego zadań należy też utrzymanie i rozbudowa infrastruktury oraz zatrudnienie kadr potrzebnych do realizacji powierzonych zadań<sup>42</sup>. Umożliwia to wysoka ranga nadana powiatowym centrów pomocy rodzinie – z mocy ustawy są one samodzielnymi jednostkami organizacyjno-budżetowymi podległymi bezpośrednio zarządom powiatów<sup>43</sup>. Jako instytucje koordynujące i realizujące zadania z zakresu polityki społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie są dysponentem środków finansowych na realizację prorodzinnych i instytucjonalnych form opieki nad dzieckiem.

Do zadań powiatowego centrum pomocy rodzinie należy m.in. obowiązek organizacji, nadzoru, zarządzania i finansowania systemu pieczy zastępczej nad dzieckiem, udzielanie wsparcia, kwalifikowanie kandydatów na rodziców zastępczych powierzanie dzieci do opieki zastępczej, udzielanie pomocy dla usamodzielnianych wychowanków. Do realizacji tych zadań nowa ustawa o wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej przewiduje powołanie na poziomie powiatu nowych instytucji: organizatora i koordynatora rodzinnej opieki zastępczej. Przewidziane są też nowe instrumenty wsparcia rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka Zadaniem powiatu jest również współpraca ze służbami gminnymi (asystent rodziny) przy udzielaniu pomocy rodzinie, szczególnie w sytuacjach zagrożenia wypełniania jej funkcji socjalnych i wychowawczych oraz w pracy na rzecz powrotu dzieci z pieczy zastępczej do rodziny biologicznej. Szczegółowo nowe zadania powiatu w tym zakresie omówione są w rozdziale poświęconym przepisom ustawy o wspieraniu rodziny i systemu pieczy zastępczej.

Zadania te wymagają zintegrowania systemu pomocy dziecku i rodzinie z wykorzystaniem potencjału wszystkich instytucji na szczeblu powiatu oraz współpracy z instytucjami gminnymi i służbami specjalistycznymi. Jest to możliwe po sporządzeniu bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej oraz opracowaniu lokalnej strategii rozwiązywania problemów społecznych. Strategia ta powinna uwzględniać potrzeby w zakresie przekształcania instytucjonalnego systemu opieki zastępczej w rodzinny. Realizacja zadań określonych w strategii powinna być skorelowana z planami i harmonogramem osiągnięcia właściwego poziomu standardów opieki i wychowania.

42. J. Hryniewicz (red.): *Decentralizacja funkcji społecznych państwa, ISP, Warszawa 2001*

43. Badania Najwyższej Izby Kontroli wykazały na brak zrozumienia tej zasady przez zarządy powiatów – do stycznia 2003 roku 20% powiatów posiadało rozwiązania organizacyjne ograniczające samodzielność pcpwr poprzez przyporządkowanie ich wydziałom urzędów powiatowych, patrz: *Informacja o wynikach kontroli realizacji wybranych zadań w zakresie pomocy społecznej przez administrację samorządową powiatów, NIK, Warszawa 2003.*

Wśród wielu zadań powiatowego centrum pomocy rodzinie kluczowe znaczenie dla sytuacji dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej i pracy na rzecz powrotu dzieci do rodzin biologicznych ma współpraca z sądem opiekuńczym. Sąd wydaje orzeczenia o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej i powierza jego wykonanie staroście, który ma obowiązek wykonania orzeczenia poprzez umieszczenia dziecka we właściwej formie pieczy zastępczej.

Realizujące zadania starosty, powiatowe centrum pomocy rodzinie ma obowiązek współpracy z sądem opiekuńczym. Centrum jest zobowiązane do dokonywania stałej – nie rzadziej niż dwa razy w roku – oceny zasadności pobytu dziecka w pieczy zastępczej. w sprawozdaniu przedkładanym sądowi Centrum informuje o sytuacji rodziny i formach udzielanej pomocy oraz o relacjach rodziców z dzieckiem. Opinia powiatowego centrum pomocy rodzinie dotycząca postawy rodziców może mieć wpływ na przywrócenie władzy rodzicielskiej, a w sytuacjach nagannych na pozbawienie władzy lub zakaz styczności z dzieckiem.

## 7.2. SĄD RODZINNY

Sąd zobowiązany jest do współdziałania z organami administracji państwowej (obecnie to głównie powiatowe centrum pomocy rodzinie) w kwestiach doboru rodzin zastępczych oraz w sprawach zakresu i form pomocy państwa dzieciom umieszczonym w rodzinach zastępczych<sup>44</sup>.

Sądy to kluczowy partner powiatowych centrów pomocy rodzinie. Podejmując niezawisłe decyzje ingerencji we władzę rodzicielską i w zakresie potrzeby umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, sąd wprost odnosi je do zadań systemu pomocy społecznej, który jest odpowiedzialny za wykonanie tych orzeczeń i postanowień. Starosta, a w jego imieniu powiatowe centrum pomocy rodzinie ma wykonać postanowienie sądu i umieścić dziecko we wskazanej formie opieki.

Taka bezpośrednia zależność nakłada na te instytucje konieczność ścisłej współpracy. Zobowiązanie do współpracy istnieje od lat w przepisach regulaminu sądów powszechnych<sup>45</sup>. Wzmocniły je przepisy ustawy o pomocy społecznej<sup>46</sup>, a od 1 stycznia 2012 roku przepisy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej<sup>47</sup> nakładające na kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie obowiązek współpracy z sądem opiekuńczym w sprawach opieki i wychowania dzieci umieszczonych w zastępczych formach opieki. Obowiązek współpracy wzmacniają także zmienione przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego<sup>48</sup>. Nakładają one na sąd opiekuńczy, który ograniczając władzę rodziców umieścić dziecko poza rodziną, obowiązek zawiadomienia o tym właściwego powiatowego centrum pomocy rodzinie. z kolei Centrum jest zobowiązane do udzielenia pomocy rodzinie i składania sądowi opiekuńczemu sprawozdań dotyczących sytuacji rodziny i udzielanej pomocy.

Bardzo ważne dla jakości systemu opieki zastępczej są uprawnienia sądu dotyczące oceny kwalifikacji kandydatów na rodziców zastępczych. Sąd zarządzając umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej powinien się upewnić, czy rodzina ta daje gwarancję należytego zabezpieczenia interesów dziecka. Szczególnie powinien powziąć przekonanie, że rodziny obejmujące opiekę nad dziećmi niepełnosprawnymi i problemowymi mają świadomość ich potrzeb i potrafią je zapewnić<sup>49</sup>. w sytuacjach wątpliwych sąd może korzystać z opinii specjalistów.

Ważne jest by sędziowie rodzinni podejmując istotne decyzje dotyczące dziecka i rodziny mieli świadomość ich skutków, w tym zadań i kompetencji służb pomocy społecznej.

44. Taką formę współpracy przewiduje art. 112 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *op. cit.*

45. Patrz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1987 roku w sprawie *Regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych*, (Dz. U. nr 38, poz. 218, z późn. zm.)

46. Patrz art. 112 ust. 10 i 11 ustawy o *pomocy społecznej*, *op. cit.*

47. Patrz art. 182 ust. 4 ustawy o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, *op. cit.*

48. Patrz art. 109, 111 *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *op. cit.*

49. Por. par. 253 i 254, *Regulaminu wewnętrznego...* *op. cit.*



### **KOMENTARZ:**

*Zakres zadań i charakter podejmowanych przez sąd decyzji powodują potrzebę wszechstronnego, pozaprawnego przygotowania sędziów rodzinnych. Problematyka spraw dotyczących prawa rodzinnego wymaga od sędziów poza wykształceniem prawniczym wiedzy z zakresu nauk pedagogicznych, psychologii, socjologii i innych nauk społecznych. Niektórzy znawcy problematyki sugerują konieczność podwójnego wykształcenia sędziów rodzinnych – prawniczego i z zakresu nauk społecznych. Podkreślają także, że stosując prawo sędziowie rodzinni powinni kierować się również „powszechnie akceptowanym w społeczeństwie systemem wartości”<sup>50</sup>. Od szeregu lat nie może doczekać się realizacji postulat części środowiska sędziowskiego utworzenia dla sędziów podyplomowych studiów z zakresu pozaprawnej wiedzy niezbędnej do orzekania w sprawach rodzinnych.*

Sąd zleca kuratorowi sądowemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego, może także zlecić przeprowadzenie wywiadu środowiskowego organizacjom i osobom godnym zaufania.

W sytuacjach badań dotyczących więzi dziecka z rodzicami, sąd może zwrócić się o wydanie opinii do innej niż Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny specjalistycznej placówki, lub uwzględnić taką opinię przedłożoną przez jedną ze stron toczącego się postępowania.

Wobec dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych sąd opiekuńczy ma obowiązek – nie rzadziej niż co pół roku – dokonywania oceny sytuacji dziecka (art. 579 Kodeksu postępowania cywilnego);

### **KOMENTARZ:**

*Nowe przepisy prawne nie zmieniły w sposób znaczący dotychczasowej praktyki słabej współpracy obu instytucji. Krytycy takiego stanu rzeczy, mocno upraszczając problem, twierdzą, że sąd rodzinny podejmując istotne decyzje dotyczące dziecka i rodziny, nie ponosi odpowiedzialności za ich skutki, przenosząc tę odpowiedzialność na służby pomocy społecznej.*

Analizy orzecznictwa sądów rodzinnych w zakresie umieszczania dzieci w pieczy zastępczej wskazują na przewagę w podejmowanych decyzjach wyboru placówki opiekuńczo-wychowawczej lub spokrewnionej rodziny zastępczej. Wynika to po części z braku na poziomie powiatu alternatywy – listy przeszkolonych niespokrewnionych rodzin zastępczych. Drugim, bardziej niepokojącym powodem jest sygnalizowana przez niektórych badaczy niechęć i niezajomość nowych form opieki zastępczej i kierowanie się w podejmowanych decyzjach rutyną.

Odnośząc się do powyższego należy jednoznacznie wskazać na potrzebę współpracy sądu z powiatowymi centrami pomocy rodzinie, gdyż tak stanowi prawo, a obie instytucje „decydują” o losie dzieci i rodzin, które znalazły się w systemie pomocy społecznej. i wreszcie, bo efekt decyzji podejmowanych przez obie instytucje zależy od ich współpracy i wymiany informacji o dziecku i rodzinie.

### **7.3. POLICJA**

Policjanci w ramach wykonywania swoich zadań z zakresie rozpoznania, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń wykonują czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe, mają m.in. prawo: legitymowania osób, zatrzymywania, przeszukiwania osób i pomieszczeń (w ramach trybu i przypadków określonych prawnie). w razie niepodporządkowania się wydanym na mocy prawa poleceniom policjanci mogą stosować środki przymusu bezpośredniego. Przypadki użycia broni palnej określone są w ustawie.

50. Patrz: H. Haak: Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy, Toruń 2002





W ramach programu przeciwdziałania przemocy w rodzinie Policja wprowadziła, od 1998 roku, na terenie całego kraju procedurę „Niebieskiej Karty”. Procedura ta przeznaczona była tylko dla służb patrolowo-interwencyjnych i do pracy dzielnicowych. Program „Niebieskiej Karty” przewidywał wypełnienie:

- karty A pozwalającej na: udokumentowanie sytuacji na miejscu zdarzenia, opis działań podejmowanych podczas interwencji policji, zgodę ofiar przemocy na udostępnienie ich danych organizacjom i instytucjom pomocowym. Karta ta była podstawą do ew. wszczęcia postępowania przygotowawczego.
- karty B, która stanowiła informację dla ofiar przemocy o katalogu przestępstw, zawierała adresy i telefony krajowych i lokalnych instytucji pomocy ofiarom przemocy. Karta ta służyła do pokierowania osoby wymagającej pomocy do właściwej instytucji.

Znowelizowana ustawa o przeciwdziałaniu przemocy rodzinie uprawnienia Policji w tym zakresie rozszerzyła na członków zespołu interdyscyplinarnego wskazując jako uprawnionych do podejmowania interwencji w oparciu o procedurę Niebieskiej Karty przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, oświaty i służby zdrowia (art. 9d)

Jednocześnie nowe przepisy wykonawcze do ustawy wprowadziły obowiązek stosowania czterech formularzy Niebieskiej Karty<sup>51</sup>:

- karta A będzie wypełniana na miejscu zdarzenia przez przedstawiciela jednej z wymienionych służb po zaistnieniu faktu przemocy;
- karta B stanowić będzie pouczenie dla ofiar przemocy;
- karta C dotyczyć będzie analizy sytuacji osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie;
- karta D wypełniana przez przedstawiciela zespołu interdyscyplinarnego podejmującego interwencję dotyczyć będzie osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie.

#### **KOMENTARZ:**

*Nowe przepisy są zbyt świeże by ocenić skuteczność ich funkcjonowania w praktyce (ww. rozporządzenie obowiązuje od 27 września 2011 roku.). Niepokoić jednak może zbyt sformalizowanie struktur i ich skomplikowanie. Formularz a Niebieskiej Karty liczy obecnie 7 stron i trudno wyobrazić sobie jego wypełnianie na miejscu zdarzenia. Nierealny wydaje się też termin przekazania wypełnionego formularza członkom zespołu interdyscyplinarnego. Wątpliwości budzi też zbyt szerokie spektrum instytucji i osób uprawnionych do interwencji oraz „niechęć” przedstawicieli niektórych zawodów do stosowania procedury „Niebieskiej Karty” (nauczyciele, lekarze) . .*

Policja jest zobowiązana do podjęcia interwencji na wezwanie obywatela, w tym także dziecka.

#### **7.4. KURATELA SĄDOWA**

Kuratela to roztoczenie pieczy nad osobami, które z różnych przyczyn faktycznych i prawnych nie mogą prowadzić swoich spraw. Do zadań kuratorów sądowych należą zadania wychowawczo-resocjalizacyjne, diagnostyczne, profilaktyczne, kontrolne. To także: ustalenie warunków życia nieletniego, udzielanie pomocy opiekunom w zakresie sprawowanej opieki, wskazywanie kandydatów na opiekunów, inne czynności zlecone przez sąd.

51. Patrz: Rozporządzenie Rady Ministrów z 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz. U. Nr 209, poz. 1245)

Kurator sądowy:

- W godz. 7.00 – 22.00 ma prawo odwiedzania podopiecznych w miejscach ich zamieszkania i pobytu;
- Może żądać okazania dowodu tożsamości; niezbędnych wyjaśnień i informacji (dotyczy osoby objętej postępowaniem);
- Ma prawo wglądu do akt i dokumentów;
- Może żądać od Policji, innych organów i instytucji państwowych, samorządowych i społecznych, w zakresie ich działania, oraz od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych.

Sędzia rodzinny zleca kuratorowi sądowemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w celu: ustalenia danych dotyczących nieletniego i jego środowiska, w tym: zachowania się nieletniego, warunków wychowawczych, sytuacji bytowej, nauki, czasu wolnego, kontaktów środowiskowych, relacji z rodzicami, dotychczas podejmowanych oddziaływań wychowawczych, stanu zdrowia, zagrożeń uzależnieniami.

Należy jednoznacznie podkreślić, że na kuratorze spoczywa obowiązek skutecznego odebrania dziecka – policjant, pracownik socjalny – towarzyszą kuratorowi (asystują).

Na wniosek kuratora policja ma obowiązek usunąć z miejsca wykonywania orzeczenia osoby przeszkadzające w jego wykonaniu.

Kurator może zwrócić się o pomoc do organu pomocy społecznej lub innej instytucji do tego powołanej (np. ośrodek adopcyjno-opiekuńczy) w sytuacji, gdy czynność odebrania dziecka może je narazić na krzywdy moralne i fizyczne (np. obecność pedagoga, psychologa, mediatora).

Kurator powinien odstąpić od wykonywania orzeczenia, jeżeli w wyniku tej czynności dziecko mogłoby doznać poważnego uszczerbku na zdrowiu fizycznym lub psychicznym. o wstrzymaniu wykonania orzeczenia kurator powiadamia prokuraturę i sąd.

W sytuacji udaremnienia odbioru lub ukrycia dziecka, kurator ma obowiązek powiadomić prokuratora. Sąd wszczyna postępowanie zobowiązujące osoby zobowiązane lub podejrzane o ukrywanie dziecka do ujawnienia miejsca jego pobytu.

#### **KOMENTARZ:**

*Obowiązek oddania dziecka do wskazanej formy pieczy zastępczej, w terminie określonym przez sąd, ma zobowiązany (rodzice). w sytuacji, gdy osoba zobowiązana tego nie robi, sąd zleca kuratorowi przymusowe odebranie dziecka. Przy przymusowym odebraniu dziecka powinna być osoba uprawniona (do której dziecko ma trafić po odebraniu od rodziców). z uwagi, że przymus odebrania jest traumatycznym życiem i może utrudniać adaptację dziecka do rodziny zastępczej osobą uprawnioną powinien być pracownik socjalny.*

### **7.5. SŁUŻBA ZDROWIA**

Lekarz i pielęgniarka mają obowiązek powiadomić inne służby społeczne o występowaniu przemocy wobec dziecka. Nie stoi temu na przeszkodzie tajemnica lekarska, ponieważ lekarz jest zwolniony z tajemnicy, gdy:

- z mocy szczególnych przepisów jest zobowiązany poinformować władze o określonych okolicznościach;
- gdy zachowanie tajemnicy może spowodować istotne niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia osoby leczonej lub osób z jej otoczenia;
- powinien powiadomić organy ścigania o stwierdzeniu lub podejrzeniu popełnienia przestępstwa, na prośbę pokrzywdzonych powinien powiadomić inne służby pomocowe (powiatowe centrum pomocy rodzinie, ośrodek pomocy społecznej, policja, komisja rozwiązywania problemów alkoholowych itp.).

W sytuacjach zagrożenia zdrowia lub życia dziecka, gdy rodzic odmawia zgody na konieczny zabieg medyczny, to lekarz jest zobowiązany podjąć taką decyzję. Rodziny zastępcze, przy odmowie przez rodziców biologicznych wyrażenia zgody na konieczny u dziecka zabieg medyczny, mogą wnioskować do sądu rodzinnego o wydanie takiej zgody.

W sytuacji konieczności uzyskania obdukcji zgodnie z dotychczasowymi przepisami, można było się udać do lekarza podstawowej opieki medycznej i poprosić o zaświadczenie o aktualnym stanie zdrowia – zastępowało ono kosztowną obdukcję i przed sądem stanowiło dowód w sprawie.

Znowelizowane przepisy ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nałożyły na lekarzy obowiązek badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania w tym przedmiocie stosownego zaświadczenia (art. 3 ust.1 pkt 5).

## **VIII. INTERWENCJA W RODZINIE**

W sytuacjach, gdy rodzina ma trudności z wypełnianiem swoich zadań, najskuteczniejszym sposobem wsparcia jest w porę udzielona środowiskowa pomoc bez konieczności odrywania dziecka od rodziny. Wobec rodziców, z różnych przyczyn, niezaradnych życiowo, który nie potrafią, nie chcą, nie mają możliwości finansowych i warunków bytowych by zająć się prawidłowym wychowaniem swojego dziecka, w myśl konstytucyjnej zasady pomocniczości, właściwe dla danej sytuacji służby powinny w porę zauważyć problem i zaproponować pomoc adekwatną do zaistniałego problemu. Tyle założenia modelowe.

Jednak w sytuacjach trudnych, gdy wyczerpaliśmy możliwości pomocy, w sytuacjach zaniedbywania i niezaradności wychowawczej z zagrożeniem życia i zdrowia dziecka, pozostawiania dziecka czasowo bez opieki, przemocy, wykorzystywania seksualnego, degradacji rodziny na tle patologii, alkoholizmu, postępującej demoralizacji dziecka zachodzi konieczność interwencji.

### **8.1. SPOŁECZNY I PRAWNY OBOWIĄZEK INTERWENCJI**

W takich sytuacjach prawo nie pozwala na dowolność i zdanie się na własne odczucia. Stosowne przepisy stanowią o tzw. społecznym bądź prawnym obowiązku powiadomienia. Każdy, komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania przez sąd opiekuńczy z urzędu (sprawy ograniczenia władzy rodzicielskiej i ustanowienia opieki prawnej), obowiązany jest powiadomić o tym sąd. Obowiązek ten spoczywa w szczególności na urzędach administracji publicznej: urzędy stanu cywilnego, sąd, policja, placówki oświatowe, urzędy państwowe i samorządowe, prokuratura, opiekunowie społeczni, placówki i instytucje zajmujące się pomocą rodzinie itp.(art.572 K.p.c.).

W przypadkach okoliczności świadczących o demoralizacji osoby nieletniej ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nakłada na każdego obowiązek zawiadomienia policji i sądu rodzinnego (art.4 § 1). Do przejawów demoralizacji możemy zaliczyć: alkoholizm, odurzanie się środkami narkotycznymi, prostytutkę, włóczęgostwo (wagary), uchylanie się od obowiązku szkolnego, obowiązku nauki, udział w grupach przestępczych, kradzież, naruszanie zasad współżycia społecznego – które jako czyny zabronione podlegają odpowiedzialności karnej.

Jeżeli pracujemy w instytucji państwowej lub samorządowej i w związku ze swoją działalnością służbową dowiadujemy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, należy niezwłocznie zawiadomić policję bądź prokuratora oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego (do takich działań zobowiązują nas art.304 K.p.k. i art. 4 § 3 u.p.n.).

Funkcjonariusze publiczni, w tym sędzia, kurator, pracownik administracji rządowej i samorządowej, nauczyciel, którzy przekraczając swoje kompetencje lub niedopełniając obowiązków działają na szkodę interesu publicznego lub prywatnego (w tym przypadku na szkodę dziecka), podlegają karze do lat 3, a jeżeli działali nieumyślnie do lat 2 (art. 231 § 1 i 3 K.k.).

### **KOMENTARZ:**

*Powinniśmy zatem pamiętać, że na pracownikach instytucji publicznych i niepublicznych pracujących z dziećmi spoczywa szczególnie obowiązek reagowania na wszelkie przypadki zagrożenia dziecka bądź zagrożenia innych przez dzieci.*

Sytuacja, gdy np. rodzice odmawiają zgody na zabieg lub operację medyczną, która jest potrzebna dla ratowania zdrowia lub życia dziecka, jest przykładem nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej i stwarza zagrożenie dobra dziecka. Podobnie, jak działania polegające na nadużywaniu kar cielesnych lub długotrwałym zaniedbywaniu potrzeb dziecka. w takich sytuacjach sąd opiekuńczy może zastosować środki ograniczające władzę rodzicielską, chociażby w postaci nakazania rodzicom skierowania dziecka do szpitala, lub zobowiązania ich do określonego zachowania: dokonania potrzebnych z punktu widzenia dobra dziecka zabiegów, badań specjalistycznych czy też skierowania do właściwych specjalistów.

W sytuacjach zagrożenia dziecka ingerencja w rodzinę powinna polegać przede wszystkim na działaniach profilaktycznych zapobiegających skutkom niewłaściwego lub nieudolnego sprawowania władzy rodzicielskiej. Ustawodawca nakazuje nie tylko zapobiegać naruszeniom dobra dziecka ale także zaleca usunąć naganne skutki postępowania rodziców.

## **8.2. SĄDOWA INGERENCJA W RODZINIE**

### **Ograniczenie władzy rodzicielskiej**

W sytuacji, gdy pomoc i wsparcie zawiodą lub okażą się nieskuteczne, a rodzice poprzez nienależyte wykonywanie władzy rodzicielskiej naruszają dobro dziecka, dochodzi do ingerencji sądu. Zgodnie z art. 109 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ograniczenie władzy rodzicielskiej może wynikać z faktu zagrożenia dobra dziecka, może być też uzasadnione sytuacją, w której nie ma bezpośredniego zagrożenia, jednak brak jest wspólności domowej dziecka z obojgiem rodziców, zwłaszcza w sytuacji konfliktu między nimi (art. 58 i 107 K.r.o.).

Sąd ogranicza władzę rodzicielską w sytuacji zagrożenia dobra dziecka, gdy dochodzi do zaniedbań w zakresie wykonywania władzy rodzicielskiej ze strony rodziców (lub jednego z nich). Przepis art. 109 stosowany jest również w sytuacji, kiedy nie ma żadnego zaniedbania ze strony rodziców, ale nie mogą oni sobie poradzić z trudnościami wychowawczymi.

W zależności od stopnia zagrożenia dobra dziecka, sąd w ramach ograniczenia władzy rodzicielskiej może wydać stosowne zarządzenie, w szczególności:

- zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania z jednoczesnym wskazaniem sposobu kontroli wykonania wydanych zarządzeń,
- określić, jakie czynności nie mogą być przez rodziców dokonywane bez zezwolenia sądu, albo poddać rodziców innym ograniczeniom, jakim podlega opiekun,
- poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego,
- skierować małoletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego albo do innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi,
- zarządzić umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej albo w placówce opiekuńczo-wychowawczej.
- powierzyć zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi (art. 109 K.r.o.).

Ograniczenie władzy rodzicielskiej nie pozbawia rodziców określonych praw i obowiązków zawartych w pojęciu kierowania, m.in. dotyczy to podejmowania odpowiedzialnych decyzji w sprawach: obywatelstwa dziecka, zmiany imienia i nazwiska, określenia miejsca pobytu, sposobu leczenia, światopoglądu, wyboru kierunku edukacji, sposobu wychowania, rozwoju zainteresowań, wyjazdów zagranicę, regulowania oraz nadzorowanie trybu życia dziecka. Rodzice dalej korzystają z praw cywilnych: mogą dziedziczyć po dziecku, spoczywa na nich obowiązek alimentacyjny oraz zachowują prawo do styczności osobistej z dzieckiem. Zakres tych praw i obowiązków w uzasadnionych sytuacjach może określić i ograniczyć sąd.

Należy nadmienić, że rodzice mają obowiązek podjęcia aktywności i współpracy z instytucjami pomagającymi im przezwyciężyć trudności życiowe i usunąć przyczyny, z powodu których orzeczono ograniczenie ich władzy rodzicielskiej. Przy dobrych rokowaniach sąd może przywrócić władzę rodzicielską, w sytuacji postawy nagannej – rażącego zaniedbania swych obowiązków lub trwałego braku zainteresowania sytuacją dziecka – może pozbawić władzy rodzicielskiej.

### **Zawieszenie władzy rodzicielskiej**

Instytucję prawną, jaką jest zawieszenie władzy rodzicielskiej, reguluje art.110 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który stanowi: „1. w razie przemijającej przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej sąd opiekuńczy może orzec jej zawieszenie. 2. Zawieszenie będzie uchylone, gdy jego przyczyna odpadnie.”

Tak więc widzimy, że zawieszenie jest specyficzną, okresową ingerencją we władzę rodzicielską. Sąd opiekuńczy może je orzec w razie „przemijającej przeszkody” oraz uchylić je w wypadku, gdy przyczyna uniemożliwiająca wykonywanie władzy ustanie. Przyczynami będącymi podstawą do zawieszenia władzy rodzicielskiej mogą być np.: wyjazd rodzica zagranicę, odbywanie przez rodzica kary pozbawienia wolności, długotrwały pobyt w zakładzie leczniczym (np. choroba psychiczna, leczenie uzależnień), praca kontraktowa poza miejscem zamieszkania. Każda sprawa ma wymiar indywidualny – sąd może nie zastosować tego środka, gdy przeszkoda dotyczy jednego z rodziców lub, gdy wprawdzie oboje rodzice wyjechali na pewien czas, ale dziecko pozostało na czas ich nieobecności u osoby zaufanej.

### **Pozbawienie władzy rodzicielskiej**

Jeżeli władza rodzicielska nie może być wykonywana z powodu trwałej przeszkody albo, jeżeli rodzice nadużywają władzy rodzicielskiej lub w sposób rażący zaniedbują swe obowiązki względem dziecka, sąd opiekuńczy może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej. Pozbawienie władzy rodzicielskiej może być orzeczony także w stosunku do jednego z rodziców (art. 111 K.r.o.).

Sąd może pozbawić rodziców władzy rodzicielskiej, gdy istnieje trwała przeszkoda w jej wykonywaniu, gdy rodzice nadużywają tej władzy, gdy rażąco zaniedbują swoje obowiązki wobec dziecka, gdy trwale nie interesują się dzieckiem.

W razie ustania przyczyny, która była podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej, sąd opiekuńczy może władzę rodzicielską przywrócić. Pozbawienie władzy rodzicielskiej lub jej zawieszenie może być orzeczony także w wyroku orzekającym rozwód lub unieważnienie małżeństwa.

Pozbawienie władzy rodzicielskiej nie ogranicza innych praw i obowiązków rodziców. Mogą oni dalej korzystać z praw cywilnych: mogą dziedziczyć po dziecku, spoczywa na nich obowiązek alimentacyjny.

Rodzic pozbawiony władzy rodzicielskiej zachowuje prawo do styczności osobistej z dzieckiem, chyba, że sąd wyda zakaz lub ograniczenie styczności. Sąd może to orzec w postanowieniu o pozbawieniu władzy rodzicielskiej lub w osobnym postanowieniu.

### **KOMENTARZ:**

*Pozbawienie władzy powoduje umieszczenie dziecka poza rodziną. Jest też sygnałem do poszukiwania trwałych rozwiązań sytuacji dziecka, takich jak adopcja lub długotrwała rodzina zastępcza. Sytuacja ta zobowiązuje sąd do ustanowienia opieki prawnej nad dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej.*

## **8.3. INGERENCJA SĄDU WOBEC NIELETNICH**

Decyzje sądu dotyczące różnych form ingerencji we władzę rodzicielską wynikające z przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, to nie jedyna forma interwencji w rodzinie. Wobec dzieci, które podlegają procesowi demoralizacji stosuje się formy interwencji wynikające z innej ustawy – o postępowaniu w sprawach nieletnich<sup>1</sup> (dzieci podlegające przepisom ustawy zwane są nieletnimi).

Nie definiując wprost pojęcia demoralizacji ustawodawca wylicza w ustawie okoliczności świadczące o demoralizacji: Każdy, kto stwierdził istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, w szczególności naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych, ma społeczny obowiązek odpowiedniego przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekunów nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego tożsamego organu (art. 4 par. 1 ustawy).

W przypadku występowania u nieletnich któregoś z powyżej zdefiniowanych przejawów demoralizacji sąd rodzinny może ingerować w sferę władzy rodzicielskiej stosując określone ustawą środki oddziaływania wobec nieletnich. w swoim postępowaniu sąd powinien kierować się dobrem nieletniego, indywidualizacją oceny jego postępowania oraz prymatem środków wychowawczych nad karnymi w procesie resocjalizacji.

Sąd rodzinny może zwrócić się wprost do nieletniego udzielając mu upomnienia, zobowiązując go do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia.

Wzmacniając oddziaływania wychowawcze wobec nieletniego sąd może ustanowić nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, ustanowić nadzór organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania – udzielających poręczenia za nieletniego. Środkiem wzmoczonego nadzoru jest zastosowanie nadzoru kuratora sądowego. Środkami o charakterze terapeutycznym i resocjalizacyjnym wspierającymi oddziaływania wychowawcze rodziców są: skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym. w sytuacji niewydolności wychowawczej rodziców sąd może umieścić nieletniego w rodzinie zastępczej lub odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej albo w ośrodku szkolno-wychowawczym (w tym rodzaju środka wychowawczego mieści się omawiane w kolejnym rozdziale umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku szkolno-wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii oraz ośrodku szkolno-wychowawczym).

Jeżeli nieletni przejawia wysoki stopień demoralizacji a stosowane środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub przemawia za tym charakter popełnionego czynu, sąd może orzec umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym.

Katalog środków stosowanych z ustawy jest bardzo szeroki i otwarty, daje możliwość stopniowania oddziaływań sądu w zależności od ciężaru gatunkowego czynu popełnionego przez nieletniego, ustalenia okoliczności czynu, rodzaju i stopnia „winy” nieletniego. Przewiduje zastosowanie innych adekwatnych środków będących we właściwości sądu rodzinnego lub przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

## IX. NOWE REGULACJE RELACJI RODZICE-DZIECI

W czerwcu 2009 roku weszła w życie – prawie niezauważona przez środowisko osób i instytucji pracujących w systemie pomocy dziecku i rodzinie – tzw. duża nowelizacja *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*<sup>52</sup>. Zawiera ona szereg istotnych rozwiązań prawnych, które uwzględniają najnowsze badania naukowe oraz dostosowują przepisy do zmienionego w ostatnim dwudziestolecu społecznego i prawnego kontekstu stosowania przepisów prawa rodzinnego. To także reakcja na orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego oraz dostosowanie przepisów do standardów konwencji bioetycznej i innych norm prawa międzynarodowego.

52. Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. Nr 220, poz. 1431)

## 9.1. MACIERZYŃSTWO I OJCOSTWO

Zmiany dotyczą głównie regulacji stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi, wprowadzając istotne zmiany w zakresie pochodzenia dziecka, władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem. Do *Kodeksu* w miejsce zasady uznania dziecka wprowadzone jest nowe pojęcie „uznanie ojcostwa”. Po raz pierwszy określa on zasady ustalenia macierzyństwa, opierając je na rzeczywistym związku biologicznym dziecka z rodzicami. w sytuacjach rozwodowych wprowadza prawny obowiązek utrzymywania kontaktów z dzieckiem przez obojga rodziców (plan wychowawczy). Reguluje kwestie stopni pokrewieństwa, dookreśla obowiązek alimentacyjny rodziców w stosunku do dorosłych dzieci, zabezpiecza interesy majątkowe dziecka. w praktyce, przede wszystkim poprawia sytuację faktyczną i prawną ojców w kontaktach z dziećmi.

Nowe rozwiązania prawne zostały wprowadzone do tytułu II *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* przyjmującego nazwę „Pokrewieństwo i Powinowactwo”. w konsekwencji tej zmiany pojawiają się nowe „Przepisy ogólne” dotyczące linii i stopni pokrewieństwa oraz powinowactwa. Rozdział i „Pochodzenie dziecka” zyskuje dwa Oddziały: Oddział I „Macierzyństwo” i Oddział II „Ojcostwo”<sup>53</sup>.

### Matką jest ta, która urodziła

*Kodeks rodzinny i opiekuńczy* nie normował do tej pory przesłanek ustalenia i zaprzeczenia macierzyństwa. Ustalenie macierzyństwa ma natomiast fundamentalne znaczenie dla ustalenia stanu cywilnego dziecka. Jest to szczególnie istotne w sytuacji dostępności (prawnie nienormowanych) technik wspomaganey medycznie prokreacji. Dotychczasowe rozwiązania prawne oparte o starą rzymską maksymę – *mater semper certa est* (zawsze wiadomo kto jest matką) okazały się niewystarczające. w szczególności, sporne było macierzyństwo, w sytuacji, gdy jedna kobieta urodziła (tzw. macierzyństwo biologiczne), a druga przekazała zapłodnioną komórkę jajową (tzw. macierzyństwo genetyczne).

Nowe przepisy rozstrzygnęły tę kwestię na rzecz rzeczywistego związku biologicznego matki i dziecka, w myśl zasady – matką jest ta, która urodziła.

### **KOMENTARZ:**

*W ostatnim czasie głośna była sprawa surogatki z Łodzi, młodej zastępczej matki, która urodziła dziecko pochodzące z zapłodnionej komórki jajowej innej kobiety, a następnie odmówiła oddania jej dziecka. Na gruncie nowych przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego sprawa, poza jej wymiarem etycznym, jest oczywista. Według znowelizowanego polskiego prawa, matką jest surogatka – kobieta, która urodziła dziecko.*

Należy wspomnieć, że tzw. instytucja surogatki, czyli praktyka wynajmowania brzucha jest w wielu krajach z przyczyn moralnych, etycznych i obyczajowych prawnie zabroniona. Tak jest np. w Niemczech, gdzie za fakt wynajmowania surogatki grozi odpowiedzialność karna.

### **Uznanie ojcostwa jako „akt wiedzy” obojga rodziców**

Dotychczasową czynność prawną uznania dziecka w nowych przepisach zastąpiono uznaniem ojcostwa. Jeżeli dziecko urodziło się w małżeństwie, bądź przed upływem trzystu dni od jego ustania domniema się, że ojcem dziecka jest mąż matki i on zostanie wpisany do akt jako ojciec dziecka. w innych przypadkach obok sądowego dopuszcza się dobrowolne ustalenie stosunku prawnego ojcostwa. Uznanie ojcostwa następuje, gdy mężczyzna, od którego dziecko pochodzi, oświadczy przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (za granicą przed konsulem), że jest ojcem dziecka, a matka potwierdzi ten fakt w ciągu trzech miesięcy od złożenia oświadczenia. Uznanie ojcostwa oparte jest, więc o akt wiedzy obojga rodziców i zasadę prawdy genetycznej. Oświadczenie potwierdzające matki nie jest jej „zgoda” na uznanie, to element aktu wiedzy o pochodzeniu dziecka od określonych osób.

53. Patrz: Dział Ia *Rodzice i dzieci* (w.:) ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. Nr 9, poz. 59, z późn. zm.)

Przy ustaleniu ojcostwa ustawodawca oparł się o przesłankę oświadczenie woli, jako możliwy do zweryfikowania fakt występowania więzi genetycznych, co przy obecnym stanie nauki daje możliwość ustalenia stanu zgodnego z rzeczywistością. w sytuacjach powództwa o ustalenie lub zaprzeczenie ojcostwa, taka konstrukcja przepisów jest możliwa do zweryfikowania przez powszechne obecnie badania genetyczne DNA.

Nowością jest ustalenie cezury 16 lat jako wieku po ukończeniu, którego mężczyzna może złożyć oświadczenie o uznaniu dziecka. Powyższy wymóg ukończenia szesnastu lat dotyczy także wieku matki potwierdzającej fakt uznania ojcostwa.

Po nowelizacji obowiązuje zasada, że po osiągnięciu pełnoletniości tylko dziecko może decydować o dochodzeniu swego pochodzenia. w stosunku do pełnoletniego dziecka, powództwa o zaprzeczenie lub ustalenie ojcostwa nie może wnieść ani matka, ani domniemany ojciec. Nowością jest także przepis dopuszczający możliwość uznania ojcostwa *nasciturusa*, czyli dziecka poczętego, lecz jeszcze nieurodzonego. Po śmierci dziecka ojciec może je uznać, ale do dnia, w którym dziecko osiągnęłoby pełnoletniość.

Nowelizacja wprowadziła także zapis dotyczący możliwości uchylecia się od ojcostwa. Mężczyzna, który uznał dziecko może wnieść o uchylenie uznania ojcostwa w okresie do sześciu miesięcy od chwili, gdy dowie się, że nie jest on ojcem dziecka. Może to zrobić jedynie do czasu uzyskania przez dziecko pełnoletniości.

Zgodnie ze standardami konwencji bioetycznej nowe przepisy zakazują zaprzeczenia ojcostwa w sytuacji, gdy mąż matki dziecka wyraził zgodę na jego poczęcie metodą sztucznej prokreacji.

## 9.2. PLAN WYCHOWAWCZY

Obojgu rodzicom żyjącym w rozłączeniu, jeżeli nie ma prawnych przeciwwskazań, przysługuje władza rodzicielska. Ze względu na dobro dziecka sąd może określić sposób jej wykonywania. Może na przykład powierzyć wykonywanie władzy jednemu z rodziców, drugiemu ograniczyć władzę rodzicielską do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do dziecka.

Po nowelizacji wspólna władza rodzicielska może być przyznana przez sąd tylko w sytuacji, gdy rodzice przedstawią uzgodnione porozumienie o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem. Sąd przed zatwierdzeniem ugody opartej o uzgodniony przez rodziców plan wychowawczy będzie mógł wysłuchać dziecka i uwzględnić jego zdanie w sytuacji, gdy pozwala na to jego rozwój umysłowy i stopień dojrzałości. Wysłuchanie odbędzie się poza salą posiedzeń.

Taki wspólny wniosek do sądu (plan wychowawczy) powinien z uwzględnieniem dobra dziecka określać sposoby wykonywania władzy rodzicielskiej przez obojga rodziców: gdzie i na jakich zasadach dziecko będzie przebywać, jakie będą formy jego kontaktu z drugim rodzicem, kto i w jakiej formie będzie odpowiadał za najważniejsze sfery funkcjonowania dziecka: edukację, zdrowie, rozwój zainteresowań dziecka i wiele innych istotnych dla dziecka kwestii. Za złamanie przez jedną ze stron uzgodnionej i zatwierdzonej przez sąd ugody (planu wychowawczego) może on ukarać rodzica grzywną lub karą aresztu.

W razie braku porozumienia to sąd, tak jak dotychczas, określi formy kontaktów obojga rodziców z dzieckiem. Na przykład będzie mógł powierzyć wykonanie władzy jednemu z rodziców, ograniczając władzę drugiego do określonych obowiązków i uprawnień względem dziecka.

Plan wychowawczy to wprowadzenie do polskiego systemu prawnego nowego mechanizmu ustalenia kontaktów z dzieckiem przez rozstających się rodziców. Będzie on pomocny w sądzie przy podejmowaniu decyzji o władzy rodzicielskiej. To wzorowany na rozwiązaniach anglosaskich instrument wspólnego rozstrzygnięcia spraw dotyczących dzieci. Jest on formą dobrowolnych ustaleń rozwodzących się lub pozostających w separacji rodziców dziecka. o tym, czy stanie się on panaceum na dotychczasowe bóle, czy też stanie się kolejną niewykorzystaną w pełni możliwością, tak jak mediacje, pokaże czas.



### **KOMENTARZ:**

*Dotychczasowa praktyka wskazuje na dużą nieskuteczność egzekwowania własnych praw rodzicielskich i prawa do styczności z dzieckiem przez rodzica, który z dzieckiem nie przebywał. Rodzic, u którego dziecko przebywało, najczęściej matka, bardzo często robił wszystko by utrudnić lub uniemożliwić kontakty z dzieckiem drugiemu rodzicowi, najczęściej ojcu. Czasem posuwał się do działań psychomanipulacji i wrogiego nastawienia dziecka, zubażając jego więzi emocjonalne z drugim rodzicem. Dziecko często stawało się elementem przetargowym w walce rozstających się dorosłych.*

Wprowadzenie instytucji porozumienia zawartego przed sądem, poprzedzonego ustaleniami sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywania z dzieckiem kontaktów może powyższej patologii zapobiec.

## **9.3. RELACJE ALIMENTACYJNE I MAJĄTKOWE**

### **Możliwość uchylenia się od alimentów na pełnoletnie dziecko**

Z jednej strony mamy ogromny problem społeczny uchylania się od obowiązku alimentacyjnego ze strony jednego z rodziców (najczęściej ojca) i potrzeba wparcia przez fundusz alimentacyjny rodzica (najczęściej matki), który podejmuje się samotnie wychowywać dzieci. z drugiej zaś strony mamy sytuacje dorosłych dzieci utrzymywanych przez swoich rodziców. Jeżeli dotyczy to dorosłych, ale nie samodzielnych ekonomicznie, uczących się dzieci sprawa nie budzi wątpliwości. Gorzej, gdy dzieci mając gwarantowany „wikt i opierunek” nie podejmują należytych starań w celu ukończenia szkoły, zdobycia zawodu, podjęcia pracy i usamodzielnienia się ekonomicznie.

Takim sytuacjom naprzeciw wychodzą znowelizowane przepisy *kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* dotyczące alimentacji (art. Xx). Rodzice nadal będą zobowiązani do świadczeń alimentacyjnych na dorosłe dziecko, które nie jest w stanie utrzymać się samodzielnie, nie ma własnego majątku i stałych dochodów, uczy się, studiuje do ukończenia 26 roku życia. Jednak w sytuacji, gdy płacenie świadczeń alimentacyjnych na dorosłe dziecko związane jest z nadmiernym uszczerbkiem dla nich samych lub dziecko nie dokłada należytych starań by uzyskać możliwość samodzielnego utrzymania się, rodzice będą mogli uchylić się od świadczeń na dziecko.

Uproszczone procedury sądowe pozwolą rodzicom uwolnić się od obowiązku alimentacyjnego w sytuacjach, gdy udowodnią, że dziecko może podjąć stałą pracę, lekceważy naukę, np. zmienia kolejną szkołę lub kierunek studiów, nie uczy się, prowadzi pasożytniczy tryb życia na koszt rodziców.

Przepisy dotyczące obowiązku płacenia alimentów na dziecko niepełnoletnie lub niepełnosprawne pozostają w mocy.

### **Zaostrzenie rodzicielskich obowiązków dbałości o majątek dziecka**

Rodzice, jak do tej pory, będą mieć kodeksowy obowiązek sprawować z należyłą starannością zarząd nad majątkiem dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Nowe przepisy zaostrzają natomiast ciężące na nich obowiązki. Sąd może nakazać rodzicom sporządzenie inwentarza majątku dziecka oraz zobowiązać ich do informowania o ważniejszych zmianach w stanie tego majątku, np. nabycie lub zbycie składników majątkowych o znacznej wartości.

W uzasadnionych sytuacjach, dotyczących szczególnie ruchomości znacznej wartości, pieniędzy, papierów wartościowych, sąd może ustalić wartość do wysokości, której rodzice mogą swobodnie rozporządzać składnikami majątku bez zgody sądu.

Dalej pozostaje w mocy zasada wykorzystania dochodów z majątku dziecka w pierwszeństwie na zaspokojenie potrzeb samego dziecka, następnie jego rodzeństwa, które wychowuje się razem z nim, dopiero nadwyżkę można przeznaczyć na inne uzasadnione potrzeby rodziny.

Zwiększenie nadzoru sądu nad sposobem sprawowania zarządu majątkiem dziecka przez rodziców ma sprawić, że dziecko po osiągnięciu pełnoletności przejmie swój majątek w stanie nieuszczerplonym. w coraz częściej występujących sytuacjach otrzymywania przez dziecko darowizn i spadków, np. od dziadków, czy chrestnych wprowadzone zmiany mają chronić dziecko przed spieniężeniem majątku przez rodziców lub przeznaczeniem go na ich własne potrzeby i utrzymanie.

#### **9.4. RESPEKTOWANIE PODMIOTOWOŚCI DZIECKA**

Znowelizowane przepisy wprowadziły zasadę, że niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzice mają obowiązek utrzymywać kontakty ze swoim dzieckiem. Prawo do styczności z dzieckiem przysługuje obojgu rodzicom niezależnie od władzy rodzicielskiej. Także rodzic, który ma ograniczoną władzę lub jest jej pozbawiony posiada takie prawo. Prawo do kontaktów z dzieckiem mają również: rodzeństwo, dziadkowie i powinowaci w linii prostej.

Nowe rozwiązania prawne jednoznacznie podkreślają prawo do utrzymywania stałych kontaktów pomiędzy rodzicami i dziećmi. Dotyczy to tak ważnych obszarów funkcjonowania jak kontakty osobiste poprzez spotkania i odwiedziny, zabieranie dziecka do siebie, kontakty korespondencyjne, porozumiewanie się przez Internet, telefon, inne elektroniczne środki przekazu.

Bez względu na przysługującą rodzicom władzę rodzicielską, w sytuacji, gdy sąd uzna, że utrzymywanie kontaktów z dzieckiem zagraża jego dobru może zakazać ich utrzymywania. Zakaz może dotyczyć ograniczenia kontaktów bezpośrednich z dzieckiem, zabierania go poza miejsce stałego pobytu, porozumiewania się na odległość itp. Także osoba, która ma pełnię władzy rodzicielskiej wywierająca negatywny wpływ na dziecko może otrzymać częściowy lub całkowity zakaz styczności z dzieckiem. w sytuacji, gdy dziecko na skutek manipulacji przez jedną ze stron przejawia wrogą postawę do drugiego rodzica sąd może nakazać terapię rodzinną.

Przy braku porozumienia rodziców, co do tego, czyje nazwisko powinno nosić dziecko, nowe przepisy precyzują, że nazwisko dziecka powinno być złożone z nazwiska matki i nazwiska ojca.

Znowelizowana ustawa zawiera też szereg przepisów dotyczących pieczy zastępczej znajdujących się do tej pory tylko w ustawie o *pomocy społecznej*. Wprowadza m.in. zasadę nierozdzielania rodzeństwa kierowanego do rodziny zastępczej lub do domu dziecka. Odstępstwo od tej zasady będzie dopuszczalne jedynie ze względu na dobro dziecka np. w uzasadnionej konieczności oddzielenia dziecka od zdemoralizowanego rodzeństwa.

Nowe brzmienie zyskały często krytykowane przepisy dotyczące wprost władzy rodzicielskiej i obowiązku posłuszeństwa dziecka wobec rodziców. Rodzice, sprawując władzę rodzicielską określoną poprzez obowiązek i prawo do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz jego wychowywania, powinni kierować się dobrem dziecka z poszanowaniem jego godności i praw. Dziecko natomiast winne jest rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców. Kolejny zapis dookreśla relacje rodziców z dziećmi stanowiąc, iż rodzice przed podjęciem istotnych decyzji dotyczących dziecka powinni je wysłuchać oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia.

#### **KOMENTARZ:**

*Nowa konstrukcja przepisów dotyczących władzy rodzicielskiej i relacji rodziców z dziećmi ma z jednej strony podkreślać prymat i odpowiedzialność rodziców za wychowanie dzieci, z drugiej zaś strony daje większe gwarancje podmiotowego traktowania dziecka, z poszanowaniem jego podmiotowości w procesach podejmowanych decyzji. Ma też stanowić gwarancję traktowania dziecka z należnym mu szacunkiem i godnością.*

## X. ŚWIADCZENIA RODZINNE – POMOC SPOŁECZNA

Po rozdzieleniu świadczeń pomocy społecznej na świadczenia z ustawy o pomocy społecznej i świadczenia rodzinne większość świadczeń dotyczących pomocy rodzinie i dziecku znalazła się w ustawie o świadczeniach rodzinnych znowelizowanej przez Sejm RP w dniu 30 lipca 2004 r. (Dz. U. Nr 192, poz. 1963).

### ŚWIADCZENIA RODZINNE

Świadczeniami rodzinnymi są:

- **zasiłek rodzinny** oraz dodatki do zasiłku rodzinnego,
- **jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka**,
- świadczenia opiekuńcze: **zasiłek pielęgnacyjny, świadczenie pielęgnacyjne i specjalny zasiłek opiekuńczy**.

### ZASIŁEK RODZINNY

Wysokość zasiłku rodzinnego wynosi miesięcznie:

1. **77,00 zł** na dziecko w wieku do ukończenia 5 roku życia;
2. **106,00 zł** na dziecko w wieku powyżej 5 roku życia do ukończenia 18 roku życia;
3. **115,00 zł** na dziecko w wieku powyżej 18 roku życia do ukończenia 24 roku życia.

Zasiłek rodzinny ma na celu częściowe pokrycie wydatków na utrzymanie dziecka.

**Prawo do zasiłku rodzinnego i dodatków do tego zasiłku przysługuje:**

1. rodzicom, jednemu z rodziców albo opiekunowi prawnemu dziecka;
2. opiekunowi faktycznemu dziecka (osoba faktycznie opiekującą się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka);
3. osobie uczącej się (osoba pełnoletnia ucząca się, niepozostająca na utrzymaniu rodziców w związku z ich śmiercią lub w związku z ustaleniem wyrokiem sądowym lub ugodą sądową prawa do alimentów z ich strony).

Zasiłek rodzinny przysługuje osobom wymienionym w punktach 1 i 2, do ukończenia przez dziecko:

- 18 roku życia lub
- nauki w szkole, jednak nie dłużej niż do ukończenia 21 roku życia, albo
- 24 roku życia, jeżeli kontynuuje naukę w szkole lub w szkole wyższej i legitymuje się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności.

Osobie wymienionej w punkcie 3, zasiłek przysługuje pod warunkiem kontynuowania nauki w szkole lub w szkole wyższej, jednak nie dłużej niż do ukończenia 24 roku życia.

**Zasiłek rodzinny nie przysługuje, jeżeli:**

1. dziecko lub osoba ucząca się pozostają w związku małżeńskim;
2. dziecko zostało umieszczone w instytucji zapewniającej całodobowe utrzymanie albo w pieczy zastępczej;
3. osoba ucząca się została umieszczona w instytucji zapewniającej całodobowe utrzymanie;
4. pełnoletnie dziecko lub osoba ucząca się jest uprawniona do zasiłku rodzinnego na własne dziecko;

5. osobie samotnie wychowującej dziecko nie zostało zasądzone świadczenie alimentacyjne na rzecz dziecka od jego rodzica, chyba że:
- rodzice lub jedno z rodziców dziecka nie żyje,
  - ojciec dziecka jest nieznany,
  - powództwo o ustalenie świadczenia alimentacyjnego od drugiego z rodziców zostało oddalone,
  - sąd zobowiązał jednego z rodziców do ponoszenia całkowitych kosztów utrzymania dziecka i nie zobowiązał drugiego z rodziców do świadczenia alimentacyjnego na rzecz tego dziecka;
6. członkowi rodziny przysługuje na dziecko zasiłek rodzinny za granicą, chyba że przepis o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego lub dwustronne umowy o zabezpieczeniu społecznym stanowią inaczej.

### **KRYTERIUM DOCHODOWE**

Przyznanie prawa do zasiłku rodzinnego uzależnione jest m.in. od spełnienia **kryterium dochodowego**. Zasiłek rodzinny przysługuje, jeżeli przeciętny miesięczny dochód rodziny w przeliczeniu na osobę albo dochód osoby uczącej się nie przekracza kwoty **539,00 zł.** w przypadku gdy członkiem rodziny jest dziecko legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o umiarkowanym albo o znacznym stopniu niepełnosprawności, zasiłek rodzinny przysługuje, jeżeli przeciętny miesięczny dochód rodziny w przeliczeniu na osobę albo dochód osoby uczącej się nie przekracza kwoty **623,00 zł.**

Przyznanie prawa do zasiłku rodzinnego uzależnione jest m.in. od spełnienia **kryterium dochodowego**.

### **DODATKI DO ZASIŁKU RODZINNEGO**

Osoba mająca prawo do zasiłku rodzinnego może ubiegać się o następujące dodatki:

- Dodatek z tytułu urodzenia dziecka
- Dodatek z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego
- Dodatek z tytułu samotnego wychowywania dziecka
- Dodatek z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodzietnej
- Dodatek z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego
- Dodatek z tytułu podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania
- Dodatek z tytułu rozpoczęcia roku szkolnego

### **Weryfikacja kryteriów dochodowych uprawniających do świadczeń rodzinnych oraz kwot świadczeń.**

Kwoty kryteriów dochodowych uprawniających do zasiłku rodzinnego, a także wysokość poszczególnych świadczeń rodzinnych podlegają weryfikacji **co 3 lata**, z uwzględnieniem wyników badań prognozy wsparcia dochodowego rodzin. Pierwszej weryfikacji dokonano w 2006 roku, następnej – 1 listopada 2009 r., w wyniku czego podniesione zostały kwoty niektórych rodzajów świadczeń rodzinnych, natomiast ostatnia weryfikacja miała miejsce 1 listopada 2012r., w wyniku której podniesione zostały kwoty kryteriów dochodowych uprawniających do świadczeń rodzinnych.

### **DODATEK z TYTUŁU URODZENIA DZIECKA**

Dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu urodzenia dziecka przysługuje **jednorazowo w wysokości 1000 zł.** **Dodatek z tytułu urodzenia dziecka przysługuje:**

1. matce lub ojcu albo opiekunowi prawnemu dziecka;
2. opiekunowi faktycznemu dziecka w wieku do ukończenia przez dziecko pierwszego roku życia, jeżeli nie został przyznany rodzicom lub opiekunowi prawnemu dziecka.

W przypadku wystąpienia o przysposobienie więcej niż jednego dziecka lub urodzenia więcej niż jednego dziecka podczas jednego porodu dodatek przysługuje na każde dziecko.

Dodatek z tytułu urodzenia dziecka przysługuje, jeśli matka dziecka pozostawała pod opieką medyczną nie później niż od 10 tygodnia ciąży.

**Zaświadczenie o pozostawaniu matki dziecka pod opieką medyczną nie później niż od 10 tygodnia ciąży** do dnia porodu może wystawić lekarz lub położna. Warunek udokumentowania pozostawania matki dziecka pod opieką medyczną nie dotyczy osób będących prawnymi albo faktycznymi opiekunami dziecka, a także osób, które przysposobiły dziecko. Wzór zaświadczenia został określony w rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 14 września 2010 r. w sprawie formy opieki medycznej nad kobietą w ciąży, uprawniającej do dodatku z tytułu urodzenia dziecka oraz wzoru zaświadczenia potwierdzającego pozostawanie pod ta opieką (Dz. U. Nr 183, poz. 1234).

Wniosek o dodatek z tytułu urodzenia dziecka składa się **do ukończenia przez dziecko pierwszego roku życia.**

### **DODATEK z TYTUŁU OPIEKI NAD DZIECKIEM**

Dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego przysługuje w **wysokości 400 zł** miesięcznie.

**Dodatek przysługuje** matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka (osoba faktycznie opiekująca się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka) albo opiekunowi prawnemu dziecka, jeżeli dziecko pozostaje pod jego faktyczną opieką, uprawnionemu do urlopu wychowawczego, nie dłużej jednak niż przez okres:

- 24 miesięcy kalendarzowych;
- 36 miesięcy kalendarzowych, jeżeli sprawuje opiekę nad więcej niż jednym dzieckiem urodzonym podczas jednego porodu;
- 72 miesięcy kalendarzowych, jeżeli sprawuje opiekę nad dzieckiem legitymującym się orzeczeniem o niepełnosprawności albo o znacznym stopniu niepełnosprawności.

W przypadku równoczesnego korzystania z urlopu wychowawczego przez oboje rodziców lub opiekunów prawnych dziecka przysługuje jeden dodatek.

#### **Dodatek nie przysługuje, jeżeli osoba ubiegająca się o dodatek:**

- bezpośrednio przed uzyskaniem prawa do urlopu wychowawczego pozostawała w stosunku pracy przez okres krótszy niż 6 miesięcy;
- podjęła lub kontynuuje zatrudnienie lub inną pracę zarobkową, która uniemożliwia sprawowanie osobistej opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego;
- w okresie urlopu wychowawczego korzysta z zasiłku macierzyńskiego;

oraz gdy

- dziecko zostało umieszczone w placówce zapewniającej całodobową opiekę, w tym w specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, i korzysta w niej z całodobowej opieki przez więcej niż 5 dni w tygodniu, z wyjątkiem dziecka przebywającego w zakładzie opieki zdrowotnej;
- w innych przypadkach zaprzestania sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem.

Obywatelom państw członkowskich Unii Europejskiej i Europejskiego Obszaru Gospodarczego do okresu zatrudnienia wymaganego do nabycia prawa do dodatku zalicza się okres zatrudnienia na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej i Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Dodatek przysługujący za niepełne miesiące kalendarzowe wypłaca się w wysokości 1/30 dodatku miesięcznego za każdy dzień. Kwotę dodatku przysługującą za niepełny miesiąc zaokrągla się do 10 groszy w górę.

## **DODATEK z TYTUŁU SAMOTNEGO WYCHOWYWANIA DZIECKA**

Dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu samotnego wychowywania dziecka przysługuje w **wysokości 170 zł miesięcznie na dziecko, nie więcej jednak niż 340,00 zł na wszystkie dzieci.**

W przypadku dziecka legitymującego się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności kwotę dodatku zwiększa się o **80 zł** na dziecko, nie więcej jednak niż o **160 zł** na wszystkie dzieci.

Dodatek z tytułu samotnego wychowywania dziecka przysługuje samotnie wychowującym dziecko matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu dziecka, **jeżeli nie zostało zasądzone świadczenie alimentacyjne na rzecz dziecka** od drugiego z rodziców dziecka, ponieważ:

- drugi z rodziców dziecka nie żyje;
- ojciec dziecka jest nieznany;
- powództwo o ustalenie świadczenia alimentacyjnego od drugiego z rodziców zostało oddalone.

Dodatek przysługuje również pełnoletniej osobie do ukończenia 24 roku życia, uczącej się w szkole lub w szkole wyższej, jeżeli oboje rodzice osoby uczącej się nie żyją.

## **DODATEK NA DZIECI w RODZINIE WIELODZIENTNEJ**

Wysokość dodatku do zasiłku rodzinnego z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodziennej wynosi **80,00 zł miesięcznie.**

Dodatek przysługuje na trzecie i na następne dzieci uprawnione do zasiłku rodzinnego.

Dodatek z tytułu wychowywania dziecka w rodzinie wielodziennej przysługuje matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka (osoba faktycznie opiekująca się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka) albo opiekunowi prawnemu dziecka.

## **DODATEK NA KSZTAŁCENIE i REHABILITACJĘ DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNYCH**

Wysokość dodatku do zasiłku rodzinnego z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego wynosi miesięcznie:

1. **60,00 zł** na dziecko w wieku do ukończenia 5 roku życia;
2. **80,00 zł** na dziecko w wieku powyżej 5 roku życia do ukończenia 24 roku życia.

Dodatek z tytułu kształcenia i rehabilitacji dziecka przysługuje:

- matce lub ojcu dziecka;
- opiekunowi faktycznemu dziecka (osoba faktycznie opiekująca się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka) albo opiekunowi prawnemu dziecka, a także
- osobie uczącej się (osoba pełnoletnia ucząca się, niepozostająca na utrzymaniu rodziców w związku z ich śmiercią lub w związku z ustaleniem wyrokiem sądowym lub ugodą sądową prawa do alimentów z ich strony)

**na pokrycie zwiększonych wydatków związanych z rehabilitacją lub kształceniem** dziecka w wieku:

1. do ukończenia 16 roku życia, jeżeli legitymuje się orzeczeniem o niepełnosprawności,
2. powyżej 16 roku życia do ukończenia 24 roku życia, jeżeli legitymuje się orzeczeniem o umiarkowanym albo o znacznym stopniu niepełnosprawności.



## **DODATEK z TYTUŁU NAUKI DZIECKA POZA MIEJSCEM ZAMIESZKANIA**

**Dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania przysługuje:**

1. w związku z zamieszkiwaniem w miejscowości, w której znajduje się siedziba szkoły ponadgimnazjalnej lub szkoły artystycznej, w której realizowany jest obowiązek szkolny i obowiązek nauki, a także szkoły podstawowej lub gimnazjum w przypadku dziecka lub osoby uczącej się, legitymującej się orzeczeniem o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności – w **wysokości 90 zł miesięcznie na dziecko** albo
2. w związku z dojazdem z miejsca zamieszkania do miejscowości, w której znajduje się siedziba szkoły, w przypadku dojazdu do szkoły ponadgimnazjalnej, a także szkoły artystycznej, w której realizowany jest obowiązek szkolny i obowiązek nauki w zakresie odpowiadającym nauce w szkole ponadgimnazjalnej – w **wysokości 50 zł miesięcznie na dziecko**.

Dodatek przysługuje matce lub ojcu dziecka, opiekunowi prawnemu albo opiekunowi faktycznemu dziecka (osoba faktycznie opiekująca się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka) lub osobie uczącej się (osoba pełnoletnia ucząca się, niepozostająca na utrzymaniu rodziców w związku z ich śmiercią lub w związku z ustaleniem wyrokiem sądowym lub ugodą sądową prawa do alimentów z ich strony) przez 10 miesięcy w roku w okresie pobierania nauki od września do czerwca następnego roku kalendarzowego.

## **DODATEK z TYTUŁU ROZPOCZĘCIA ROKU SZKOLNEGO**

**Dodatek do zasiłku rodzinnego z tytułu rozpoczęcia roku szkolnego przysługuje raz w roku szkolnym w wysokości 100 zł na dziecko.**

Dodatek z tytułu rozpoczęcia roku szkolnego przysługuje matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu dziecka, a także osobie uczącej się na częściowe pokrycie wydatków związanych z rozpoczęciem w szkole nowego roku szkolnego albo rocznego przygotowania przedszkolnego.

Wniosek o wypłatę dodatku składa się do dnia zakończenia okresu zasiłkowego, w którym rozpoczęto rok szkolny albo roczne przygotowanie przedszkolne. Wniosek złożony po terminie organ właściwy pozostawia bez rozpoznania.

## **ZAPOMOGA z TYTUŁU URODZENIA SIĘ DZIECKA**

Z tytułu urodzenia się żywego dziecka przysługuje jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka w wysokości **1000 zł** na jedno dziecko.

Od 1 stycznia 2013 r. jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka przysługuje matce lub ojcu dziecka, opiekunowi prawnemu albo opiekunowi faktycznemu dziecka, jeżeli **dochód rodziny w przeliczeniu na osobę nie przekroczy kwoty 1922,00 zł netto**. Powyższe zmiany wynikają z ustawy z dnia 12 października 2012 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (poz. 1255).

W przypadku urodzenia się żywego dziecka przed dniem wejścia w życie ustawy zmieniającej tj. przed 1 stycznia 2013 r., jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia się dziecka przyznaje się na podstawie przepisów dotychczasowych tj. bez kryterium dochodowego. Również w przypadku dziecka objętego opieką prawną, opieką faktyczną albo dziecka przysposobionego – jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia się dziecka, przyznaje się na podstawie przepisów dotychczasowych, jeżeli dziecko zostało objęte tą opieką albo przysposobione przed dniem wejścia w życie ustawy zmieniającej.

Przy ustalaniu prawa do przedmiotowego świadczenia, w szczególności ustalenia czy spełnione jest kryterium dochodowe, mają zastosowanie przepisy dotyczące ustalania dochodu określone w ustawie o świadczeniach rodzinnych. Kwota kryterium dochodowego podlega weryfikacji co 3 lata. Świadczenie to, podobnie jak wszystkie świadczenia rodzinne jest wolne od podatku dochodowego.



### Zapomoga przysługuje:

1. matce lub ojcu dziecka;
2. opiekunowi prawnemu dziecka;
3. opiekunowi faktycznemu dziecka (oznacza to osobę faktycznie opiekującą się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka).

Jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka przysługuje jeżeli matka dziecka pozostawała pod opieką medyczną nie później niż od 10 tygodnia ciąży do dnia porodu.

**Zaświadczenie o pozostawaniu matki dziecka pod opieką medyczną nie później niż od 10 tygodnia ciąży** do dnia porodu może wystawić lekarz lub położna. Warunek udokumentowania pozostawania matki dziecka pod opieką medyczną nie dotyczy osób będących prawnymi albo faktycznymi opiekunami dziecka, a także osób, które przysposobiły dziecko. Wzór zaświadczenia został określony w rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 14 września 2010 r. w sprawie formy opieki medycznej nad kobietą w ciąży, uprawniającej do dodatku z tytułu urodzenia dziecka oraz wzoru zaświadczenia potwierdzającego pozostawanie pod ta opieką (Dz. U. Nr 183, poz. 1234).

Wniosek o wypłatę jednorazowej zapomogi należy złożyć w **terminie 12 miesięcy od dnia narodzin dziecka**. w przypadku gdy wniosek dotyczy dziecka objętego opieką prawną, opieką faktyczną albo dziecka przysposobionego wniosek składa się w terminie 12 miesięcy od dnia objęcia dziecka opieką albo przysposobienia, nie później niż do ukończenia przez dziecko 18-go roku życia. Wniosek złożony po terminie organ właściwy pozostawia bez rozpoznania.

Przy składaniu wniosku niezbędne są m.in.: dokument stwierdzający tożsamość wnioskodawcy i skrócony odpis aktu urodzenia dziecka (aby do wniosku mogły zostać dołączone uwierzytelnione kopie tych dokumentów, konieczne jest okazanie oryginałów), zaświadczenie potwierdzające pozostawanie matki dziecka pod opieką medyczną nie później niż od 10 tygodnia ciąży oraz pisemne oświadczenie, że na dziecko nie została już pobrana jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka (np. przez drugiego z rodziców). Bliższe informacje na temat wymaganych dokumentów można uzyskać w jednostce zajmującej się wypłatą świadczeń rodzinnych w gminie zamieszkania wnioskodawcy.

Wzór wniosku o jednorazową zapomogę z tytułu urodzenia się dziecka określa rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 stycznia 2013 r. w sprawie sposobu i trybu postępowania w sprawach o świadczenia rodzinne (Dz. U. z 2013 r., poz.3) – załącznik Nr 15.

Jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka nie wchodzi aktualnie w zakres przedmiotowy koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego. w związku z tym, wykonywanie pracy za granicą przez jednego z rodziców nie ma znaczenia dla właściwości organu do wydania decyzji w sprawie.

### SPECJALNY ZASIŁEK OPIEKUŃCZY

Specjalny zasiłek opiekuńczy przysługuje osobom, na których zgodnie z przepisami ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2012 r. poz. 788 i 1529) ciąży obowiązek alimentacyjny, jeżeli rezygnują z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w związku z koniecznością sprawowania stałej opieki nad osobą legitymującą się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności albo orzeczeniem o niepełnosprawności łącznie ze wskazaniami: konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji.

Specjalny zasiłek opiekuńczy funkcjonuje od 1 stycznia 2013 r.

Specjalny zasiłek opiekuńczy przysługuje, jeżeli łączny dochód rodziny osoby sprawującej opiekę oraz rodziny osoby wymagającej opieki w przeliczeniu na osobę nie przekracza kwoty kryterium dochodowego wynoszącego **623 zł netto** (na podstawie dochodów z roku poprzedzającego okres zasiłkowy z uwzględnieniem utraty i uzyskania dochodu). Specjalny zasiłek opiekuńczy przysługuje w kwocie **520 zł** miesięcznie.



## **ŚWIADCZENIE PIELEGNACYJNE**

Od 1 maja 2014 r. do 31 grudnia 2014 r. wysokość świadczenia pielęgnacyjnego wynosi 800 zł – co w połączeniu z realizowanym w 2014 r. rządowym programem w wysokości 200 zł miesięcznie, daje łączną wysokość wypłacanego świadczenia na poziomie 1000 zł miesięcznie.

Od 1 stycznia 2015 r. do 31 grudnia 2015 r. świadczenie pielęgnacyjne wynosić będzie 1200 zł miesięcznie. Natomiast od 1 stycznia 2016 r. świadczenie pielęgnacyjne wynosić będzie 1300 zł miesięcznie (równowartość kwoty najniższego wynagrodzenia netto).

Od 1 stycznia 2017 roku przewidziana została coroczna waloryzacja wysokości świadczenia pielęgnacyjnego, polegająca na corocznym wzroście wysokości tego świadczenia o procentowy wskaźnik, o jaki zwiększać się będzie minimalne wynagrodzenie za pracę.

## **ZASIŁEK PIELEGNACYJNY**

**Wysokość zasiłku pielęgnacyjnego wynosi 153,00 zł miesięcznie.** Zasiłek pielęgnacyjny przyznaje się w celu częściowego pokrycia wydatków wynikających z konieczności zapewnienia opieki i pomocy innej osoby w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji.

### **Zasiłek pielęgnacyjny przysługuje:**

- niepełnosprawnemu dziecku;
- osobie niepełnosprawnej w wieku powyżej 16 roku życia, jeżeli legitymuje się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności;
- osobie niepełnosprawnej w wieku powyżej 16 roku życia legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, jeżeli niepełnosprawność powstała w wieku do ukończenia 21 roku życia;
- osobie, która ukończyła 75 lat.

### **Zasiłek pielęgnacyjny nie przysługuje:**

- osobie uprawnionej do dodatku pielęgnacyjnego;
- osobie umieszczonej w instytucji zapewniającej nieodpłatnie całodobowe utrzymanie;
- jeżeli członkowi rodziny przysługuje za granicą świadczenie na pokrycie wydatków związanych z pielęgnacją tej osoby, chyba że przepisy o koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego lub dwustronne umowy o zabezpieczeniu społecznym stanowią inaczej.

## **ŚWIADCZENIA z FUNDUSZU ALIMENTACYJNEGO**

**Świadczenia z funduszu alimentacyjnego przyznawane są na warunkach określonych w ustawie z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2009 r. Nr 1, poz. 7 z późn. zm.).**

### **Świadczenia z funduszu alimentacyjnego przysługują:**

1. Obywatelom polskim;
2. Cudzoziemcom:
  - jeżeli wynika to z wiążących Rzeczpospolitą Polską umów dwustronnych o zabezpieczeniu społecznym,
  - przebywającym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie zezwolenia na osiedlenie się, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich oraz zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony udzielonego w związku z okolicznością, o której mowa w art. 53 ust. 1 pkt 13 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz. U. z 2006 r. Nr 234, poz. 1694, z późn. zm.),

- przebywającym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w związku z uzyskaniem statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej,

jeżeli osoby te zamieszkują na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez okres świadczeniowy, w którym otrzymują świadczenia z funduszu alimentacyjnego, chyba że dwustronne umowy międzynarodowe o zabezpieczeniu społecznym stanowią inaczej.

**Świadczenia z funduszu alimentacyjnego przysługują w wysokości bieżąco ustalonych alimentów, jednakże nie wyższej niż 500 zł miesięcznie.**

Przyznanie prawa do świadczenia z funduszu alimentacyjnego uzależnione jest od spełnienia kryterium dochodowego. **Świadczenia te przysługują, jeżeli dochód rodziny w przeliczeniu na osobę w rodzinie nie przekracza kwoty 725 zł.**

Do świadczenia z funduszu alimentacyjnego ma prawo osoba uprawniona do alimentów od rodzica na podstawie tytułu wykonawczego pochodzącego lub zatwierdzonego przez sąd, jeżeli egzekucja okazała się bezskuteczna.

Bezskuteczność egzekucji w rozumieniu ww. ustawy oznacza egzekucję, w wyniku której w okresie ostatnich dwóch miesięcy nie wyegzekwowano pełnej należności z tytułu zaległych i bieżących zobowiązań alimentacyjnych.

Za bezskuteczną egzekucję uważa się również niemożność wszczęcia lub prowadzenia egzekucji alimentów przeciwko dłużnikowi alimentacyjnemu przebywającemu poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności z powodu:

- braku podstawy prawnej do pojęcia czynności zmierzających do wykonania tytułu wykonawczego w miejscu zamieszkania dłużnika,
- braku możliwości wskazania przez osobę uprawnioną miejsca zamieszkania dłużnika alimentacyjnego za granicą.

Świadczenia z funduszu alimentacyjnego przysługują osobie uprawnionej do ukończenia przez nią 18 roku życia albo w przypadku gdy uczy się w szkole lub szkole wyższej do ukończenia przez nią 25 roku życia, albo w przypadku posiadania orzeczenia o znacznym stopniu niepełnosprawności – bezterminowo.

Zmiany w wysokości świadczeń z funduszu alimentacyjnego na skutek zmiany wysokości zasądzonych alimentów dokonuje się po wpływie tytułu wykonawczego do komornika sądowego prowadzącego postępowanie egzekucyjne od miesiąca, w którym nastąpiła zmiana wysokości zasądzonych alimentów.

**Świadczenia z funduszu alimentacyjnego nie przysługują, jeżeli osoba uprawniona:**

- została umieszczona w instytucji zapewniającej całodobowe utrzymanie lub w pieczy zastępczej;
- zawarła związek małżeński.

## **POMOC PRYZNAWANA z USTAWY o POMOCY SPOŁECZNEJ**

**Pomocy społecznej udziela się osobom i rodzinom w szczególności z powodu: ubóstwa; sieroctwa; bezdomności; bezrobocia; niepełnosprawności; długotrwałej lub ciężkiej choroby; przemocy w rodzinie, potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi; potrzeby ochrony macierzyństwa lub wielodzietności; bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych; trudności w integracji cudzoziemców, którzy uzyskali w Rzeczypospolitej Polskiej status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą; trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego; alkoholizmu lub narkomanii; zdarzenia losowego i sytuacji kryzysowej; klęski żywiołowej lub ekologicznej.**

Prawo do świadczeń pieniężnych przysługuje osobom i rodzinom, których posiadane dochody nie przekraczają kryteriów dochodowych ustalonych w oparciu o **próg interwencji socjalnej**. Od dnia 1 października 2012 r. dla osoby samotnie gospodarującej jest nim **dochód nie przekraczający kwoty 542 zł, natomiast dla osoby w rodzinie – kwota 456 zł**. Rada gminy, w drodze uchwały, może podwyższyć kwoty uprawniające do zasiłków okresowego i celowego.

W systemie pomocy społecznej przez rodzinę rozumie się osoby spokrewnione i niespokrewnione, pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące.

## **ZASIŁEK STAŁY**

### **Zasiłek stały przysługuje:**

1. pełnoletniej osobie samotnie gospodarującej, niezdolnej do pracy z powodu wieku lub całkowicie niezdolnej do pracy, jeżeli jej dochód jest niższy od kryterium dochodowego osoby samotnie gospodarującej;
2. pełnoletniej osobie pozostającej w rodzinie, niezdolnej do pracy z powodu wieku lub całkowicie niezdolnej do pracy, jeżeli jej dochód, jak również dochód na osobę w rodzinie są niższe od kryterium dochodowego na osobę w rodzinie.

### **Zasiłek stały ustala się w wysokości:**

1. w przypadku osoby samotnie gospodarującej – różnicy między kryterium dochodowym osoby samotnie gospodarującej a dochodem tej osoby, z tym że kwota zasiłku nie może być wyższa niż **529 zł miesięcznie**;
2. w przypadku osoby w rodzinie – różnicy między kryterium dochodowym na osobę w rodzinie a dochodem na osobę w rodzinie.

**Kwota zasiłku stałego nie może być niższa niż 30 zł miesięcznie.**

## **ZASIŁEK OKRESOWY**

**Zasiłek okresowy przysługuje w szczególności ze względu na długotrwałą chorobę, niepełnosprawność, bezrobocie, możliwość utrzymania lub nabycia uprawnień do świadczeń z innych systemów zabezpieczenia społecznego:**

1. osobie samotnie gospodarującej, której dochód jest niższy od kryterium dochodowego osoby samotnie gospodarującej;
2. rodzinie, której dochód jest niższy od kryterium dochodowego rodziny.

### **Zasiłek okresowy ustala się:**

1. w przypadku osoby samotnie gospodarującej – do wysokości różnicy między kryterium dochodowym osoby samotnie gospodarującej a dochodem tej osoby, z tym że **kwota zasiłku nie może być wyższa niż 418 zł miesięcznie**;
2. w przypadku rodziny – do wysokości różnicy między kryterium dochodowym rodziny a dochodem tej rodziny.

Kwota zasiłku okresowego ustalona zgodnie z ust. 2 nie może być niższa niż 50 % różnicy między:

1. kryterium dochodowym osoby samotnie gospodarującej a dochodem tej osoby;
2. kryterium dochodowym rodziny a dochodem tej rodziny.

**Kwota zasiłku okresowego nie może być niższa niż 20 zł miesięcznie.**

## **ZASIŁKI CELOWE**

### **Zasiłek celowy**

Jest to świadczenie fakultatywne przyznawane na zaspokojenie niezbędnej potrzeby bytowej, a w szczególności na pokrycie części lub całości kosztów zakupu żywności, leków i leczenia, opału, odzieży, niezbędnych przedmiotów użytku domowego, drobnych remontów i napraw w mieszkaniu, a także kosztów pogrzebu.

Osobom bezdomnym i innym osobom nie posiadającym dochodu oraz możliwości uzyskania świadczeń zdrowotnych może być przyznany zasiłek celowy na pokrycie części lub całości wydatków na świadczenia zdrowotne.

Zasiłek celowy może być przyznany również w formie biletu kredytowanego.

Zasiłek celowy może być przyznany również w celu realizacji postanowień kontraktu socjalnego. Wówczas może być wypłacany niezależnie od dochodu, przez okres do 2 miesięcy od dnia, w którym osoba objęta kontraktem socjalnym, w trakcie jego realizacji, stała się osobą zatrudnioną.

### **Zasiłek celowy na pokrycie wydatków powstałych w wyniku zdarzenia losowego**

Świadczenie to może być przyznane osobie albo rodzinie, które poniosły straty w wyniku zdarzenia losowego. w takim przypadku może być przyznany niezależnie od dochodu i może nie podlegać zwrotowi.

### **Zasiłek celowy na pokrycie wydatków związanych z klęską żywiołową lub ekologiczną**

Świadczenie to może być przyznane osobie albo rodzinie, które poniosły straty w wyniku klęski żywiołowej lub ekologicznej. w takim przypadku może być przyznany niezależnie od dochodu i może nie podlegać zwrotowi.

### **Specjalny zasiłek celowy**

Świadczenie może być przyznane w szczególnie uzasadnionych przypadkach osobie albo rodzinie o dochodach przekraczających kryterium ustawowe – w wysokości nieprzekraczającej odpowiednio kryterium dochodowego osoby samotnie gospodarującej lub rodziny. Świadczenie to nie podlega zwrotowi.

### **Zasiłek celowy na zasadach zwrotu**

Świadczenie to może być przyznane w szczególnie uzasadnionych przypadkach osobie albo rodzinie o dochodach przekraczających kryterium dochodowe, ale pod warunkiem zwrotu części lub całości kwoty zasiłku.

## **POMOC NA EKONOMICZNE USAMODZIELNIENIE**

Osobie albo rodzinie gmina może przyznać pomoc w formie pieniężnej lub rzeczowej, w celu ekonomicznego usamodzielnienia.

Pomoc w formie pieniężnej w celu ekonomicznego usamodzielnienia może być przyznana w formie jednorazowego zasiłku celowego lub nieoprocentowanej pożyczki. Warunki udzielenia i spłaty pożyczki oraz jej zabezpieczenie określa się w umowie z gminą. Pożyczka może być umorzona w całości lub w części, jeżeli przyczyni się to do szybszego osiągnięcia celów pomocy społecznej.

Pomoc pieniężna na usamodzielnienie dla osób pełnoletnich opuszczających dom pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży oraz schronisko dla nieletnich, zakład poprawczy, specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy, specjalny ośrodek wychowawczy, młodzieżowy ośrodek socjoterapii zapewniający całodobową opiekę i młodzieżowy ośrodek wychowawczy

Pomoc pieniężna na usamodzielnienie przysługuje osobie usamodzielnianej, w przypadku gdy skierowanie na pobyt całodobowy do domu pomocy społecznej, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, specjalnego ośrodka wychowawczego albo młodzieżowego ośrodka socjoterapii zapewniającego całodobową opiekę nastąpiło na podstawie orzeczenia sądu.

Pomoc ta przysługuje osobie usamodzielnianej opuszczającej dom pomocy społecznej, specjalny ośrodek szkolno-wychowawczy albo specjalny ośrodek wychowawczy, w przypadku gdy osoba ta jest zdolna do samodzielnej egzystencji.

Pomoc pieniężna na usamodzielnienie przysługuje osobie opuszczającej dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, jeżeli bezpośrednio przed przyjęciem do takiego domu przebywała co najmniej rok w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej, regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej, w domu pomocy społecznej, w schronisku dla nieletnich, w zakładzie poprawczym, w specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, w specjalnym ośrodku wychowawczym, w młodzieżowym ośrodku socjoterapii zapewniającym całodobową opiekę albo w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Warunkiem uzyskania pomocy pieniężnej na usamodzielnienie jest zobowiązanie się osoby usamodzielnianej do realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia, opracowanego wspólnie z opiekunem usamodzielnienia, zatwierdzonego przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie.

## **INNE FORMY POMOCY**

**Ustawa o pomocy społecznej przewiduje także wiele innych form pomocy, w postaci:**

- pracy socjalnej;
- poradnictwa specjalistycznego
- interwencji kryzysowej
- pomocy w postaci schronienia, posiłku i odzieży
- sprawienia pogrzebu
- usług opiekuńczych i specjalistycznych usług opiekuńczych;
- pobytu w ośrodku wsparcia
- umieszczenia w rodzinnym domu pomocy
- zamieszkania okresowego w mieszkaniu chronionym,
- zamieszkania w domu pomocy społecznej.

Szczegółowe kryteria i warunki ubiegania się o skorzystanie z ww form pomocy określa ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej.

## WYKAZ KOMENTOWANYCH AKTÓW PRAWNYCH

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483) – *Konstytucja RP*;
- Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. ( Dz. U. z 1991, Nr 120, poz.526 z późn. zm.) – *Konwencja*
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. – o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz. U. Nr 6, poz. 69);
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny ( Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) – *kc*;
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.) – *kro*;
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) – *kk*;
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U., Nr 89, poz. 555 z późn. zm.) – *kpk*;
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.) – *kpc*;
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o *postępowaniu w sprawach nieletnich* (tj. Dz. U. z 2010r. Nr 33, poz. 178).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. – o pomocy społecznej (tj. Dz. U. z 2009r. Nr 175, poz. 1362, z późn. zm.) – *ups*;
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (Dz. U. Nr 149, poz. 887, z późn. zm.)
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. – o systemie oświaty (tj. Dz. U. z 2004 r., Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.) – *uso*;
- Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. – o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 6, poz. 69, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 22 kwietnia 2005 roku o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej (Dz. U. Nr 86, poz. 732);
- Ustawa z dnia 30 lipca 2004 r. – o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 35, poz. 305);
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – o kuratorach sądowych (Dz. U. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. – o policji (Dz. U. z 2002 r., Nr 7, poz. 58);
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 98, poz 10 70 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. – o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz. U. z 2002 r., Nr 21, poz. 204);
- Ze zbioru dokumentów międzynarodowych: „Prawa rodziny – prawa w rodzinie”, w tłumaczeniu i opracowaniu T. Jasudowicza, wyd. Toruń 1999 r.;
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r.;

- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16 grudnia 1966 r.;
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r.;
- Rezolucja (77)33 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Umieszczania Dzieci w Placówce z dnia 20 marca 1977 r.;
- Rekomendacja nr R (87) Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie Rodzin Zastępczych z dnia 23 marca 1988 r.;
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”(DZ. U. Nr 209, poz. 167);
- Ustawa z dnia 15 grudnia 2011 r. o zmianie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 288, poz. 1690).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 grudnia 2011 r. w sprawie wzoru kwestionariusza wywiadu adopcyjnego oraz wzoru karty dziecka (Dz. U. Nr 292, poz. 1721);
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 grudnia 2011 r. w sprawie instytucjonalnej pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 292, poz. 1720);
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkoleń dla kandydatów do sprawowania pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 274, poz. 1620);
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkoleń na asystenta rodziny (Dz. U. Nr 272, po. 1608);
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie wzoru zaświadczenia kwalifikacyjnego (Dz. U. Nr 272, poz. 1609); Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkolenia dla kandydatów do przysposobienia dziecka (Dz. U. Nr 272, poz. 1610);
- Ustawa z dnia 7 września 2007 roku o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2007 r., Nr 192, poz. 1378).

